

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Doktorský studijní program Teoretické právní vědy

DISERTAČNÍ PRÁCE

Evropská ochrana náboženské svobody

JUDr. Daniel Spratek

Školitelka: Doc. PhDr. Stanislava Hýbnerová, CSc.

Praha 2007

Knihovna UK PF

3125081732

Prohlašuji, že jsem tuto doktorskou disertační práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny a literaturu, z nichž jsem pro svou práci čerpal.

V Třinci dne 20. září 2007

A handwritten signature in cursive script, reading "Daniel Spratek", written over a horizontal line.

JUDr. Daniel Spratek

Obsah

Úvod	5
1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody	10
1. 1. Vymezení pojmu náboženské svobody z hlediska lidskoprávní dogmatiky	10
1. 2. Obecné otázky modelů vztahů mezi státem a církví	17
1. 3. Dějiny náboženské svobody (se zvláštním zřetelem k mezinárodnímu právu)	23
1. 4. Náboženská svoboda v současném mezinárodním právu	34
2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu	53
2. 1. Nástin ochrany náboženské svobody v systému Rady Evropy	53
2. 2. Zakotvení náboženských lidských práv v Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod a protokolech k ní	58
2. 3. Subjekty náboženské svobody podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod	64
2. 4. Předmět náboženské svobody podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod	67
2. 5. Omezení projevu náboženského vyznání a přesvědčení podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod	85
2. 6. Náboženské aspekty práva na vzdělání podle čl. 2 Dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod	102
2. 7. Zákaz diskriminace založené na náboženství podle čl. 14 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod	112
2. 8. Náboženská svoboda a jiná práva zaručená v Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod	120
2. 9. Nástin ochrany náboženské svobody v systému Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě	139

Obsah

3. Náboženská svoboda v evropském právu	143
Závěr	158
Seznam pramenů a literatury	168
Seznam zkratek	199

Úvod

„Evropa 21. století tvoří svaz více či méně demokratických států - Spojené státy evropské. Vnější úspěchy kultury ... znovu nabraly zrychlené tempo. Ale předměty vnitřního poznávání - otázky života a smrti, konečného osudu světa a člověka, zkomplikované a zastřené množstvím nových výsledků fyziologických a psychologických výzkumů a objevů, zůstávají jako prve nevyřešené. Je pouze jediný velmi odmítavý výsledek - rozhodný pád teoretického materialismu ...“

Vladimír Sergejevič Solovjov,

Tři rozhovory o válce, pokroku a konci světových dějin,

1900

Evropa na počátku 21. století je kontinentem, který je nucen zabývat se ve větší míře než dosud otázkami souvisejícími s náboženskou svobodou, vztahem státní moci a náboženství či jednotlivých náboženských společností a církví. Je pozoruhodné, jak přední stránky evropských novin zaplňují v posledních letech témata s náboženským podtextem - ať už se jedná o spory o znění preambule Ústavní smlouvy EU či o karikatury proroka Mohameda. Je vícero příčin, proč se evropská náboženská otázka stává stále více aktuální a zároveň i stále obtížněji řešitelnou. Tyto příčiny jsou velmi komplexní a nutno na ně nahlížet prizmatem netoliko právních věd, ale i politologie, filosofie, sociologie či theologie.

Jedním z nejzřejmějších katalyzátorů diskusí o náboženské svobodě v dnešní Evropě jsou konflikty postkřesťanské západní kultury a kultury islámské (zejména v jejích radikálních podobách), nazývané též někdy nadneseně „střetem civilizací“. Tento střet ovšem není jediným důvodem pro palčivé otázky, týkající se reglementace náboženské svobody a vývoje konfesního práva, a možná že ani není důvodem nejdůležitějším.

Islám koneckonců není jediným náboženstvím, které rozrušuje určitou homogenitu evropské společnosti, pokud se týče náboženského vyznání. Na starém

kontinentě se daří rozmanitým novým náboženským hnutím, ať již západní či orientální či smíšené provenience. Méně dramatickým (ale nikoli méně významnějším) procesem, než je diverzifikace náboženské tváře Evropy, je sekularizace. Dřívější praktikovaná křesťanská vyznání Evropy měla vliv i na společenské a politické dění; tyto společenské aspekty náboženství bývají někdy v anglosaské politologické literatuře nazývány „civil religion“. S postupující sekularizací se obnažují mnohé rány společnosti, které dříve zhojovaly právě společenské a politické aspekty judaismu a křesťanských věrovyznání. Je nesporné, že zejména mravní nauka, obsažena v náboženských systémech, dosti zásadně ovlivňuje politický život. Náboženstvím vytvořený mravní kodex zčásti nahrazuje politickou kontrolu, a může tak rozšířit sféru svobody jednotlivce. Nicméně ani proces sekularizace nelze přeceňovat, neboť se zdá, že je navzdory dřívějším modernistickým prognózám zřejmě za svým zenitem a postmoderní Evropa se více než v nedávné minulosti otevírá duchovnu. Je ovšem otázkou, nakolik se značně heterogenní postmoderní náboženská scéna dokáže shodnout na společné mravní nauce, která by mohla nastoupit na místo vyklizené „klasickými“ církvemi a náboženskými společnostmi starého kontinentu.

Tváří v tvář všem proměnám postmoderní doby není evropská společnost v jednoduché situaci, chce-li odpovídajícím způsobem upravit společenské jevy, které mají souvislost s náboženstvím. Právní vymezení náboženské svobody a ještě více postavení církví a náboženských společností tkví svými kořeny hluboko v minulosti – vždyť základy konfesně-právních systémů Evropy se utvářely před sto, dvěma sty či více lety. Je-li toto právní vymezení konfrontováno s realitou dneška, dostává se do nemalých potíží. Řada možno říci axiomů, platných v právu a politice, má svůj zdroj v křesťanství, ačkoli si to málokdo uvědomuje – příkladem budiž např. dualita církve a státu, která je předpokladem všech konfesně-právních systémů v Evropě. Tato dualita plynoucí ze známého Kristova výroku „*dejte tedy císaři, co je císařovo, a co je Božího, Bohu*“, není ovšem vůbec samozřejmá například pro islám. „Odkřesťanštění“ Evropy pak vyvolává otázky po legitimitě různých právních institutů, které se týkají náboženské víry.

Cílem této práce je přispět k diskurzu, vyvolaném shora uvedenou problematikou, a to z hlediska právního. Na evropském kontinentě jsou přítomny

tři typy právních systémů – národní právní řády, mezinárodní právo a evropské právo. Všechny náboženskou svobodu zakotvují a regulují. Tato práce je zaměřena na posledně jmenované dva systémy – tj. mezinárodní právo a evropské právo. V jejich rámci se pak soustředí na ochranu individuální a kolektivní náboženské svobody, při vědomí toho, že náboženská svoboda je mimoto hájena i prostřednictvím ochrany skupin obyvatelstva, jejichž skupinová identita je určena sdíleným náboženstvím (nezřídka ve spojení se sdílenou národností či etnicitou).

Práce podává nejprve dějinný nástin vývoje ochrany náboženské svobody se zvláštním zřetelem k mezinárodnímu právu a dále nástin její ochrany v současném mezinárodním právu – jak univerzálním, tak i regionálním. V návaznosti na vymezení pojmu náboženské svobody z hlediska lidskoprávní dogmatiky si dále klade za cíl analýzu forem ochrany náboženské svobody v mezinárodním právu evropského regionu. Jejím jádrem je rozbor jednotlivých ustanovení Evropské úmluvy o lidských právech, která se týkají náboženské svobody, z hlediska právní dogmatiky a ve světle judikatury Evropské komise a Evropského soudu pro lidská práva. Práce analyzuje, co je obsahem náboženské svobody, kdy tato svoboda konkuruje jiným právům a kdy je s nimi v kolizi, jaká omezení náboženské svobody jsou přípustná a za jakých podmínek. V rámci analýzy nejsou pominuty ani slepé uličky v judikatuře, některé kontroverzní judikáty, spojené s kritikou a nabídkou alternativních řešení, jakož i určité otevřené otázky, které na své zodpovězení v rozhodnutích štrasburského soudu dosud čekají. Závěr disertační práce je věnován přiblížení významu evropského práva pro ochranu náboženské svobody v rámci dynamicky se vyvíjející komunitární a unijní ochrany základních práv.

Základními prameny k této práci jsou kromě mezinárodních smluv judikáty Evropského soudu pro lidská práva a bývalé Evropské komise pro lidská práva, která jsou v současnosti dostupná i on-line v rámci databáze HUDOC.

Českojazyčná literatura k tématu je poměrně chudá. Z dostupných monografií je třeba zmínit knihu *Náboženská svoboda v právu České republiky* od Antonína Ignáce Hrdiny (Praha, 2004), která pojednává o českém konfesním právu s vazbou na právní řád katolické církve (kanonické právo); dále je nutno připomenout díla předního českého konfesionalisty a profesora Univerzity Karlovy Jiřího Rajmunda Tretery *Církevní právo* (Praha, 1993), *Konfesní právo a církevní právo*

(Praha, 1997; ve spolupráci se S. Příbylem) a *Stát a církev v České republice* (Kostelní Vydří, 2002). Zmíněné publikace se ovšem většinou zabývají českým konfesním právem, mezinárodní perspektiva nebo lidskoprávní dogmatika se v nich vyskytuje jen omezeně či marginálně.

Při studiu evropské ochrany náboženské svobody je proto více než při studiu jiných lidských práv a svobod zapotřebí obrátit se k literatuře cizojazyčné.

Zásadními publikacemi v dané oblasti jsou dva obsáhlé sborníky - dvousvazkový sborník *Religious Human Rights in Global Perspective* (Hague, 1996), vydaný Johanem D. van der Vyverem a Johnem Wittem, ml., a sborník *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook* (Leiden, 2004), vydaný „Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief“ u příležitosti 20. výročí Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře.

Z hlediska lidskoprávní dogmatiky se náboženskou svobodou zabývá Claus Dieter Classen v monografii *Religionsfreiheit und Staatskirchenrecht in der Grundrechtsordnung* (Tübingen, 2003).

Náboženské svobodě v evropském mezinárodním právu se věnují knihy Carolyn Evansové *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights* (Oxford & New York, 2001), Malcolm D. Evanse *Religious liberty and international Law in Europe* (Cambridge, 1997), Krzysztofa Warachałowského *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* (Lublin, 2004) a Jima Murdocha *Freedom of thought, conscience and religion* (Strasbourg, 2007).

Konfesněprávní aspekty práva Evropské unie rozebírá v knize *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej* (Warszawa, 2004) Michał Rynkowski a je jim věnováno také první číslo časopisu *Österreichisches Archiv für Recht & Religion* v roce 2003.

K ústavům, které se předmětnou tématikou zabývají a které o ní vydávají periodika či jiné publikace, patří v ČR *Společnost pro církevní právo* (s *Institutem konfesního práva*) se sídlem v Praze a *Společnost pro dialog církve a státu* se sídlem v Olomouci, v Evropě pak *European Consortium for Church and State Research*, *International Consortium for Law and Religion Studies* a *Osservatorio delle libertà ed istituzioni religiose*, všechna tři se sídlem v Miláně, *Société, Droit et religion en Europe* se

Úvod

sídlem ve Strasbourgu, *Centre for Law and Religion* se sídlem v Cardiffu, *Institut für Rechtsphilosophie, Religions- und Kulturrecht* se sídlem ve Vídni, *Ústav pre vzťahy štátu a cirkví* se sídlem v Bratislavě a *The Oslo Coalition on Freedom of Religion or Belief* se sídlem v Oslu.

Je mi milou povinností poděkovat za vedení, rady, vstřícnost i povzbuzení při psaní této práce mé školitelce Doc. PhDr. Stanislavě Hýbnerové, CSc.

1.

Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

1. 1.

Vymezení pojmu náboženské svobody z hlediska lidskoprávní dogmatiky

„Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství; toto právo zahrnuje i svobodu změnit své náboženství nebo víru, jakož i svobodu projevovat své náboženství nebo víru sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, vyučováním, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou nebo výkonem obřadů.“¹

Těmito slovy popisuje náboženskou svobodu Všeobecná deklarace lidských práv, přijatá dne 10. prosince 1948 Valným shromážděním Organizace spojených národů. Koncept náboženské svobody je však pochopitelně mnohem starší. Náboženská svoboda patří k první generaci lidských práv a nechybí v žádném katalogu, kde jsou tato práva souhrnně normativně či jinak proklamována.

Svoboda náboženského vyznání je – vedle svobody svědomí a myšlení, s nimiž bývá obvykle spjata – výrazem svobody a důstojnosti člověka v duchovní a duševní sféře. Záruky této svobody chrání člověka před hnutími, ideologiemi a ideovými systémy snažícími se podřídit si člověka v jeho celistvosti (totalitě), tedy nejen v jeho jednání ale i myšlení.² Tím, že se náboženská svoboda dotýká důstojnosti lidské bytosti v její nejvnitřnější sféře, představuje v jistém ohledu základ pro některá jiná občanská práva, a míra náboženské svobody, jíž se těší

¹ Čl. 18 Všeobecné deklarace lidských práv [Citováno dle: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 33.]

² PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústava a ústavní řád ČR. 2. díl. Práva a svobody*. Praha: Linde, 1996, s. 145.

Jiné pojetí přináší Jeremy Gunn z Centra pro studium práva a náboženství (*Center for the Study of Law and Religion*) Emoryovy Univerzity, který ve své studii o pojmu náboženství v mezinárodním právu rozlišuje tři roviny tohoto pojmu⁶:

1) Náboženství jako víra. Náboženství v tomto smyslu se týká přesvědčení lidí o transcendentálních fenoménech; zahrnuje doktríny daného náboženství, čili v zásadě odpovídá substanciálním definicím náboženství. Je-li určité náboženství pronásledováno na této rovině, děje se tak proto, že jeho pronásledovatelé ho pokládají za nepravdivé či falešné.

2) Náboženství jako identita. Náboženství v tomto smyslu mříí na sounáležitost jedince s určitou skupinou; týká se těch jedinců, kteří chápou svou náboženskou příslušnost jako něco, do čeho se narodili (podobně jako rasu, etnickou příslušnost, národnost), ne jako něco, k čemu dospěli studiem, meditací či jinými prostředky duševní či duchovní činnosti. Podstatnější než sdílení společných doktrín je sdílení společných tradic, kultury atd.

3) Náboženství jako způsob života. V tomto pojetí se náboženství manifestuje v rituálech, náboženských úkonech, zvycích a tradicích. Náboženství nezřídka určuje každý aspekt života jedince, který se k němu hlásí. Pronásledování na této rovině bývá pak zaměřeno proti „fanatismu“ věřících, kteří podřizují celý svůj život příkazům svého náboženství.

Jinou otázkou, kterou se právní dogmatika při studiu pojmu náboženství zabývá, je otázka, zda náboženství může existovat bez náboženské společnosti. Předmětná literatura většinou dává negativní odpověď a dokazuje, že náboženství je nutně společenským fenoménem. Je-li totiž připuštěna existence „soukromého náboženství“, nastává následně problém, jak odlišit náboženskou svobodu od svobody svědomí. Toto odlišení je možné jen tehdy, jestliže je pojem „náboženství“ podmíněn existencí nějaké náboženské společnosti (přičemž se nemusí nutně jednat o společnost v právním slova smyslu), spojené určitým náboženským konsenzem. Čistě individuální názory pak spadají do oblasti svědomí.⁷

⁶ GUNN, Jeremy T.: *The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law*. *Harvard Human Rights Journal*, 2003, roč. 16, s. 200-205. (K praktické využitelnosti Gunnova konceptu viz např. SPRATEK, Daniel: *Možnosti a meze zjišťování znalostí o náboženské víře v řízení o udělení azylu*. *Jurisprudence*, 2006, roč. 15, č. 8, s. 42-44.)

⁷ CLASSEN, Claus Dieter: *Religionsfreiheit und Staatskirchenrecht in der Grundrechtsordnung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, s. 22-23.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

Kromě svobody svědomí se náboženské svobody úzce dotýká svoboda přesvědčení neboli víry. Vírou či přesvědčením (oběma těmito pojmy je překládán anglický výraz „belief“) se rozumí přesvědčení nikoli pouze teistická, ale i agnostická, volnomyšlenkářská, ateistická a racionalistická; pojem „víra“ je tedy širší než pojem „náboženství“.⁸

S ohledem na výše uvedené je zřejmé, že ačkoli právní věda postrádá definici pojmu náboženství, disponuje řadou dílčích poznatků k povaze tohoto fenoménu, které mohou nahradit deficit způsobený absencí definice. Nezbyvá než uzavřít, že pokud při aplikaci práva vyvstane potřeba definičního vymezení náboženství, bude nutno s ohledem na kontext případu užít tyto dílčí poznatky k vytvoření pracovní definice náboženství, tak aby bylo uplatněním náležitých aspektů tohoto mnohohrstevnatého pojmu dosaženo účelu, který právní norma vyjadřuje.

Příkladem takového postupu v řízení o registraci náboženské společnosti bude zkoumání účelu registračního řízení, kterým je kromě poskytnutí právní subjektivity zpravidla též poskytnutí určitých majetkových zvýhodnění, vzhledem k tomu, že náboženská společnost vyvíjí činnost směřující k výuce světového názoru, popřípadě též činnost charitativní. Proto při registraci bude nutno zkoumat, zda taková společnost vskutku hlásá učení, týkající se smyslu bytí, nebo zda náboženské pojmosloví není jen zástěrkou pro hospodářskou činnost. Registrační orgán se tak zaměří především na substanciální otázky náboženství.

Jiným příkladem může být azylové řízení, kde může vystupovat uprchlík, který má jen nepatrnou představu o doktrínálním obsahu svého náboženství, avšak pokládá se příslušníkem určitého náboženství a také jeho pronásledovatelé ho takto vnímají. V takovém případě je nutno vycházet z koncepce náboženství jako identity.

Předmět a subjekty náboženské svobody (náboženských lidských práv)

Náboženská svoboda je fenoménem velmi komplexním. Již z citovaného ustanovení Všeobecné deklarace lidských práv vyplývá různorodost práv, která

⁸ LERNER, Natan: *Religion, Beliefs, and International Human Rights*. Maryknoll: Orbis Books, 2000, s. 3-5.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

z náboženské svobody vyplývají – právo mít náboženství, změnit jej, projevit, sdružit se k jeho projevu... Tato skutečnost vede k tomu, že v předmětné literatuře se vedle výrazu „náboženská svoboda“ (*religious liberty*) užívá ve shodném významu sousloví „náboženská lidská práva“ (*religious human rights*).⁹

Tradičně se náboženská svoboda dělí na dvě složky – první je svobodou mít své vnitřní přesvědčení (*forum internum*) a druhá je svobodou projevit toto své přesvědčení navenek (*forum externum*).¹⁰

Vnitřní svoboda musí být chráněna bezpodmínečně a je zásadně neomezitelná, a to i v mimořádných případech jako je například válka. Nic neospravedlňuje zásah do vnitřního přesvědčení člověka. Tvrzení Krishnaswamiho studie z roku 1959, že „zásah zvenčí je nejen nelegitimní, ale i nemožný“¹¹, se ovšem zdá být překonáno totalitními režimy 20. století a jejich metodami vymývání mozků. Tím ovšem přestává být koncepce vnitřní náboženské svobody teoretickou konstrukcí nabývající na právním významu, neboť právo nereguluje nemožné, ale možné. (Na okraj nutno poznamenat, že v teorii lidských práv se vyskytují i snahy o přeformulování takto úzce vymezeného obsahu pojmu *forum internum*.¹² Například Paul M. Taylor zahrnuje pod narušení vnitřní náboženské svobody nucení jednat proti vlastní víře, nucení vyjavit vlastní víru a trestání někoho pouze za to, že má nějakou víru.¹³)

Vzorový demonstrativní výčet toho, jakými způsoby lze náboženství v rámci náboženské svobody projevovat navenek, uvádí čl. 6 Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře (1981); právo na svobodu myšlení, svědomí, náboženství nebo víry zahrnuje mimo jiné následující svobody:

„a) svobodný výkon kultu a shromažďování v souvislosti s náboženstvím nebo vírou a právo zřizovat a udržovat místa pro tyto účely;

⁹ Cf.: WOOD, James E., jr.: An Apologia For Religious Human Rights. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 455.

¹⁰ TAHZIB-LIE, Bahia: The European definition of freedom of religion or belief. *Helsinki Monitor*, 1998, roč. 9, č. 3, s. 17-24.

¹¹ KRISHNASWAMI, Arcot: *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*. New York: United Nations, 1960, s. 16.

¹² EVANS, Carolyn: Religious Freedom in European Human Rights Law: The Search for a Guiding Conception. IN: *Religion and International Law*. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s. 392-394.

¹³ TAYLOR, Paul M.: *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law*. New York: Cambridge University Press, 2005, s. 115-202, 345.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

- b) svobodu vytvářet a udržovat vhodné charitativní nebo humanitární instituce;
- c) svobodu vytvářet, získávat a používat v odpovídajícím množství nezbytné předměty a materiály, vyžadované rituálem nebo zvyklostmi náboženství nebo víry;
- d) svobodu psát, tisknout a rozšiřovat publikace o těchto tématech;
- e) svobodu vyučovat náboženství nebo víru na místech vhodných pro tyto účely;
- f) svobodu žádat a přijímat dobrovolné finanční a jiné příspěvky od jednotlivců a institucí;
- g) svobodu školit, jmenovat a volit nebo určovat v závěti vhodné vedoucí představitele v souladu s potřebami a normami každého náboženství nebo víry;
- h) svobodu dodržovat dny klidu a oslavovat svátky a ceremoniály v souladu s tím, jak to předepisuje určité náboženství nebo víra;
- i) svobodu navazovat a udržovat spojení s jednotlivci a společnostmi v záležitostech náboženství a víry na národní a mezinárodní úrovni.“¹⁴

K významnému posunu u náboženské svobody došlo v posledních desetiletích v oblasti subjektů, kterým tato svoboda svědčí. Zatímco podle klasické koncepce (z níž vychází např. ještě rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci *Církev X. proti Spojenému království z r. 1968*¹⁵) je nositelem náboženské svobody toliko fyzická osoba, dnes již jak právní teorie, tak i rozhodovací praxe orgánů ochrany lidských práv v Evropě připouští jako subjekt náboženské svobody i církve nebo náboženskou společnost¹⁶. Vyplývá to ze skutečnosti, že náboženství je fenoménem skupinovým; proto může být jejím nositelem náboženské svobody i právnická osoba – na rozdíl od svobody svědomí, kterou si jiná než fyzická osoba

¹⁴ Český překlad podle FLÉGL, Vladimír: *Člověk a lidská práva*. Praha: Spektrum, 1990, s. 187.

¹⁵ Rozhodnutí EKLK ve věci *Církev X. proti Spojenému království* ze dne 17. prosince 1968, stížnost č. 3798/68.

¹⁶ Srov. např. Rozhodnutí ESLP ve věci *Metropolitní církve Besarábie a další proti Moldávii* ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99. (K tomuto rozsudku viz komentář: SPRATEK, Daniel: *Právo církví a náboženských společností na subjektivitu*. Na okraj rozsudků Evropského soudu pro lidská práva ve věcech *Hasan a Chaush proti Bulharsku a Metropolitní církve Besarábie a další proti Moldávii*. *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2003, č. 3 (26), s. 194-196.)

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

nemůže nárokovat.¹⁷ Samozřejmě, že povaha náboženské svobody jednotlivce a náboženské společnosti zůstává nadále kvalitativně jiná – platí zde to, co ostatně platí o výkonu skupinových práv obecně: Vlastní práva skupiny mají především procedurální a nikoli materiální charakter. Skupina má formální legitimaci a její členové si zachovávají legitimaci materiální; je to důsledkem toho, že skupina je umělým útvarem, vykonává lidská práva ne ve vlastním zájmu, ale v zájmu svých členů.¹⁸

Rozšíření okruhu subjektů náboženské svobody vede lidskoprávní teorii k pokusům o nové vymezení a rozčlenění náboženské svobody. Příkladem je např. čtyřstupňové vymezení náboženské svobody belgického profesora Rika Torfse, kde každý nižší stupeň je předpokladem pro existenci stupně vyššího:

1. stupeň představuje individuální náboženská svoboda.

2. stupeň představuje kolektivní náboženská svoboda, zahrnující veřejnou bohoslužbu a další kolektivní činnosti; případně též právo náboženské společnosti získat subjektivitu.

3. stupněm je autonomie církví a náboženských společností, tj. vnitřní prostor pro svobodnou organizaci vlastních záležitostí.

4. stupněm jsou vztahy mezi státem na straně jedné a církvemi a náboženskými společnostmi na straně druhé.¹⁹

Zejména díky poslednímu stupni toto rozdělení překonává klasické schéma, které řadí nároky plynoucí z náboženské svobody toliko mezi nároky na svobodu od státu, nikoli též mezi nároky na pozitivní plnění ze strany veřejné moci.

Podobné rozšíření náboženské svobody zastává i Antonín Ignác Hrdina, který řadí právo na náboženskou svobodu mezi hmotná subjektivní práva veřejnoprávního charakteru a uvádí, že jde jak o práva absolutní (tj. působící *erga omnes*) – v případě individuálních náboženských práv, tak i o práva relativní (tj. působící *inter partes*) – v případě práv vyplývajících z institucionální náboženské

¹⁷ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 14.

¹⁸ MIK, Cezary: *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1992, s. 194-195.

¹⁹ TORFS, Rik: *Relationship Between the State and Religious Groups*. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse – International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 132-134.

svobody.²⁰ Náboženská svoboda tak prakticky splývá s předmětem konfesního práva²¹.

Nelze ovšem přehlédnout, že takovéto široké vymezení náboženské svobody poněkud zastírá její lidskoprávní charakter, neboť pozitivní plnění ze strany státu zpravidla nelze charakterizovat jako nezadatelná, nezcizitelná, nezrušitelná, nepromlčitelná a inherentní nositelům náboženské svobody, ale často se jedná o „nadstandardní“ nároky na konkrétní plnění, jako je např. přístup ke státnímu financování či právo vyučovat na státních školách.²² Spojování takovýchto práv (přiznaných církví státem nebo smluvně sjednaných mezi církví a státem) s právy plynoucími z individuální a kolektivní náboženské svobody (která je jednotlivcům a církvím vlastní) patrně nebude vždy teoreticky ani prakticky vhodné, neboť přestože jsou tato práva spojena svým druhotným objektem, kterým je náboženská víra, jejich kvalitativní vlastnosti jsou rozdílné. Proto, ačkoli otázky vztahu státu a církví s náboženskou svobodou úzce souvisí (a proto jim i v této práci bude věnována pozornost), není zpravidla vhodné tyto dvě skutečnosti směřovat.

1. 2.

Obecné otázky modelů vztahů mezi státem a církví

Úprava vztahu mezi státem a církvemi, které působí na území podřízeném jeho svrchovanosti, velmi úzce souvisí s rozsahem a mírou náboženské svobody, kterou požívají nejen církve ale i jednotlivci v dané zemi.

Každý stát má vlastní konfesní právo a při úpravě vztahů mezi státem a církvemi existuje značná variabilita. Různorodost konfesněprávních úprav je podmíněna jak politickou kulturou dané země, tak i dějinným dědictvím a historickou zkušeností, povahou převažujícího náboženství v zemi a jeho vztahem k náboženské svobodě, jakož i dalšími faktory. Existuje nicméně řada teoretických

²⁰ HRDINA, Antonín Ignác: *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 2004, s. 59.

²¹ Předmětem konfesního práva jsou jak „právní předpisy upravující poměr státu a církví“, tak i „předpisy, kterými se zajišťuje svoboda víry a náboženského přesvědčení jak individuální, tak kolektivní“. (TRETERA, Jiří Rajmund: *Stát a církve v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 57)

²² Srov. k tomu např. Nález českého Ústavního soudu, sp. zn. Pl. ÚS 6/02.

modelů, v nichž jsou vytvořeny určité skupiny, kde jsou jednotlivé konfesněprávní úpravy sdruženy podle daných charakteristických znaků.

Z těchto modelů na tomto místě uvedeme dva: model profesora Paula B. Mojzese z Bostonské univerzity (původem Jugoslávce), který člení státy podle jejich vztahů do čtyř skupin, máje na zřeteli především faktickou míru náboženské svobody, a profesora Józefa Krukovského z Katolické lublinské univerzity Jana Pavla II., který kombinuje při vytváření svého modelu jak prvky faktické míry náboženské svobody, tak i formálně-právního vyjádření vztahů mezi státem a církvemi.

I.

Čtyři teoretické typy právních úprav, týkající se náboženské svobody a vztahu státu a církví, profesora Mojzese jsou následující:²³

a) Náboženský absolutismus. V tomto typu jenom jedna náboženská organizace je podporována státem a její nečlenové – ať už věřící nebo nevěřící – jsou různým způsobem ve svých právech omezováni.

b) Náboženská tolerance. V tomto typu je náboženství jako takové podporováno a preferováno státem, avšak různá náboženství jsou si před zákonem rovna; nevěřící jsou však právně nebo fakticky diskriminováni (případně jsou diskriminací postiženi i přívrženci nových náboženských hnutí či neetablovaných církví).

c) Sekulární absolutismus. V tomto typu je náboženství jako takové státem odmítnuto; stát podporuje jeden sekulární světonázor a nevěřící požívají zvláštních privilegií.

d) Pluralitní svoboda. V tomto typu je stát indiferentní a neutrální ve vztahu jak k náboženství tak i k nenáboženským přesvědčením; svoboda náleží všem světonázorům a praktikám (s výjimkou těch zjevně destruktivních).

Moyzes dále poukazuje na to, že přechod mezi prvním a třetím typem je snadný tam, kde je kulturní tendence k intolernímu absolutismu; jedna

²³ MOJZES, Paul: Religious Human Rights in Post-Communist Balkan Countries. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 266-269.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

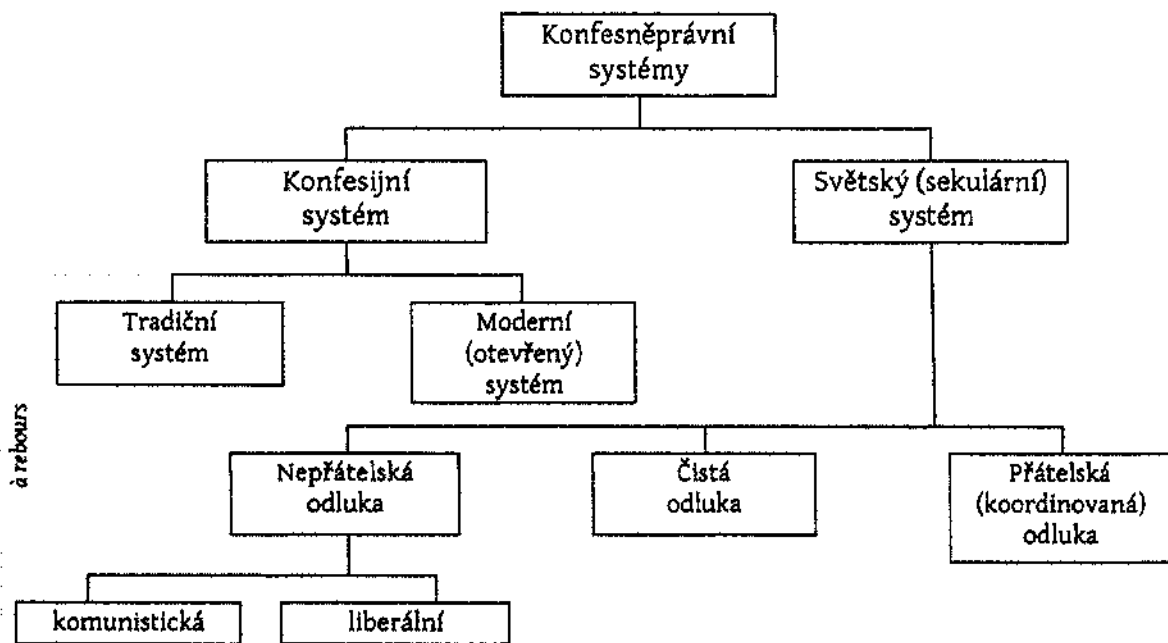
ideologie pouze ustoupí druhé, aniž se praktiky změní strukturální vztahy. „Exkluzivistická mentalita“ zůstává tatáž.

II.

Profesor Józef Krukowski dělí státy podle způsobu jejich vztahu k církvím takto:²⁴

Podle míry sepejetí státu a církve se státy dělí na konfesijní a sekulární (světské). Státy konfesijní se dále člení na tradiční a moderní neboli otevřené. Státy sekulární jsou v pojetí prof. Krukowského státy odlukovými, kdy existují tři odluky: odluka čistá, odluka nepřátelská, která se dále dělí na liberální a komunistickou, a odluka koordinovaná neboli přátelská.

Graficky je možno tento koncept vyjádřit takto:

Konfesijní státy se vyznačují formálním uznáním privilegovaného postavení jednoho náboženství nebo jedné z církví jako národního náboženství nebo jako oficiální církve; existují ve dvou verzích:

a) tradiční verze je charakteristická tím, že stát uznává určité náboženské učení jako jediné pravé, jediné náboženství nebo jediná církev

²⁴ KRUKOWSKI Józef: *Wstęp do nauki o państwie i prawie*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, s. 47-52. Týž: Aktuální problémy polského konfesijního práva. *Revue církevního práva*, 1998, č. 3 (11), s. 149-151.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

je zákonně uznaná za státní, jediné náboženství nebo církev požívá materiální podporu od státu, popřípadě má i jiná privilegia, ostatní náboženství jsou buďto zakázána nebo jsou toliko tolerována; příkladem tradičního konfesijního státu je dnes Saúdská Arábie.

b) moderní verze je charakteristická tím, že stát již neuznává určité náboženské učení jako jediné pravé, jediné náboženství nebo jediná církev je však nadále zákonně uznaná za státní, jediné náboženství nebo církev požívá materiální podporu od státu, popřípadě má i jiná privilegia, ale ti, kdo se ke státní církvi nebo ke státnímu náboženství nehlásí, mají zaručenou náboženskou svobodu na zásadě rovnosti jak na úrovni individuální, tak na úrovni kolektivní; příkladem moderního konfesijního státu jsou dnes Norsko či Anglie.

Světské (sekulární) státy definují vztah k náboženství a církvi na principu rovnosti náboženských přesvědčení a odluky mezi státem a církví. Nešetkáváme se však jenom s jedním modelem sekularizovaného státu. V závislosti na tom, zda představitelé státu zaujmají vůči náboženskému přesvědčení občanů neutrální, přátelský nebo nepřátelský postoj, lze rozlišit tři podoby světského státu:

a) stát založený na čisté odluce, která existuje ve Spojených státech amerických a jejímž základem je 1. dodatek k Ústavě (1791);

b) Státy založené na principu koordinované odluky, jinak nazývané principem kooperace. Taková koncepce vztahu státu a církvi vznikla v Německu na základě Výmarské ústavy (1919), která uznává církev za veřejnoprávní korporace pro jejich přínos do veřejného života.²⁵ Později byl model koordinované odluky s jistými modifikacemi včleněn do právních systémů dalších demokratických zemí západní Evropy (např. Španělska a Itálie) i bývalého sovětského bloku (např. Polsko).

c) státy založené na principu odluky církvi nepřátelské, mezi nimiž se ustálily dvě podoby, jmenovitě:

- liberální, která vznikla ve Francii během buržoazní revoluce a pro níž je charakteristické chápání neutrality jako privatizace náboženství;

²⁵ Viz k tomu např. BERAN, Karel: *Právnícké osoby veřejného práva*. Praha: Linde, 2006, s. 139-140.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

- komunistická, která vznikla v SSSR během bolševické revoluce a po druhé světové válce byla nadiktována státům střední a východní Evropy. Komunistické státy byly v podstatě konfesijními státy *à rebours* (opačné orientace), protože místo oficiálního náboženství vnucovaly celé společnosti ateistickou ideologii.²⁶

Jak Mojzesův, tak Krukowského model ukazují velmi zřetelně jednu skutečnost: Že míra neidentifikace státu s církví (či náboženstvím) není přímo úměrná náboženské svobodě. Představa, že čím rigidnější bude odluka státu od církve, tím větší náboženská svoboda bude dosažena, je mylná.

Této skutečnosti povšimli i profesori George R. Ryskamp a W. Cole Durham z mormonské Univerzity Brigham Younga (USA). Profesor Durham poukazuje na fakt, že „jak silná pozitivní, tak i silná negativní identifikace církve a státu souvisí s nízkou úrovní náboženské svobody“²⁷. Souvislost mezi konfesněprávním systémem a mírou náboženské svobody vyjadřuje Durham pojmy z Prvního dodatku k americké ústavě – a to pojmy „*free exercise*“ (svobodný výkon náboženství) a „*establishment*“ (státní církevnictví); tato souvislost mezi oběma fenomény není, jak již uvedeno, lineární.²⁸

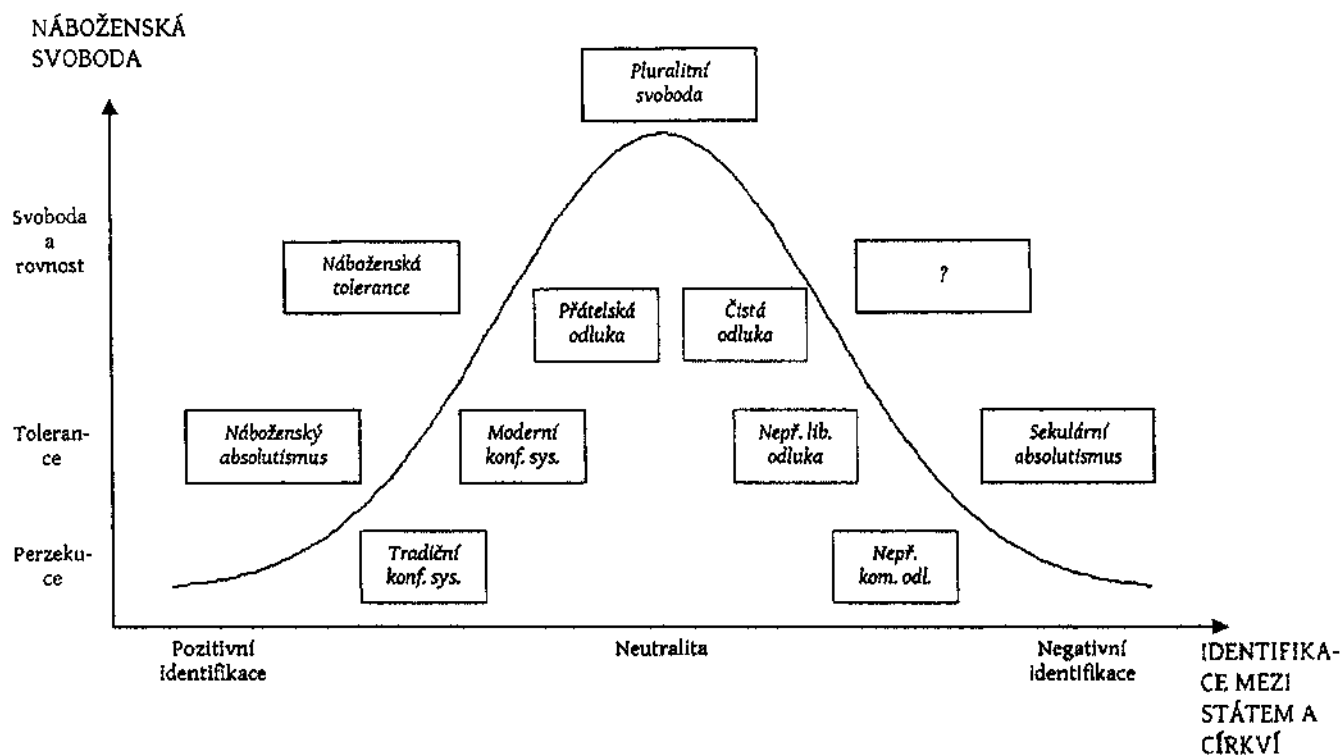
Pokud bychom chtěli vyjádřit Durhamův koncept graficky, můžeme tak učinit pomocí Gaussovy křivky; tento koncept pak je možno propojit s citovanými modely Mojzese a Krukowského. Výsledek bude vypadat takto:

²⁶ Prof. J. R. Tretera ve své učebnici připomíná, že koncept konfesijního státu *à rebours* se neomezuje pouze na státy komunistické či ateistické, ale že na obdobných principech fungují i jiné státy s vládnoucí ideologií s quasi-religiózním předznamenáním – jako např. vláda „kultu Rozumu“ za jakobínské diktatury ve Francii (1793-94) nebo „kultu krve a půdy“ za nacionálního socialismu v Německu (1933-1945). (TRETERA, Jiří Rajmund: *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 12-13.) V předmětné literatuře je též poukazováno na skutečnost, že „totalitní hnutí mají... stejný nárok jako náboženství – slibují spásu, záchranu, lepší budoucnost“, což má svůj odraz i v jejich vnějších projevech: „Lhostejno, zda jde o komunismus, fašismus nebo nacionální socialismus – všude existovaly »svaté knihy«, »hereze«, »nová mravnost«, »víra a čistá nauka«, byly svátky a rituály, pokusy o vytvoření nového kalendáře a způsobu počítání let, uctívání vůdce strany.“ (PELC, Bogdan: *Náboženské prvky v politických systémech. Pokus o systematizaci. Teologické texty*, 2003, roč. 14, č. 4, s. 141-142.)

²⁷ „...both strong positive and strong negative identification of church and state correlate with low levels of religious freedom.“ DURHAM, W. Cole: *Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework*. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 18.

²⁸ *Ibid.*: 15-25.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

Křivka vyjadřuje závislost míry náboženské svobody na míře identifikace státu s církví či náboženstvím. Určitý stupeň identifikace – ať už s kladným nebo záporným předznamenáním, vede k obdobnému rozsahu náboženské svobody, který mohou subjekty v daném státě požívat.

Pokud se týče Mojzesových teoretických typů (které jsou zobrazeny vně křivky), mám zato, že by bylo vhodné tyto čtyři typy doplnit o typ pátý (který je vyznačen obdélníkem s otazníkem). Jednalo by se o typ protilehlý k náboženské toleranci a jeho název by mohl (v logické návaznosti na ostatní čtyři názvy) znít „Sekulární tolerance“. Jestliže v typu charakterizovaném náboženskou tolerancí je náboženství jako takové podporováno a preferováno státem, avšak různá náboženství jsou si před zákonem rovna, zatímco nevěřící jsou jistým způsobem diskriminováni – pak ve státě se sekulární tolerancí existuje taktéž rovnost náboženství před zákonem, avšak stát preferuje osvícenský sekularismus (který naivně pokládá za „neutrální“²⁹) a v důsledku toho jistý stupeň diskriminace zakoušejí věřící. Zahrnutí tohoto typu do teoretické konstrukce je důležité proto,

²⁹ Cf. ibid.: 6-7; MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier a NAVARRO-VALLS, Rafael: The Protection of Religious Freedom in the System of the Council of Europe. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 236-238.

že určitým způsobem představuje model, který začíná být v současné Evropě i v praxi aktuální – a to v důsledku snah o eliminaci náboženských projevů z veřejné sféry, jak se projevuje např. zákonodárstvím, týkajícím se nošení náboženských symbolů na veřejnosti.

1. 3.

Dějiny náboženské svobody

(se zvláštním zřetelem k mezinárodnímu právu)

Náboženská svoboda patří k nejstarším – avšak také k nejkontroverznějším – svobodám, které nacházíme v katalogích lidských práv. Sehrála významnou roli v dějinách utváření těchto katalogů.

Náboženská svoboda ve starověku a ve středověku

Ve starověku tvořila náboženství součást identity jednotlivých států nebo národů. Náboženství státy či národy vnitřně spojovalo a oddělovalo od jiných. Starověká náboženství uctívala státní nebo národní bohy.³⁰ V římském impériu po jeho rychlé expanzi ve Středomoří si jednotlivé podrobené národy podržely vlastní náboženství, avšak jednotícím náboženským prvkem se stal kult císaře, který byl povinný ve všech částech impéria.³¹

Do tohoto prostředí vstoupilo křesťanství, které zformulovalo jeden z fundamentálních předpokladů pro rozvoj idey náboženské svobody, a tím bylo oddělení náboženské sféry jednotlivce od sféry jeho politických závazků vůči státu. Tuto skutečnost vyjadřují známá Kristova slova při sporu o placení daní: „Odevzdejte

³⁰ BEDERMAN, David J.: *Religion and the Sources of International Law in Antiquity*. IN: *Religion and International Law*. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s. 10-11.

³¹ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 14.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

tedy, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu.“³² A také jeho slova, která pronesl k Pilátovi: „Moje království není z tohoto světa.“³³

Křesťanství, které svou zvěst nevázalo na žádné etnikum nebo státní útvar, se rychle začalo šířit a nabourávat status quo v náboženském životě impéria. Tvrdá pronásledování, kterým museli raní křesťané čelit, je vedla i k formulaci požadavků na náboženskou svobodu jednotlivce a jejich teoretickému zdůvodnění, často s využitím koncepce přirozeného práva. Náboženská svoboda je prohlášena za součást přirozeného práva ve spisech řady starověkých církevních theologů³⁴, např. v dopise církevního spisovatele a právníka Tertulliana († kolem 230) adresovaném africkému prokonzulovi Scapulovi čteme: „Nícméně je to lidské právo a též právo přirozené, že každý může uctívat, co uzná za vhodné; vždyť náboženství druhého ani neprospěje ani neuškodí. Ale také nepřísluší náboženství nutit k náboženství, protože ono má být přijato dobrovolně a nikoli z přinucení; vždyť se i vyžaduje, aby oběti byly přinášeny ze svobodného rozhodnutí. A tak i když nás přinutíte k obětem, žádnou službu tím svým bohům neprokážete: Nemohou mít touhu po vynucené oběti, ledaže by byli svárliví, avšak bůh svárlivý není.“³⁵

Ideje náboženské svobody, které pronásledovaná církev formulovala, našly své odzrcadlení ve znění textu Reskriptu milánského z r. 313. Konstantin Veliký v něm uvádí: „...křesťanům i všem jiným dáváme svobodnou volbu zvoliti si náboženství, jaké chtějí... dali jsme křesťanům svobodné a neomezené dovolení k výkonu jejich náboženství. Poněvadž je nyní toto křesťanům dovoleno bez omezení... tím je i jiným dána svoboda přijmout a vykonávat náboženství, které se jim líbí. Odpovídá to klidu v naší době, aby měl každý svobodu volit si božství a uctívat je, které chce.“³⁶

Bohužel tradice antického nábožensko-politického monismu byla silnější než reflexe církve z dob jejího pronásledování, proto došlo ještě během 4. století

³² Mt 22, 21 (též L 20, 25)

³³ J 18, 36

³⁴ JOHNSON, Luke Timothy: Religious Rights and Christian Texts. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives.* Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 91.

³⁵ „Tamen humani iuris et naturalis potestatis est unicuique quod putaverit colere; nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non ut, cum et hostiae ab animo libenti expostulentur. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil praestabitis diis uestris: ab inuitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi si contentiosi sunt; contentiosus autem Deus non est.“

Ad Scapulam 2, 2. (Viz např. OEHLER, Franciscus: *Quinti Septimii Florentis Tertulliani Quae Supersunt Omnia. Tomus I.* Lipsiae: T. O. Weigel, 1853, s. 539-552.)

³⁶ Citováno podle: HRDINA, Ignác Antonín: *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA.* Praha: Karolinum, 2006, s. 28.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

k tomu, že křesťanství zaujalo místo státního náboženství a ostatní náboženství se dostala do pozice diskriminovaných, utlačovaných a nakonec i zakázaných kultů. Změna faktické pozice křesťanské církve byla doprovázena i myšlenkovým obratem, zejména v díle sv. Augustina († 430), který jednak na základě Ježíšových slov v podobenství o hostině „přinuďte vejít“ (*compelle intrare*)³⁷ dovedl možnost přinucení heretiků k návratu do církve³⁸, jednak teoreticky zdůvodnil, proč by měl stát zajišťovat zachování křesťanského mravního řádu ve společnosti³⁹. Nové nábožensko-politické uspořádání bylo vůči ne-státním náboženstvím stejně nepřátelské jako uspořádání předkonstantinovské, rozdíl však přetrvával (alespoň na západě Evropy) ve vztahu mezi církví a státem – kdy tento vztah byl charakterizován dynamickým dualismem mezi státem a církví, jak byl vytýčen roku 495 Gelasiánskou formulí⁴⁰ o dvojí moci a jak se později vyvíjel na Západě po celé období středověku v oscilaci mezi césaropapismem a papocézarismem. V oblasti náboženské svobody jednotlivce však křesťanský středověký svět zaujal hluboce netolerantní stanovisko, které teologicky zdůvodnil a rozpracoval zejména sv. Tomáš Akvinský († 1274). Ve svém díle prezentuje uzavřený systém, v jehož středu stojí světonázorový monopol křesťanství jakožto učitelským úřadem církve sdělované a spravované objektivní pravdy.⁴¹

Náboženská svoboda v novověku

Zásadním mezníkem ve vývoji filosofického myšlení i politické praxe v oblasti náboženské svobody se stalo reformační hnutí v církvi na přelomu středověku a novověku. Objevení křesťanské svobody v protestantské reformaci a

³⁷ L 14, 23

³⁸ TIERNEY, Brian: Religious Rights: An Historical Perspective. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective*. Vol. 2. *Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 20-21.

³⁹ EVANS, Malcolm D.: Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for Resolving Religious Conflict. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 2. Týž: The Evolution of Religious Freedom in International Law: Present State and perspectives. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 18.

⁴⁰ Tato tzv. *Formula Gelasiana* je v češtině publikována např. v: HRDINA, Ignác Antonín: *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006, s. 43-44.

⁴¹ WEISSENBORN, Thomas: *Religionsfreiheit. Christliche Wahrheit und menschliche Würde im Konflikt?* Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung, 2003, s. 19-32.

pochopení potřeby náboženské tolerance, vykoupené hořkou dějinnou skutečností, připravilo půdu pro moderní rozvoj lidských práv.⁴²

Reformace mohla navázat na raně křesťanské myšlenky díky své snaze o návrat ke zdroji (*ad fontes*), který se projevil již v husitství úsilím o odvržení „nálezků lidských“ a posléze i ve druhé reformaci heslem *sola Scriptura* („jedině Písmo“).

Pojem svobody byl v reformačním období takřka shodný se svobodou náboženskou. Prosazování svobody vyznání, která představovala svobodu plurality světónázorů, bylo skutečností, bez které nelze pochopit logiku historického vývoje požadavků, které nakonec vyústily v právní zakotvení lidských práv. Význam reformace spočíval zejména v tom, že emancipovala člověka jako jednotlivce; díky subjektivně prožívaném nezprostředkovanému poměru člověka k Bohu se objevuje fenomén lidské individuality v novém světle. Reformace (zejména ve své kalvínské verzi) požadovala svobodu vyznání nikoli jako milost udílenou panovníkem, ale jako právní nárok. Vycházela z toho, že moc nad svědomím nenáleží králi, ale Bohu, proto státní moc nemůže ingerovat do osobního poměru mezi člověkem a Bohem.⁴³

V oblasti praktického zajištění náboženské svobody náleží středoevropskému prostoru na počátku novověku zvláštní místo. České země se v 15. a 16. století vyznačovaly náboženskou tolerantností v míře, která byla nevídaná ve zbytku tehdejší Evropy. Hluboké pochopení náboženské svobody lze najít např. v žádosti moravských stavů, kdy po králi Ferdinandovi I. požadovali, aby „jeden každý mohl svému Pánu Bohu svobodně a pokojně sloužiti podle toho, co by za dobré podle zákona božtího a naučení poznal“⁴⁴. Podobně i v sousedním Polsku nacházeli útočiště příslušníci nejkrajnějších náboženských hnutí; roku 1573 konvokační sněm ve Varšavě zaručil bezpodmínečný a trvalý smír mezi konfesemi (*pax inter dissidentes in religione*) a zákaz diskriminace z důvodu náboženského přesvědčení jak v oblasti práva veřejného, tak i soukromého.⁴⁵ Nutno k tomu poznamenat, že

⁴² HUBER, Wolfgang: Human Rights and Biblical Legal Thought. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 58.

⁴³ KUBA, Jaroslav: *Filosofie lidských práv a právo*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999, s. 6-8.

⁴⁴ KROFTA, Kamil: *Dějiny československé*. Praha: Sfinx, 1946, s. 330.

⁴⁵ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 27-28.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

beneficienty záruky náboženského smíru nebyli pouze křesťané, ale i ti, kdo za křesťany nebyli pokládáni (v Polsku zejména antitrinitáři).⁴⁶ Události 17. století však onen pozoruhodný rozkvět náboženské tolerance v českých zemích a v Polsku přervaly a zničily.

V Německu je významným právním mezníkem, který reaguje na společenské změny způsobené druhou reformací, Augsburský náboženský mír (1555). Zásada *cuius regio, eius religio*, která shrnuje jeho obsah, z dnešního pohledu nepřináší téměř žádný pokrok v náboženské svobodě a dosti kontrastuje s vášnivou obhajobou svobody svědomí, kterou přednesl Martin Luther na sněmu ve Wormsu (1521)⁴⁷, nicméně je významná v tom, že odvrhuje dosavadní teorii říše založené na společném náboženství. Myšlenka svobody náboženského přesvědčení je v mírovém ujednání přítomna alespoň v podobě práva na emigraci z důvodu náboženského přesvědčení; nicméně je třeba mít na paměti, že toto právo se vztahovalo pouze na katolíky a na luterány (nikoli však již třeba na kalvinisty).⁴⁸ Na augsburský mír navázal vestfálský mír (1648), v němž ustanovení o náboženské svobodě představovala významnou část mírové smlouvy osnabrücké z 27. října 1648. Ta zrovnoprávnila luterány a katolíky s kalvinisty jako celky.⁴⁹ Zásada *cuius regio, eius religio* byla sice obecně potvrzena, nicméně byla v několika směrech prolomena: jednak byla zaručena náboženská svoboda všem, kteří ji skutečně požívali k 1. lednu 1624⁵⁰, jednak zde byla sjednána zvláštní ustanovení v případě Dolních Rakous a Slezska, kde byla evangelíkům poskytnuta jistá, byť omezená náboženská tolerance.⁵¹ Smluvní instrumenty mezinárodního práva následujících

⁴⁶ TETER, Magda: *Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church in the Post-Reformation Era*. New York: Cambridge University Press, 2006, s. 48

⁴⁷ „...moje svědomí je zajatcem Slova Božího, já nic odvolat nemohu a nechci, protože jednat proti svědomí není ani bezpečné ani prospěšné. Bůh mi dopomoz.“ (COLLANGE, Jean-François: *La liberté de croyance dans la pensée religieuse*. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 5)

⁴⁸ EVANS, Malcolm D.: *Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for Resolving Religious Conflict*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 4-5. Týž: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 46-47.

⁴⁹ DICK, Kurt: *Religionsschutz im Völkerrecht. Ein Beitrag zum Problem des Minderheitenschutzes*. Breslau: Verlag Gerhard Martin, 1941, s. 55.

⁵⁰ *Ibid.*: 56.

⁵¹ Cf. ANDERS, Eduard: *Geschichte der evangelischen Kirche Schlesiens*. 2. vyd. Breslau: Verlag von Josef Max & Comp., 1886, s. 102; SPRATEK, Daniel: *Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709-1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl)*. *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2002, č. 1 (21), s. 17-18.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

desetiletí 17. století a 18. století se náboženské svobody dotýkají většinou jen v souvislosti s přechodem části území pod panství suveréna jiného náboženství, než byl vládce dosavadní. V těchto případech bylo od mikulovského míru (1622)⁵² pravidlem (které však nenabývalo povahy právního obyčeje), že nový panovník zaručoval ve věcech náboženství a víry *status quo ante*. Tak tomu bylo např. v ustanoveních mírové smlouvy olivské (1660), nijmegenké (1678), rijswické (1697), hubertsburské (1763) či varšavské (1773).⁵³ Zvláštní kategorii mezinárodních smluv, které se dotýkaly náboženské svobody, jsou smlouvy evropských křesťanských států s Tureckem, vedené zájmem o zabezpečení náboženské svobody pro křesťanské obchodníky a poutníky do Svaté země. Mezi první tyto smlouvy patří tzv. kapitulace uzavírané mezi Francií a Tureckem, a to z let 1535, 1569, 1581, 1597, 1604, 1673 a 1740. V návaznosti na francouzsko-turecké kapitulace uzavíraly i další evropské země obdobné smlouvy, zejména Rakousko, Anglie a Rusko; z nich stojí za zmínku rusko-turecká smlouva z Kučuk-Kainardži (1774).⁵⁴

Nízká ochrana náboženské svobody v mezinárodních instrumentech však zejména v 18. století již výrazně zaostávala nejen na myšlenkovém rozvojem Evropy, ale i za vnitrostátními právními úpravami některých států.

Jak již bylo výše vzpomenu, měla pro novodobé ukotvení náboženské svobody význam proměna myšlenkových paradigmat, způsobená reformací; nutno ovšem dodat, že její hlavní vůdci – Luther a Kalvín – zůstali rozvoji idey náboženské svobody hodně dlužní. Ovšem mezi jejich žáky a následovníky je možno nalézt velmi průkopnické myslitele v oblasti náboženské svobody a svobody svědomí. Mezi ně patří nepochybně Sebastian Castellio († 1563), první systematický teoretik tolerance, který v reakci na upálení Michaela Serveta v Ženevě, vydal roku 1554 proti Kalvínovi spis *De haereticis, an sint persequendi* (O kacířích, zda mají být pronásledováni).⁵⁵ Nejdále pak ve formulaci požadavků na náboženskou svobodu a jejich teoretickém zdůvodnění v rovině teologické postoupili přívrženci

⁵² V mikulovském míru se zavázal sedmihradský kníže Gábor Bethlen zachovat *status quo* pro katolické obyvatele na získaných územích v Uhrách a ve Slezsku.

⁵³ DICK, Kurt: *Religionsschutz im Völkerrecht. Ein Beitrag zum Problem des Minderheitenschutzes*. Breslau: Verlag Gerhard Märtn, 1941, s. 55, 57.

⁵⁴ *Ibid.*: 49-52, 58-59.

⁵⁵ GUGGISBERG, Hans R.: *The Secular State of the Reformation Period and the Beginnings of the Debate on Religious Toleration*. IN: *The Individual in Political Theory and Practice*. Oxford – New York: Clarendon Press – Oxford University Press, 1996, s. 89-90.

radikálních proudů reformace. Z anabaptistů nelze nezpomenout Balthasara Hubmaiera († 1528), jehož životní osud je spjat s jihomoravským Mikulovem. Z jeho spisů o náboženské svobodě je nejvýznamnější *Von Ketzern und ihren Verbrennern* (O kacířích a těch, kdo je upalují) z roku 1524, v němž obhajuje teze, že kacíř by měl být přesvědčen „svatou naukou, ne však svárlivě, nýbrž jemně“ a „kdo se nepodvolí slovům autority nebo důkazům evangelia, toho nechte být, ať si žvaní a běsní“, a dospívá k závěru, že „zákon o pálení kacířů je vynálezem ďáblovým“.⁵⁶ Ne všechny své současníky však Hubmaier přesvědčil, a sám skončil roku 1528 ve Vídni na hranici jako kacíř. Anabaptistům však náleží v dějinách zásluha na vznesení požadavku úplné náboženské svobody, byť historické okolnosti jim nedovolily převést své myšlenky do praxe.⁵⁷ To se podařilo až jejich duchovním pokračovatelům - puritánům, kteří své myšlenky mohli uskutečnit v Novém světě. Roger Williams († 1683) a další puritánští teoretici i praktici v oblasti svobody myšlení a v oblasti vztahů mezi veřejnou mocí a náboženskými společnostmi tak položili základy americkému modelu odluky státu a církve.⁵⁸

Cesta k modernímu pojetí náboženské svobody v Evropě byla poněkud odlišná a oproti tradici americké je pro ni typické, že se brzy vymanila z teologického rámce a opírala se o koncepci nikoli teistickou, ale racionalistickou. Desakralizace přirozeného práva je spojována s osobou Huga Grotia († 1683). (Z řad právníků můžeme mezi jeho předchůdce zařadit dominikána Francisca de Vitoria († 1546), který vyslovil ve spise *De Iure Belli* myšlenku, že „rozdí v náboženství není důvodem pro spravedlivou válku“, a italského protestanta Alberica Gentiliho († 1608), který ve svém stejnojmenném spise zastával totéž stanovisko a šel ještě dál, když tvrdil, že jiná forma náboženství poddaných není suverénovi na újmu a přimlouval se za toleranci různých náboženství v rámci jednoho státu.⁵⁹)

⁵⁶ CANER, Emir: Shrnutí Hubmaierových nejvýznamnějších prací. IN: *RegioM 2005. Regionální muzeum v Mikulově: Mikulov 2005*, s. 92-94.

⁵⁷ BAINTON, Roland H.: *The Anabaptist Contribution to History*. IN: *The Recovery of Anabaptist Vision*. Scottdale: Herald Press 1957, s. 317.

⁵⁸ ZIELIŃSKI, Tadeusz J.: *Roger Williams. Twórca nowoczesnych stosunków Państwo-Kościół*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997, s. 262.

⁵⁹ EVANS, Malcolm D.: *The Evolution of Religious Freedom in International Law: Present State and perspectives*. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 19-20; HAGGENMACHER, Peter: *Grotius and Gentili: A Reassessment of Thomas E. Holland's Inaugural Lecture*. IN: *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press, 1992, s. 133-176.

Na Grotia (ovšem i na anglické puritány) navázal John Locke († 1704), který ve svém slavném „Dopise o toleranci“ (*Epistola de tolerantia*) z roku 1685 dokazoval, že respekt ke svobodě volby ve věcech náboženství je zdrojem jak legitimacy, tak i stability pro politický režim. Při formulaci této přelomové myšlenky, která je svého druhu „kopernikovským obratem v politické teorii“, vycházel z toho, že budou-li náboženské menšiny tolerovány, budou vděčné za to, že na ně není nahlíženo jako na potencionální hrozbu pro společenský řád, a tak se stanou vůči režimu loajální. Zatímco dosud bylo na náboženskou rozmanitost v rámci státu nahlíženo jako na zdroj společenského rozvratu, Locke v ní nachází zdroj stability – pokud je vůči příslušníkům menšinových náboženství uplatněna tolerance.⁶⁰ Je však třeba podtrhnout, že Locke hovořil ve svých spisech o toleranci, nikoli o rovnoprávnosti; zajímavé je také, že odpíral toleranci ateistům a politickým nepřátelům státu, mezi něž řadil i katolíky, kteří jednak odmítali lojalistickou přísahu, jednak co do tolerance se „cítili být vázání odepírat ji ostatním“.⁶¹ Lockovy filozofické myšlenky následně rozvinul a přenesl do roviny právní William Blackstone († 1780) ve svých proslulých *Commentaries on the Laws of England*. V kapitole čtvrté knihy čtvrté uvedeného díla napsal: „neboť nepochybně veškerá pronásledování a utiskování slabých svědomí z přičiny náboženských přesvědčení jsou nanejvýš neospravedlnitelná z každého principu přirozeného rozumu, občanské svobody nebo existujícího náboženství.“⁶²

Na evropské pevnině je v historii lidských práv přelomovým dokumentem francouzské Prohlášení práv člověka a občana (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) z 26. srpna 1789, které mělo vliv na ústavní vývoj mnoha (nejen) evropských států. Čl. 10 Prohlášení stanovil: „Nikdo nesmí býti stíhán pro své názory, i náboženské, jestliže jejich projev neporušuje veřejný pořádek stanovený

⁶⁰ DURHAM, W. Cole: Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 7-9; LINDHOLM, Tore: Philosophical and Religious Justifications of Freedom of Religion or Belief. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 44-45.

⁶¹ LOCKE, John: An Essay on Toleration. IN: *Locke: Political Essays*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997, s. 152. Cf. též: ZIELIŃSKI, Tadeusz J.: *Roger Williams. Twórca nowoczesnych stosunków Państwo-Kościół*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997, s. 179.

⁶² „For undoubtedly all persecution and oppression of weak consciences, on the score of religious persuasions, are highly unjustifiable upon every principle of natural reason, civil liberty, or found religion.“ BLACKSTONE, William: *Commentaries on the Laws of England. Volume 4. Facsimile of the First Edition of 1765-1769*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1979, s. 51.

zákonem.⁶³ Deklarace poprvé precizně určila meze náboženské svobody: kromě veřejného pořádku stanoveného zákonem to byla i zásada vyslovená v čl. 4 – tj. že „výkon přirozených práv člověka má hranice tam, kde začíná právo ostatních členů společnosti užívat svých vlastních práv“⁶⁴.

Francouzské revoluční myšlenky se rozšířily po Evropě a našly svůj odraz i v mezinárodním právu. Významná jsou v tomto ohledu akta vídeňského kongresu; zmínit je třeba zejména čl. 2 protokolu z 21. července 1814, v němž se Nizozemí zavázalo poskytovat stejnou ochranu všem náboženstvím a nediskriminovat příslušníky jednotlivých náboženství v přístupu ke státním úřadům. Jedná se o první mezinárodní závazek, zajišťující stejné postavení nejen všech křesťanských vyznání, nýbrž i židů a ostatních náboženství.⁶⁵

Potřeba zaručit svobodu vyznání náboženským menšinám se projevila jako naléhavá v souvislosti s rozpadem turecké nadvlády nad Balkánem. V řadě smluv ze druhé poloviny 19. století se objevuje záruka náboženské svobody jak pro obyvatelstvo otomanského impéria, tak i obyvatelstvo nově se utvářejících států.⁶⁶ Jednou z těchto smluv je berlínská smlouva (1878), v níž se Bulharsko (čl. 5), Černá Hora (čl. 27), Srbsko (čl. 35) a Rumunsko (čl. 44) zavázaly k tomu, že nebudou nikoho diskriminovat z důvodu náboženského vyznání, umožní svobodný výkon kultu a nebudou překážet hierarchické organizaci náboženských společností a styku věřících s jejich náboženskými představiteli.⁶⁷ Za zmínku stojí, že ve vztahu evropských států vůči Turecku se tyto státy často dovolávaly zásady humanity, která představovala ne zcela přesně vymezenou obyčejovou normu – za její

⁶³ Citováno podle: HRDINA, Ignác Antonín: *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006, s. 138.

⁶⁴ Citováno podle: KLOKOČKA, Vladimír a WAGNEROVÁ, Eliška: *Ústavy států Evropské unie. Díl první*. 2. vyd. Praha: Linde, 2004, s. 137.

⁶⁵ GREWE, Wilhelm Georg: *The Epochs of International Law*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000, s. 291.

⁶⁶ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 33.

⁶⁷ EVANS, Malcolm D.: *Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for Resolving Religious Conflict*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 8-9; DICK, Kurt: *Religionsschutz im Völkerrecht. Ein Beitrag zum Problem des Minderheitenschutzes*. Breslau: Verlag Gerhard Märtin, 1941, s. 67.

porušení byl nicméně pokládán masivní útisk obyvatel pro jejich náboženské vyznání.⁶⁸

Ochrana náboženské svobody v době meziválečné

Změny v politickém uspořádání ve střední a východní Evropě po 1. světové válce daly vzniknout mezinárodním instrumentům chránícím národnostní a náboženské menšiny (které se nezřídka i překrývaly). Jednalo se o čtyři typy právních nástrojů. Prvním byly menšinové smlouvy, které v letech 1919-1920 uzavřely spojenecké a přidružené mocnosti s Polskem, Československem⁶⁹, Řeckem, Rumunskem a Jugoslávií. V těchto smlouvách bylo kromě obecných závazků na ochranu náboženských menšin přihlíženo i ke specifickým okolnostem v jednotlivých státech – tak např. ve smlouvě s Polskem byla poskytnuta zvláštní práva židovské menšině, včetně práva nebýt zavázán k porušení dodržování šabatu, ve smlouvě s Řeckem a s Jugoslávií byla zase muslimům garantována platnost jejich rodinného práva a existence jejich náboženských zařízení. Druhým nástrojem byly zvláštní kapitoly mírových smluv z let 1919-1923 vnucených některým poraženým státům První světové války – tj. Rakousku, Maďarsku, Bulharsku a Turecku. Třetím nástrojem se staly dvoustranné smlouvy mezi státy, z nichž nejpozoruhodnější je německo-polská dohoda ve věci Horního Slezska (*Oberschlesienabkommen*) z 15. května 1922, která umožňovala podávání individuálních stížností k Radě Společnosti národů (a předznamenala tak procesní

⁶⁸ POTOČNÝ, Miroslav – ONDŘEJ, Jan: *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 69; SPRATEK, Daniel: *Mezinárodní společenství a svoboda náboženského vyznání*. *Theologická revue*, 2001, roč. 72, č. 4, s. 402.

⁶⁹ Ve vztahu k Československu zaručovala práva menšin tzv. malá saintgermainská smlouva, uzavřená dne 10. září 1919 mezi ČSR a mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými, která nabyla mezinárodní působnosti dne 16. července 1920. Čl. 2 smlouvy stanovil: „Československo se zavazuje, že poskytne všem obyvatelům úplnou a naprostou ochranu jejich života a jejich svobody bez ohledu na jejich původ, státní občanství, jazyk, rasu nebo náboženství. Všichni obyvatelé Československa budou mít právo, aby volně vyznávali jak veřejně, tak soukromě jakékoli vyznání, náboženství nebo víru, jejichž vykonávání nebude v neshodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy.“ V čl. 7. byla obsažena záruka, že „všichni státní občané českoslovenští budou si rovni před zákonem a budou požívatí stejných práv občanských a politických bez ohledu na rasu, jazyk nebo náboženství. Rozdíl v náboženství, víře nebo vyznání nemůže býti žádnému státnímu občanu československému na závalu, pokud jde o požívání práv občanských a politických a zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, úřadů a k hodnostem neb o vykonávání jakékoli živnosti nebo povolání...“ V čl. 8 bylo stanoveno, že „S příslušnými československými náležejícími k menšinám ethnickým, náboženským neb jazykovým bude po právu a ve skutečnosti za stejných záruk zacházeno stejně jako s ostatními příslušnými československými...“ (publikováno pod č. 508/1921 Sb. z. a n.)

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

zajištění lidských práv po 2. světové válce). Posledním nástrojem ochrany byla jednostranná prohlášení, která byla požadována po šesti státech při jejich přijetí do Společnosti národů v období mezi lety 1921-1932; jednalo se o Albánii, Estonsko, Litvu, Lotyšsko, Finsko a Irák.⁷⁰

Při sjednávání Paktu Společnosti národů prosazoval americký prezident Woodrow Wilson († 1924) začlenění článku, v němž by se členské státy zavázaly nepřijmout zákon, který by zakazoval nebo narušoval svobodné projevy náboženství, a nediskriminovat ani podle práva ani fakticky nikoho pro jeho víru, jestliže její projev není v rozporu s veřejným pořádkem. Úsilí o vložení tohoto článku (inspirovaného Prvním dodatkem k Ústavě USA) se setkalo s nezdarem.⁷¹ Náboženská svoboda se objevila pouze v čl. 22 Paktu, upravujícím postavení obyvatelstva mandátních území, podle něžž byl mandatář povinen převzít správu území za podmíněk, které by „zaručovaly svobodu svědomí a náboženství bez jakýchkoli omezení mimo ta, jichž vyžaduje udržení veřejného pořádku a dobrých mravů“⁷². Systém ochrany náboženských a jiných menšin v rámci Společnosti národů tak nebyl univerzální, protože se nevztahoval na „staré“ a vítězné státy (pro ně v mezinárodním právu nadále platila toliko zásada humanity), ale ukládal povinnosti pouze státům poraženým a státům „novým“, což tyto státy nezřídka pociťovaly jako diskriminační.⁷³

⁷⁰ DICK, Kurt: *Religionsschutz im Völkerrecht. Ein Beitrag zum Problem des Minderheitenschutzes*. Breslau: Verlag Gerhard Martin, 1941, s. 70-95; SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997, s. 29; SCHEU, Harald Christian: *Ochrana národnostních menšin podle mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 1998, s. 13; THIO, Li-ann: *Managing Babel: the international legal protection of minorities in the twentieth century*. Leiden - Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 64-98.

⁷¹ EVANS, Malcolm D.: *Religious Liberty and Non-Discrimination*. IN: *Non-Discrimination Law: Comparative Perspectives*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 124-125; Týž: *Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for Resolving Religious Conflict*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 10-11.

⁷² Cit. dle českého překladu uveřejněného pod č. 507/1921 Sb. z. a n.

⁷³ MRÁZEK, Josef: *Ochrana menšin z hlediska mezinárodního práva*. *Právník*, 1993, roč. 132, č. 6, s. 478-479.

1. 4.

Náboženská svoboda v současném mezinárodním právu

Náboženská svoboda v rámci OSN

Čas pro uznání náboženské svobody jednotlivce nastal v univerzálním právu mezinárodním až v reakci na zločiny proti lidskosti, spáchané v průběhu 2. světové války. Již roku 1941 ve svém poselství ke Kongresu president F. D. Roosevelt († 1945) mluvil o nezbytnosti zajistit světu čtyři svobody: svobodu od strachu, svobodu od hladu, svobodu projevu a svobodu vyznání (*Four Freedoms Message*)⁷⁴; následně byla náboženská svoboda zmíněna i v Deklaraci Spojených národů (1942).

Prvním dokumentem, schváleným na půdě Organizace spojených národů, který se týkal náboženské svobody, byla Všeobecná deklarace lidských práv, přijatá Valným shromážděním dne 10. prosince 1948. Přestože byla přijata ve formě nezávazného právního nástroje, její význam je mimořádný: předznamenala nejen podobu mnoha následných mezinárodních smluv, ale i vnitrostátní právo lidských práv mnoha zemí. Její všeobecné přijetí vede mnohé právní teoretiky k závěru, že její text vyjadřuje *opinio iuris* mezinárodního obyčeje.⁷⁵ Pro náboženskou svobodu je klíčový čl. 18, který zakotvuje svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Je možno ho rozčlenit do tří částí: Nejprve je zaručeno právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství v podobě tzv. *forum internum*, dále právo změnit své náboženství nebo víru (právo na proselytismus) a nakonec svoboda projevovat své náboženství nebí víru (*forum externum*).⁷⁶ Během přípravných prací vzešly při formulování čl. 18 některé sporné otázky. K nim patřilo zahrnutí nenáboženských přesvědčení (včetně ateismu) do textu deklarace, možnosti omezení svobody projevu náboženství a otázka práva na změnu náboženství či

⁷⁴ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 37.

⁷⁵ *Ibid.*: 39-41.

⁷⁶ LERNER, Natan: *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 911-912.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

víry. První sporná otázka byla vyřešena tak, že Všeobecná deklarace lidských práv sloučila svobodu náboženství se svobodou myšlení a svědomí, neboť tyto tři pojmy zahrnují všechny myslitelné způsoby, kterými jednotlivec zaujímá stanovisko vůči světu, společnosti a tomu, co nebo kdo určuje osud a smysl světa.⁷⁷ Při řešení druhého problému byly odmítnuty návrhy na zvláštní omezení náboženské svobody a tato svoboda podléhá stejným omezením jako kterékoli jiné základní lidské právo.⁷⁸ Posledně jmenovaný problém – totiž problém proselytismu – je předmětem kontroverzí až dodnes; pozdějšími právními instrumenty vytvořenými na půdě OSN nejenže nebyl vyřešen, ale byl spíše prohlouben.⁷⁹ Ve Všeobecné deklaraci lidských práv se náboženské svobody kromě čl. 18 týká čl. 2, zakazující diskriminaci mj. z důvodu náboženství, a čl. 26 o právu na vzdělání, zmiňující mezi cíli vzdělání vzájemné porozumění a snášenlivost mezi náboženskými skupinami. Bezprostředně s náboženskou svobodou souvisí i čl. 7 (rovnost před zákonem a právo na ochranu před diskriminací) a čl. 29 (meze lidských práv).

Již při přijetí Všeobecné deklarace lidských práv bylo počítáno s tím, že na deklaraci navážou smluvní instrumenty, sjednané na půdě OSN. Z přípravných prací na těchto smlouvách má pro náboženskou svobodu klíčový význam Studie o diskriminaci v oblasti náboženských práv a praktik (*Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*)⁸⁰ z roku 1959, jejímž autorem byl indický právník Arcot Krishnaswami, zvláštní zpravodaj Subkomise pro prevenci diskriminace a na ochranu menšin⁸¹. Teoretická studie, vycházející z analýzy poměrů v 82 zemích, se zabývá povahou práva na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, svobodou podržet nebo změnit své náboženství či víru, svobodou jejich projevu a vztahem náboženství a států; uzavírá ji formulace 16 základních pravidel, které je třeba zachovat, aby bylo dosaženo náboženské

⁷⁷ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 45-46.

⁷⁸ *ibid.*: 48.

⁷⁹ EVANS, Malcolm D.: *The Evolution of Religious Freedom in International Law: Present State and perspectives*. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 30-31.

⁸⁰ U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1

⁸¹ Od roku 1999 nese název „Subkomise pro podporu a ochranu lidských práv“ (*Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights*).

svobody, a návrh mezinárodněprávního instrumentu obsahujícího principy svobody a nediskriminace v oblasti náboženských práv a praktik.

Dne 16. prosince 1966 byl Valným shromážděním OSN schválen Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který vstoupil v platnost 23. března 1976. Spolu s tímto paktem byl přijat i Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Oba pakty zachycují ideologický posun, který na půdě OSN nastal od přijetí Všeobecné deklarace lidských práv, a to směrem od koncepce smiřující koncepci liberální a marxistickou ke koncepci marxistické; mimoto zakotvují kolektivizaci lidských práv.⁸²

Náboženskou svobodu upravuje čl. 18 MPOPP, sestávající ze čtyř odstavců: „(1) Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Toto právo zahrnuje v sobě svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle své vlastní volby a svobodu projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo ve společenství s jinými, ať veřejně nebo soukromě, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou, zachováváním obřadů a vyučováním. (2) Nikdo nesmí být podroben donucování, které by narušovalo jeho svobodu vyznávat nebo přijmout náboženství nebo víru podle své vlastní volby. (3) Svoboda projevovat náboženství nebo víru může být podrobena pouze takovým omezením, jaká předepisuje zákon a která jsou nutná k ochraně veřejné bezpečnosti, pořádku, zdraví nebo morálky nebo základních práv a svobod jiných. (4) Státy, smluvní strany Paktu, se zavazují respektovat svobodu rodičů, a tam, kde je to možné i poručníků, zajistit náboženskou a morální výchovu svých dětí podle svého vlastního přesvědčení.“⁸³ První odstavec přebírá formulace ze Všeobecné deklarace lidských práv, ovšem s tou podstatnou změnou, že již výslovně nehovoří o právu změnit náboženství nebo víru. Jakkoli se většina odborníků shodne na tom, že změna formulace neznamena, že by MPOPP nezaručoval právo na změnu náboženství nebo víry, přesto byl Paktem započat určitý regresivní proces. Odstavec druhý zakazuje donucování ve věcech náboženství; ačkoli pojem donucování (*coercion*) není v paktu definován, je nepochybné, že zahrnuje nejen fyzické násilí, ale i jemnější formy nelegitimního ovlivňování, jako např. hmotné zvýhodňování nebo společenské vyloučení. Třetí odstavec stanoví meze náboženské svobody. (Pro

⁸² SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997, s. 79-80.

⁸³ Český překlad citován podle: KOHNOVÁ, Jana (ed.): *Člověk a lidská práva*. Praha: Horizont 1969, s. 46.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

interpretaci mezí nejen náboženské svobody, ale všech práv a svobod přiznaných MPOOP, slouží jako doktrinální vodítko tzv. Syrakuské principy (*Siracusa principles*)⁸⁴, vyhotovené Subkomisí pro prevenci diskriminace a na ochranu menšin.) Čtvrtý odstavec zakotvuje právo rodičů (příp. poručníků či opatrovníků) na usměrňování náboženské a mravní výchovy svých dětí. Pro náboženskou svobodu má bezprostřední význam i znění čl. 4, který v odst. 2 stanovuje, že se od ustanovení mj. čl. 18 nelze odchýlit ani za mimořádné situace, která je úředně vyhlášena v důsledku ohrožení života národa, dále čl. 20, kterým se smluvní státy zavazují, že zákonem zakážou mj. vyzývání k náboženské nenávisti, která představuje podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí, a čl. 27, týkající se ochrany mj. náboženských menšin. Důležitost MPOPP spočívá v tom, že je jedinou univerzální mezinárodní smlouvou, která se týká náboženské svobody a která obsahuje nástroje k implementaci – jsou jimi jednak zprávy Výboru pro lidská práva, jednak přijímání a posuzování oznámení jednotlivců podaných na základě Opčního protokolu k MPOPP.⁸⁵

Výbor pro lidská práva řešil několik kauz, týkajících se náboženské svobody. Ve věci Karnel Singh Bhinder proti Kanadě⁸⁶ zaujal stanovisko ke stížnosti kanadského sikha, který shledával diskriminaci z důvodu náboženského vyznání v bezpečnostním předpise, který na jeho pracovišti přikazoval dělníkům nosit bezpečnostní přilby; stěžovatel však v souladu se svým vyznáním nosil turban. Výbor uvedl, že příkaz k nošení bezpečnostní přilby je legitimním omezením náboženského vyznání ve smyslu čl. 18 odst. 3 MPOOP. Ve věci Brinkhof proti Nizozemí⁸⁷ Výbor vyslovil názor, že je nezdůvodnitelná situace, kdy jen jedna skupina odpíračů vojenské služby (v Nizozemí Svědkové Jehovovi) je vyňata z povinnosti k vojenské službě a ostatní osoby, které nejsou členy této skupiny, výhradu svědomí ve vztahu k vojenské službě uplatnit nemohou. Ve věci J. P.

⁸⁴ UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984) [Publikovány např. v: *Human Rights Quarterly*, 1985, roč. 7, č. 1, s. 3-14.]

⁸⁵ LERNER, Natan: *Religious Human Rights Under The United Nations*. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective*. Vol. 1. *Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 91-93, 98-99; Týž: *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 914-916.

⁸⁶ Názor VLP ve věci Karnel Singh Bhinder proti Kanadě ze dne 9. listopadu 1989, oznámení č. 208/1986.

⁸⁷ Názor VLP ve věci Brinkhof proti Nizozemí ze dne 27. července 1993, oznámení č. 402/1990.

proti Kanadě⁸⁸ Výbor odmítl stížnost kvakerky, která se zdráhala platit daně, protože část daní byla určena na vojenské účely v rozporu s jejím pacifistickým přesvědčením, s tím, že odepření platit daně z důvodu svědomí nespadá pod ochranu čl. 18 MPOPP. Toto stanovisko výbor potvrdil v obdobné kauze K. V. a C. V. proti Německu⁸⁹. Ve věci M. A. B., W. A. T. a J.-A. Y. T. proti Kanadě⁹⁰ Výbor zaujal stanovisko, že je nemyslitelné, aby víra, jež spočívá hlavně nebo výlučně v uctívání narkotik, spadala pod ochranu garantovanou čl. 18 MPOPP. Ve věci Coeriel a Aurik proti Nizozemí⁹¹ shledal Výbor porušení náboženské svobody stěžovatelů, kterým nebyla umožněna změna jejich jmen poté, co se stali hinduisty (změna jejich jmen byla podmínkou toho, aby mohli být vysvěceni na hinduistické kněze). Ve věci Leirvågovi a další proti Norsku⁹² Výbor konstatoval porušení práva rodičů na zajištění náboženské a mravní výchovy svých dětí (čl. 18 odst. 4 MPOPP) v souvislosti s výukou předmětu „Vědomosti o křesťanství a náboženské a etické vzdělání“ na norských školách. V tomto předmětu je výuka o náboženství kombinovaná s praktikováním určitého náboženství (např. učení se modliteb zpaměti, zpívání duchovních písní, účast na bohoslužbách); zákon sice umožňuje rodičům, aby požádali o osvobození svých dětí z účasti na náboženských úkonech, avšak praktikování těchto úkonů není v osnovách předmětu jednoznačně odděleno o výuky o náboženství, což činí možnost využití osvobození problematickou. Ve věci Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu⁹³ Výbor konstatoval porušení náboženské svobody stěžovatelky, která byla vyloučena z univerzity proto, že odmítla odložit tradiční muslimský ženský šátek *hidžáb*. Výbor však výslovně uvedl, že toto rozhodnutí odráží specifika daného případu, kdy stát neuvedl žádný relevantní důvod pro omezení stěžovatelčiny náboženské svobody, a že nepředjímá právo státu omezit

⁸⁸ Rozhodnutí VLP ve věci J. P. proti Kanadě ze dne 7. listopadu 1991, oznámení č. 446/1991.

⁸⁹ Rozhodnutí VLP ve věci K. V. a C. V. proti Německu ze dne 8. dubna 1994, oznámení č. 568/1993.

⁹⁰ Rozhodnutí VLP ve věci M. A. B., W. A. T. a J.-A. Y. T. proti Kanadě ze dne 8. dubna 1994, oznámení č. 540/1993.

⁹¹ Názor VLP ve věci Coeriel a Aurik proti Nizozemí ze dne 31. října 1994, oznámení č. 453/1991. [Je zajímavé, že v této věci rozhodovala i EKLP, která však stížnost odmítla jako zjevně neopodstatněnou.]

⁹² Názor VLP ve věci Leirvågovi a další proti Norsku ze dne 3. listopadu 2004, oznámení č. 1155/2003. [Obdobná věc napadla i k ESLP pod č. 15472/02 (Følgerø a další proti Norsku), který o ní rozhodl tak, že ve věci bylo porušeno právo stěžovatelů na respektování náboženského a filozofického přesvědčení při zajišťování vzdělání jejich dětí. (Viz dále kap. 2. 6.)]

⁹³ Názor VLP ve věci Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu ze dne 5. listopadu 2004, oznámení č. 931/2000.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

projev náboženského vyznání nebo právo akademických institucí přijímat zvláštní pravidla svého fungování. Ve věci Sergej Malakhovsky a Alexander Pikul proti Bělorusku⁹⁴ Výbor shledal porušení práv stěžovatelů, kterým státní orgány odepřely registraci náboženské společnosti vědomí Křišny s tím, že nesplnili jednu z podmínek registrace, kterou je určení sídla náboženské společnosti, přičemž v místě tohoto sídla nemohlo být pouze administrativní ústředí náboženské společnosti, nýbrž také místo pro výkon kultu, které muselo splňovat přísná sanitární a protipožární pravidla. Výbor uvedl, že Bělorusko neprokázalo nezbytnost těchto podmínek omezujících náboženskou svobodu stěžovatelů, přičemž poznamenal, že zásah do jejich náboženské svobody spočívající v odepření registrace byl o to závažnější, že pouze registrované náboženské společnosti mohou podle běloruských předpisů vykonávat vybrané náboženské činnosti, jako např. zakládání škol nebo zvaní náboženských hodnostářů z ciziny. Problém s registrací se vyskytnul i ve věci Sestra Immaculate Joseph a 80 sester učitelek sv. Kříže třetího řádu sv. Františka proti Srí Lance⁹⁵, kde Výbor prohlásil, že byla porušena náboženská svoboda stěžovatelek, když jim byla státními orgány odepřena registrace jejich kongregace s odůvodněním, že budou při své výuce poskytováním materiálních výhod nepřípustně šířit své náboženství; státní orgány však pro svůj závěr neuvedly žádné důkazy, ani neporovnaly poskytování materiálních výhod neregistrovanou kongregací s poskytováním materiálních výhod náboženskými organizacemi, které již zaregistrovány byly. Ve věci Yeo-Bum Yoon a Myung-Jin Choi proti Korejské republice⁹⁶ stěžovatelé (členové náboženské společnosti Svědkové Jehovovi) namítali porušení své náboženské svobody tím, že byli odsouzeni za nenastoupení vojenské služby. Výbor ve svém přelomovém rozhodnutí uvedl, že je možné a v praxi je to obvyklé, že státy umožňují výkon alternativní služby těm, kdo uplatňují výhradu svědomí ve vztahu k vojenské službě; stát, proti němuž stížnost směřovala, neprokázal, že by

⁹⁴ Názor VLP ve věci Sergej Malakhovsky a Alexander Pikul proti Bělorusku ze dne 26. července 2005, oznámení č. 1207/2003.

⁹⁵ Názor VLP ve věci sestry Immaculaty Josepha a 80 sester učitelek svatého Kříže třetího řádu svatého Františka proti Srí Lance ze dne 21. října 2005, oznámení č. 1249/2004.

⁹⁶ Názor VLP ve věci Yeo-Bum Yoon a Myung-Jin Choi proti Korejské republice ze dne 3. listopadu 2006, oznámení č. 1321/2004 a 1322/2004.

odsouzení stěžovatelů představovalo přípustné omezení náboženské svobody podle čl. 18 odst. 3 MPOPP.

Souběžně s probíhající přípravou obou paktů byly roku 1962 v reakci na tzv. epidemii svastiky⁹⁷ na půdě OSN zahájeny práce nad mezinárodními právními instrumenty, které by se týkaly náboženské svobody. Valné shromáždění uložilo Komisi pro lidská práva vypracovat dva dokumenty: deklaraci a mezinárodní úmluvu.⁹⁸ Roku 1972 rozhodlo Valné shromáždění soustředit se na sestavení deklarace a pověřilo tímto úkolem Komisi pro lidská práva, která se přípravou Deklarace zabývala na každé ze svých výročních schůzí v letech 1974-1981. V březnu 1981 postoupila Komise prostřednictvím Hospodářské a sociální rady návrh deklarace Valnému shromáždění, které dne 25. listopadu téhož roku vyhlásilo jako rezoluci č. 36/55 Deklaraci o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře (*Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*).⁹⁹

Deklarace sestává z obsáhlé preambule a 8 článků. V preambuli se Valné shromáždění odvolává na Chartu OSN a Všeobecnou deklaraci lidských práv a konstatuje mj. své znepokojení nad „projevy nesnášenlivosti a existencí diskriminace ve věcech náboženství či víry, jež se stále projevují v některých oblastech světa“ a zdůvodňuje vyhlášení Deklarace svým rozhodnutím „přijmout veškerá opatření potřebná pro rychlé odstranění takové nesnášenlivosti ve všech jejích formách a projevech a zabránit diskriminaci na základě náboženství či víry a bojovat proti ní.“

V čl. 1 je obecně zakotvena svoboda náboženského vyznání obdobně jako je tomu v odst. 1-3 MPOPP. Tato svoboda zahrnuje „svobodu vyznávat náboženství (*freedom to have a religion*)“; o přijetí či změně náboženství Deklarace mlčí. V čl. 2-4 se zakazuje diskriminace založená na vyznání a státům se ukládá přijmout účinná opatření k jejímu odstranění. Čl. 5 upravuje právo dítěte na svobodu náboženského

⁹⁷ K tomuto společenskému fenoménu viz např. EHRLICH, Howard J.: The Swastika Epidemic of 1959-1960: Anti-Semitism and Community Characteristics. *Social Problems*, 1962, roč. 9, č. 3, s. 264-272.

⁹⁸ Rezoluce Valného shromáždění ze 7. prosince 1962 č. 1781 (XVII). (Za zmínku stojí, že zatímco pro zahájení prací na deklaraci hlasovalo 88 států a 3 se zdržely, pro zahájení prací na úmluvě bylo pouze 64 států a 26 se zdrželo. [TÖRNUDD, Klaus: *Finland and the International Norms of Human Rights*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986, s. 123.]

⁹⁹ LERNER, Natan: *Group Rights and Discrimination in International Law*. 2. vyd. Hague: Kluwer Law International, 2003, s. 87.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

vyznání a právo rodičů (případně jiných zákonných zástupců) organizovat život rodiny a výchovu dítěte v souladu se svým náboženstvím nebo vírou. Dítě však musí být vychováváno v duchu „respektování svobody náboženství nebo víry jiných“ (odst. 3), náboženské praktiky též nesmí „poškozovat jeho fyzické nebo duševní zdraví nebo jeho celkový vývoj“ (odst. 5). V případě, že dítě není v péči rodičů ani poručníků či opatrovníků, jsou směrodatné pro náboženství nebo víru zájmy dítěte (odst. 4). Čl. 6 obsahuje demonstrativní výčet devíti dílčích svobod, jež právo na svobodu myšlení, svědomí náboženství nebo víry zahrnuje. Jedná se o svobodný výkon kultu, zřizování charit, svobodu nakládání s rituálními předměty a materiály, svobodu tisku, vyučování, získávání finančních prostředků, svobodu školit a ustanovovat své představitele, zachovávat svátky a mít spojení s jednotlivci a společnostmi v záležitostech náboženství a víry na národní a mezinárodní úrovni. Čl. 7 ukládá adaptaci práv a svobod uvedených v Deklaraci do národního zákonodárství. Čl. 8 zakazuje chápat cokoli v Deklaraci jako omezující či odchylovající se od jakéhokoli práva ze Všeobecné deklarace lidských práv nebo Mezinárodních paktů o lidských právech.

Přestože Deklarace představuje významný a dosti dobře zpracovaný mezinárodněprávní dokument, nelze nevidět i některé její vady: bývá jí vytýkáno vágní vymezení pojmů „nesnášenlivost“ a „diskriminace“, které v podstatě vede k tomu, že se oba pojmy používají *promiscue*; nedostatečné je i vymezení zákazu diskriminace a jako problém je vnímána též absence ustanovení o podněcování k náboženské nesnášenlivosti. Dalším problémem je dikce čl. 1., v němž schází ustanovení o změně náboženství. Tato skutečnost je výsledkem vleklého sporu na téma prozelytství, jenž trval po celou dobu přípravy deklarace; tato vada byla nicméně zčásti zhojena ustanovením čl. 8, jenž umožnil aplikovatelnost ustanovení Všeobecné deklarace lidských práv. Tento kompromis oslabuje význam Deklarace, neboť i když přijmeme názor, že rozdíly mezi oběma deklaracemi jsou nepodstatné, nelze přejít bez povšimnutí ani mínění, že rozdílnosti mohou bránit tomu, aby byla Deklarace pokládána za vyjádření *opinio iuris* mezinárodního obyčeje. Navzdory

těmto nedostatkům je Deklarace textem, který poměrně zdařile vyjadřuje určitý konsenzus co do minimálního standardu ve věcech náboženské svobody.¹⁰⁰

Co se týče smlouvy, jejíž příprava byla zahájena společně s přípravou Deklarace (1981), tato ustrnula v přípravné fázi. Návrh Úmluvy o odstranění všech forem náboženské nesnášenlivosti (*Draft Convention on the Elimination of All Forms of Religious Intolerance*) doznal při projednávání ve Valném shromáždění roku 1967 několika drobných změn, následně se k němu již Valné shromáždění nevrátilo. Obavy, vyslovené již v roce 1981, že přijetí Deklarace povede k odložení jakýchkoli prací na úmluvě *sine die*¹⁰¹, se naplnily¹⁰². Názory na to, zda úmluva je možná a zda je potřebná, se různí. Pokud by potřeba kompromisu vedla k dalšímu „změkčení“ formulací, patrně by smlouva postrádala smysl. Oproti návrhu z roku 1967, který nepočítal s mechanismem monitoringu dodržování úmluvy, jaký mají např. úmluvy o rasové diskriminaci (1966) a o diskriminaci žen (1979), by bylo nutné tento mechanismus do smlouvy zahrnout – už i s ohledem na to, že v rámci OSN je monitoring projevů náboženské nesnášenlivosti a diskriminace již prakticky vykonáván: Od roku 1986 je jmenován zvláštní zpravodaj, který vykonává ve vztahu k Deklaraci (1981) podobnou činnost jako mají orgány, ustavené závaznými smlouvami, včetně návštěv *in situ* (od r. 1994). Jiní autoři poukazují též na to, že absenci úmluvy do jisté míry nahrazuje i podrobná a hluboká Obecná poznámka (*General Comment*) Výboru pro lidská práva č. 22 (48) z roku 1993¹⁰³. Zajímavý návrh na oživení smluvního instrumentu předložil roku 1989 profesor Theo van Boven, který navrhl, aby byl na téma náboženské svobody zpracován namísto úmluvy

¹⁰⁰ LERNER, Natan: *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 918-921.

¹⁰¹ LERNER, Natan: *Toward a Draft Declaration against Religious Intolerance and Discrimination*. *Israel Yearbook on Human Rights*, 1981, sv. 11, s. 103.

¹⁰² Výmluvná je v tomto ohledu kupřikladu absence jakékoli zmínky o návrhu úmluvy v Rezoluci Valného shromáždění OSN o eliminaci všech forem náboženské nesnášenlivosti ze dne 21. února 2007. [Dokument č. A/RES/61/161.]

¹⁰³ CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. Publikována např. v: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 911-914. [Kromě Obecné poznámky č. 22(48) stojí v této souvislosti za zmínku studie zvláštních zpravodajů, které se týkají náboženské svobody – jedná se studii Elizabeth Odio Benito *Elimination of all forms of intolerance and discrimination based on religion or belief* z r. 1987 a o rok mladší studii Francesca Capotortiho *Rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*.]

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

dodatkový protokol k MPOPP; ani tento návrh se však nesetkal na půdě OSN s ohlasem.¹⁰⁴

Svobody náboženského vyznání se týkají jednotlivá ustanovení globálních smluv, které se zakotvují primárně jiná lidská práva a svobody. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia (1948)¹⁰⁵ zahrnuje v čl. II do definice této „tak odpornej metly lidstva“ i činy, spáchané v úmyslu zničit úplně nebo částečně „náboženskou skupinu jako takovou“. Signatáři Úmluvy o právním postavení uprchlíků (1951)¹⁰⁶ se ve čl. 4 zavazují zacházet s uprchlíky „alespoň stejným způsobem jako se svými vlastními občany ve všech otázkách, které se týkají svobody náboženství, jakož i svobody náboženské výchovy jejich dětí.“ Úmluva o právním postavení osob bez státní příslušnosti (1954)¹⁰⁷ zavazuje státy, které jsou jejími stranami, v čl. 3 k nediskriminaci na základě náboženství a v čl. 4 poskytnout apatridům národní režim co do náboženských práv. Úmluva UNESCO o zákazu diskriminace ve vzdělání (1960)¹⁰⁸ stanoví v čl. 2, že diskriminací ve vzdělání není existence oddělených systémů vzdělávání z důvodů náboženských, jestliže účast v nich je dobrovolná a v souladu s vůlí rodičů nebo opatrovníků dětí a odpovídá obecným školským standardům dané země; náboženské svobody se v této úmluvě dále týkají čl. 1 a 5. Úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace (1965)¹⁰⁹ zavazuje v čl. 5 smluvní státy k zákazu diskriminace z důvodu rasy mj. při užívání práva na svobodu myšlení, svědomí a náboženství. Již zmiňovaný Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (1966)¹¹⁰ se dotýká náboženství v čl. 2 (zákaz diskriminace) a v čl. 13 (právo na vzdělání). V Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace

¹⁰⁴ LERNER, Natan: *The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief*. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 917-918; Týž: *Religious Human Rights Under The United Nations*. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 123-125; Týž: *Religion, Beliefs, and International Human Rights*. Maryknoll: Orbis Books, 2000, s. 28-29; BOVEN, Theo van: *The United Nations Commission on Human Rights and Freedom of Religion or Belief*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 177-182; SKOGLY, Sigrun: *Article 2*. IN: *The Universal Declaration of Human Rights: a common standard of achievement*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 85.

¹⁰⁵ UNTS č. 1021; v Československu publikována vyhláškou č. 32/1955 Sb.

¹⁰⁶ UNTS č. 2545; v ČR vyhlášena sdělením č. 208/1993 Sb.

¹⁰⁷ UNTS č. 5158; v ČR vyhlášena sdělením č. 108/2004 Sb. m. s.

¹⁰⁸ UNTS č. 6193.

¹⁰⁹ UNTS č. 9464; v Československu publikována vyhláškou č. 95/1974 Sb.

¹¹⁰ UNTS č. 14531; v Československu publikován vyhláškou č. 120/1976 Sb.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

žen (1979)¹¹¹ se mohou některých náboženství dotýkat ustanovení čl. 2, 5 a 16. Díky nadprůměrnému počtu smluvních stran velký význam ve věcech náboženské svobody Úmluva o právech dítěte¹¹², přijatá Valným shromážděním 20. listopadu 1989, jež vstoupila v platnost na podzim následujícího roku. Strany uznaly ve čl. 14 právo dítěte na svobodu smýšlení, svědomí a náboženství, jakož i právo rodičů orientovat dítě při výkonu těchto práv za podmínek stanovených zákonem. Podle čl. 30 má dítě, jež je členem náboženské menšiny, právo vyznávat a praktikovat toto náboženství s příslušníky této skupiny.¹¹³

Mezi úmluvami, které byly sjednány v rámci mezinárodních odborných organizací přidružených k OSN a které mají význam pro náboženskou svobodu, patří zvláště místo úmluvám Mezinárodní organizace práce (MOP). Z nich je významná zejména Úmluva č. 111 MOP o diskriminaci (zaměstnání a povolání)¹¹⁴ z r. 1958, jejíž smluvní strany se zavazují „vyhlásit a provádět vnitrostátní politiku zaměřenou na prosazování rovnosti příležitostí a zacházení v zaměstnanosti a povolání metodami přiměřenými vnitrostátním podmínkám a zvyklostem tak, aby byla odstraněna jakákoliv diskriminace v tomto směru“ (čl. 2), přičemž diskriminací se rozumí i jakékoliv rozlišování, vylučování nebo dávání přednosti založené na náboženství, které má za následek znemožnění nebo porušení rovnosti příležitostí nebo zacházení v zaměstnání nebo povolání (čl. 1). Kvazisoudní orgány MOP se při dozoru nad dodržováním této úmluvy často zabývaly náboženskými právy zaměstnanců, zejména v souvislosti se zachováváním dnů odpočinku a svěcením svátků.¹¹⁵ Z ostatních ustanovení úmluv MOP se náboženské svobody (zpravidla v podobě zákazu diskriminace) týkají např. čl. 18 Úmluvy MOP č. 82 o sociální politice na nemetropolitních územích (1947)¹¹⁶, čl. 6 Úmluvy MOP č. 97 o migraci za prací (1949)¹¹⁷, čl. 1 Úmluvy MOP č. 105 o odstranění nucené práce (1957)¹¹⁸, čl. 6 Úmluvy MOP č. 106 o týdenním odpočinku v obchodu a na úřadech (1957)¹¹⁹, čl. 4

¹¹¹ UNTS č. 20378; v Československu publikována vyhláškou č. 62/1987 Sb.

¹¹² UNTS č. 27531; v Československu vyhlášena sdělením č. 104/1991 Sb.

¹¹³ The Rights of the Child. (Fact Sheet № 10.) Centre for Human Rights, UNO, Geneva 1996, s. 3-4.

¹¹⁴ UNTS č. 5181; v Československu vyhlášena sdělením č. 465/1990 Sb.

¹¹⁵ LERNER, Natan: The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 923

¹¹⁶ UNTS č. 2961.

¹¹⁷ UNTS č. 1616.

¹¹⁸ UNTS č. 4648; v ČR publikována sdělením č. 231/1998 Sb.

¹¹⁹ UNTS č. 4704.

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

Úmluvy MOP č. 107 o ochraně a integraci domorodého, kmenového a částečně kmenového obyvatelstva v nezávislých státech (1957)¹²⁰, čl. 2 Úmluvy MOP č. 110 o podmínkách zaměstnávání pracovníků na plantážích (1958)¹²¹, čl. 14 Úmluvy MOP č. 117 o základních cílech a standardech sociální politiky (1962)¹²², čl. 1 Úmluvy MOP č. 122 o politice zaměstnanosti (1964)¹²³, čl. 12 Úmluvy MOP č. 133 o ubytování pro posádky lodí (1970)¹²⁴, čl. 8 Úmluvy MOP č. 140 o placeném studijním volnu (1974)¹²⁵, čl. 5 Úmluvy MOP č. 158 o skončení pracovního poměru z podnětu zaměstnavatele (1982)¹²⁶, čl. 3 Úmluvy MOP č. 163 o sociální péči o námořníky na moři a v přístavech (1987)¹²⁷, čl. 6 Úmluvy MOP č. 168 o podpoře zaměstnanosti a ochraně proti nezaměstnanosti (1988)¹²⁸, čl. 5, 7 a 32 Úmluvy MOP č. 169 o domorodém a kmenovém obyvatelstvu v nezávislých státech (1989)¹²⁹, čl. 5 Úmluvy MOP č. 181 o soukromých agenturách práce (1997)¹³⁰ a několik ustanovení Úmluvy MOP o námořní práci (2006)¹³¹.

Svobodu náboženství zaručují i normy válečného cizineckého práva, jakož i pravidla ochrany obětí války.¹³²

Je chráněna také normami mezinárodního práva trestního – např. podle Římského statutu Mezinárodního trestního soudu (1998)¹³³, který vymezuje nejzávažnější zločiny, k jejichž projednání je Soud příslušný, tvoří součást skutkových podstat zločinů genocidia (čl. 6) a zločinů proti lidskosti (čl. 7, odst. 1, písm. h)) i specifické útoky proti náboženským skupinám obyvatelstva; do skutkové

¹²⁰ UNTS č. 4738.

¹²¹ UNTS č. 5005.

¹²² UNTS č. 7237.

¹²³ UNTS č. 8279; v Československu publikována sdělením č. 490/1990 Sb.

¹²⁴ UNTS č. 28382.

¹²⁵ UNTS č. 15032; v Československu publikována sdělením č. 491/1990 Sb.

¹²⁶ UNTS č. 23645.

¹²⁷ UNTS č. 27583; v Československu publikována sdělením č. 432/1991 Sb.

¹²⁸ UNTS č. 28460.

¹²⁹ UNTS č. 28383.

¹³⁰ UNTS č. 36794; v ČR publikována sdělením č. 38/2003 Sb. m. s.

¹³¹ Úmluva konsoliduje předmět úpravy 68 mezinárodněprávních instrumentů o námořní práci přijatých mezi lety 1920-1996; dosud nevstoupila v platnost; její text a další informace k ní jsou dostupné na stránkách <http://www.ilo.org/public/english/standards/norm/mic2006/index.htm>.

¹³² Cf. např. POTOČNÝ, Miroslav – ONDŘEJ, Jan: *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část. 3.* vyd. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 372-378.

¹³³ UNTS č. 38544.

podstaty válečných zločinů spadají též útoky úmyslně namířené proti bohoslužebným místům (čl. 8, odst. 2, písm. b) a e)).¹³⁴

Z deklarativních nástrojů, vyhlášených v rámci OSN, je možno zmínit Deklaraci OSN o právech osob náležejících k národnostním, etnickým a náboženským menšinám¹³⁵ (1992), v níž se Valné shromáždění vyjádřilo k otázce náboženských minorit. Svobodu náboženství a právo veřejně vyznávat náboženství nebo víru proklamovalo též Valné shromáždění OSN v Deklaraci o lidských právech jednotlivců, kteří nejsou státními občany země, v níž žijí (1985)¹³⁶. Deklarace práv původního obyvatelstva (2006)¹³⁷ proklamuje právo původních obyvatel na rozvíjení jejich duchovních a náboženských tradic. Náboženská svoboda vyžaduje od států i pozitivní závazky. Ty jsou vyjádřeny v Deklaraci zásad mezinárodního práva upravujících přátelské vztahy a spolupráci mezi všemi státy (1970)¹³⁸ v zásadě spolupráce států, která zahrnuje povinnost států spolupracovat na odstraňování všech forem náboženské nesnášenlivosti.

Regionální ochrana náboženské svobody v mezinárodním právu

Desetiletí po skončení 2. světové války jsou nejen obdobím, kdy vzniká řada univerzálních mezinárodněprávních instrumentů na ochranu lidských práv, ale jsou také epochou, kdy je ochrana náboženské svobody zahrnuta do regionálních mezinárodněprávních instrumentů, které se týkají lidských práv.

Evropské regionální ochraně náboženské svobody v mezinárodním právu je věnována 2. kapitola této práce.

Na Americkém kontinentě byla již v dubnu 1948 přijata v Bogotě Americká deklarace práv a povinností člověka, která tak představuje první všeobecný katalog lidských práv, který byl proklamován v podobě mezinárodněprávního instrumentu, neboť předchází Všeobecné deklaraci lidských práv; náboženské

¹³⁴ Cf.: ŠTURMA, Pavel: *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, s.87-89.

¹³⁵ A/RES/47/135

¹³⁶ A/RES/40/144

¹³⁷ A/RES/61/178

¹³⁸ A/RES/2625/XXV

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

svobody se v ní týkaly čl. 3 a 22.¹³⁹ Na deklaraci z Bogoty navázala Americká úmluva o lidských právech¹⁴⁰, která byla přijata roku 1969 členskými státy Organizace amerických států v San José; svoboda vědomí a náboženství je v ní zakotvena v čl. 12: „(1) Každý má právo na svobodu svědomí a náboženství. Toto právo zahrnuje svobodu vyznávat nebo změnit své náboženství nebo světový názor a své náboženství nebo světový názor projevovat nebo rozšiřovat buď sám nebo společně s jinými veřejně nebo soukromě. (2) Nikdo nesmí být podroben donucování, které by omezovalo jeho svobodu vyznávat náboženství nebo světový názor nebo je změnit. (3) Svoboda vykonávat své náboženství nebo světový názor smí být podrobena takovým omezením, která jsou stanovena zákonem a jsou nezbytná k ochraně veřejné bezpečnosti, pořádku, zdraví nebo morálky nebo práv a svobod druhých. (4) Rodiče, popřípadě poručníci mají právo pečovat o náboženskou a morální výchovu svých dětí nebo poručenců v souladu s vlastním přesvědčením.“¹⁴¹ Dozor nad dodržováním ustanovení čl. 12 úmluvy náleží Meziamerické komisi a Meziamerickému soudu pro lidská práva; mezi případy závažného narušení náboženské svobody v Americe, kterými se zabývala komise, patří např. perzekuce Svědků Jehovových v Argentině a Paraguay v 70. letech 20. století.¹⁴² Náboženství se dotýká i Dodatkový protokol k Americké úmluvě o lidských právech o hospodářských, sociálních a kulturních právech, zvaný Salvadorský (1988)¹⁴³; ten zakazuje diskriminaci mj. i z důvodů náboženství při užívání práv v něm obsažených (čl. 3) a proklamuje, že jedním z cílů vzdělávání má být výchova k porozumění, toleranci a přátelství mezi náboženskými skupinami (čl. 13). O náboženské svobodě žen činí v čl. 4. zmínku Meziamerická úmluva o prevenci, trestání a vykořenění násilí proti ženám (Úmluva z Belém do Pará)¹⁴⁴ z r. 1994.

Dalším příkladem regionálního systému ochrany lidských práv je ochrana poskytovaná v rámci Africké unie (dříve Organizace africké jednoty). Roku 1981 byla na summitu OAJ v Nairobi přijata Africká charta práv člověka a

¹³⁹ SIEGHART, Paul: *The International Law of Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1983, s. 28.

¹⁴⁰ UNTS č. 17955; OASTS č. 36.

¹⁴¹ FLÉGL, Vladimír: *Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv*. Praha: C. H. Beck, 1998, s. 304.

¹⁴² LERNER, Natan: *Religion, Beliefs, and International Human Rights*. Maryknoll: Orbis Books, 2000, s. 46.

¹⁴³ OASTS č. 69.

¹⁴⁴ 33 I.L.M. 1534 (1994).

národů¹⁴⁵, která se též neoficiálně nazývá Banjulská charta; v platnost vstoupila v říjnu 1986. V čl. 8 je zaručena svoboda vyznání a svobodného výkonu náboženství (*profession and free practice of religion*).¹⁴⁶ Jak vyplývá z činnosti Africké komise pro lidská práva i z odborné literatury¹⁴⁷, obsah tohoto lakonicky formulovaného ustanovení by měl odpovídat univerzálním standardům, jak jsou vyjádřeny v dokumentech OSN, včetně práva na změnu náboženství. Z jiných smluv, sjednaných v rámci OAJ nebo Africké unie, se náboženské svobody týká Africká charta práv a blaha dítěte (1990)¹⁴⁸ a Africká charta mládeže (2006)¹⁴⁹.

V rámci Ligy arabských států byla roku 1994 přijata Arabská charta lidských práv, která však nebyla členskými státy ligy ratifikována; potřebný počet ratifikací se doposud nesešel ani po revizi charty v r. 2004. Charta se výslovně dovolává Káhirské deklarace lidských práv v islámu, která byla vypracována na půdě Organizace islámské konference roku 1990 a která proklamuje lidská práva jen v rozsahu, v jakém se nepřičí tradičnímu islámskému právu *šar'ia*¹⁵⁰. Je to proto, že v tradičním islámském myšlení je cizí dualismus práva sekulárního a práva náboženské společnosti. V tomto myšlení naopak dogmata, právo a kultura spolu tvoří nerozbornou jednotu. Nadto podle charty k derogaci náboženské svobody postačí ustanovení národního zákona.¹⁵¹ O chartě platí to, co bylo řečeno obecně o snahách sestavit muslimské katalogy lidských práv: „Mezi lidskými právy vyhlášenými univerzálně a muslimskými normami je příkrý rozpor, jelikož muslimské státy odmítají dát

¹⁴⁵ UNTS č. 26363.

¹⁴⁶ The African Charter on Human and Peoples' Rights. United Nations, New York 1990, s. 1, 7; KUMADO, Kofi: Africa and Human Rights since Karel Vasak's Three Generation. IN: Karel Vasak *Amicorum Liber*. Bruxelles: Bruylant, 1999, s. 277.

¹⁴⁷ Cf. NMEHILLE, Vincent Obisienunwo Orlu: *The African Human Rights System. Its Laws, Practice, and Institutions*. Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 105-106; HEYNS, Christof: Civil and political rights in the African Charter. IN: *The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice, 1986-2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 163-164.

¹⁴⁸ OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990)

¹⁴⁹ Text Africké charty mládeže je dostupný na stránkách Africké unie zde: http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/Text/African_Youth_Charter.pdf.

¹⁵⁰ Cf. KROPÁČEK, Luboš: Co je a co není šar'ia. *Dingir*, 2000, roč. 3, č. 3, s. 2-4.

¹⁵¹ AL-MIDANI, Mohammed Amin: *The League of Arab States and the Arab Charter on Human Rights*. [online] Arab Center for International Humanitarian Law and Human Rights Education (ACIHL). 2005. Dostupné z www: <http://www.acihl.org/content/view/64/52/> [cit. 10. 4. 2007]; AL-JAZY, Ibrahim: *The Arab League and Human Rights Protection*. In: *Democracy, the Rule of Law and Islam*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 215; AUST, Anthony: *Handbook of International Law*. New York: Cambridge University Press, 2005, s. 238; HARTMANN, Angelika: Pluralismus und Toleranz aus der Sicht des Islam. In: *Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa*. Wiesbaden: VS Verlag, 2006, s. 184; MORAVČÍKOVÁ, Michaela: *Církev a lidské práva*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2002, s. 62-74.

přednost univerzálním normám před normami božskými. Znamenalo by to rouhat se jejich tvůrci (Alláhovi). A tak, zatímco v platném právu hierarchie mezi normami mezinárodního práva neexistuje, pro muslimské státy naopak taková hierarchie existuje: šaría dominuje nad všemi závaznými normami mezinárodního práva.¹⁵²

V Asii se systém regionální ochrany lidských práv, založený na smluvním instrumentu, dosud nevytvořil.

Konkordáty a jiné mezinárodní dvoustranné smlouvy

Záruky náboženské svobody se mohou objevovat i ve dvoustranných smlouvách mezi státy či jinými subjekty mezinárodního práva. Zvláštní místo mezi nimi patří tzv. konkordátům, tj. smlouvám mezi určitým státem na straně jedné a Apoštolským stolicem na straně druhé.

Apoštolský stolec (neboli Svátá stolice) je zvláštním subjektem mezinárodního práva. Jeho subjektivita původně vyplývala z výkonu práv suveréna nad papežským státem, nicméně i v letech 1870-1929, kdy žádné území nespravoval, tato subjektivita trvala, a proto i současná doktrína vychází z toho, že subjektivita Apoštolského stolce nespočívá na územním, nýbrž na historickém a duchovním základu. Apoštolský stolec a stát Vatikán jsou proto dvěma různými subjekty mezinárodního práva.¹⁵³

V teologii katolické církve a následně i v praxi uzavírání konkordátů představuje významný bod obratu 2. vatikánský koncil a zejména jeho Deklarace o náboženské svobodě *Dignitatis humanae*¹⁵⁴ ze 7. prosince 1965. V ní koncil uznal náboženskou svobodu jako projev důstojnosti lidské osoby a popisuje ji jako

¹⁵² SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997, s. 92-93.

¹⁵³ DUURSMA, Jorri C.: *Fragmentation and the International Relations of Micro-states. Self-determination and statehood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 374-420. Cf. též: MALENOVSKÝ, Jiří: *Mezinárodní právo veřejné. Obecná část*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita a Doplněk, 2002, s. 82-83; WUTHE, Paul: *Für Menschenrechte und Religionsfreiheit in Europa. Die Politik des Heiligen Stuhls in der KSZE/OSZE*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2002, s. 22-23; TRETERA, Jiří Rajmund – PŘIBYL, Stanislav: *Konfesní právo a církevní právo*. Praha: Jan Krigl, 1997, s. 187-188; DUDA, Ján: *Miesto Svätej stolice v medzinárodnom práve*. *Tribunál* [online], 2003, č. 2. Dostupný na [www: http://tribunal.kapitula.sk/tribunal_2_2003/tribunal_2_2003_4.htm](http://tribunal.kapitula.sk/tribunal_2_2003/tribunal_2_2003_4.htm). [cit. 1. 5. 2007]

¹⁵⁴ Český text je dostupný na stránkách Apoštolského stolce zde:

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_cs.html.

Podstatné výňatky z deklarácie publikuje tiež např. HRDINA, Ignác Antonín: *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006, s. 217-220.

volnost od nátlaku v náboženské oblasti. Zdůrazňuje též, že náboženská svoboda má nejen rozměr individuální náboženské svobody, ale i kolektivní náboženské svobody, z níž plyne autonomie náboženských společností, kterým „náleží svoboda - pokud se tím neporušují spravedlivé požadavky veřejného pořádku - řídit se vlastními pravidly, veřejně uctívat svrchované Božství, pomáhat svým členům při prožívání náboženského života, vzděláváním je podporovat a zřizovat si instituce, v nichž členové spolupracují na utváření svého života podle svých náboženských zásad“.¹⁵⁵ Katolická církev se od koncilu řídí ve vztahu církev-stát třemi zásadami: 1) zásadou úcty ke svobodě svědomí a náboženství jakožto k právu, které vyvěrá v důstojnosti člověka, 2) zásadou respektování vzájemné autonomie a nezávislosti Církve a státu, každého ve své oblasti, a 3) zásadou spolupráce (kooperace) mezi Církví a státem pro společné dobro lidí, přičemž tímto společným dobrem se rozumí umožnění každému člověku dosáhnout dokonalosti ve smyslu etickém a realizaci práv, která mu patří, ve smyslu právním.¹⁵⁶

Z této pozice vycházejí i pokoncilní konkordáty. Na rozdíl od dřívějších konkordátů, jejichž podstatou byla jakási výměna privilegií v oblastech, jež si do své kompetence vyhrazoval stát či církev, předmětem moderních (tzv. horizontálních) konkordátů je záruka náboženské svobody v rovině individuální, kde subjektem je člověk (jednotlivec), a kolektivní, kde subjektem je církev, a dále vymezení způsobů spolupráce mezi Katolickou církví a státem ve veřejném životě. Zatímco záruky náboženské svobody v mnohostranných úmluvách se vyznačují vysokým stupněm abstraktnosti a týkají se především náboženské svobody v rovině individuální, konkordáty kladou důraz na náboženskou svobodu v rovině kolektivní; mimoto - jakožto dvoustranné mezinárodní úmluvy - reflektují konkrétní skutečnosti, jaké panují v tom kterém státě, a proto mohou zabíhat do větších podrobností.¹⁵⁷ Pokoncilní změna povahy

¹⁵⁵ Cf. WEISSENBORN, Thomas: *Religionsfreiheit. Christliche Wahrheit und menschliche Würde im Konflikt?* Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung, 2003, s. 229-231; ELSSNER, Thomas R.: *Náboženství bez nátlaku. Poznámky k pojetí tolerance. Teologické texty*, 2003, roč. 14, č. 4, s. 135-138.

¹⁵⁶ KRUKOWSKI, Józef: *Kościelne prawo publiczne w Europie. Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, 2004, roč. 14, č. 17, s. 58-60.

¹⁵⁷ KRUKOWSKI, Józef: *Konkordaty współczesne. Doktryna, teksty (1964-1994)*. Warszawa: Civitas Christiana, 1995, 50-51, 68; TRETERA, Jiří Rajmund: *K problematice mezinárodních smluv mezi státy a Apoštolským stolcem. Revue církevního práva - Church Law Review*, 2003, č. 2 (25), s. 71-72; PŘIBYL, Stanislav: *Vládní návrh Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem a české konfesní právo. Theologická revue*, 2004, roč. 75, č. 1, s. 36-37.

konkordátů též umožnila využívat tohoto instrumentu ve větší míře i ve vztahu ke státům, které nepatří do křesťanského kulturního okruhu a v nichž křesťané tvoří menšiny; příkladem je Základní smlouva mezi Apoštolským stolcem a Státem Izrael z 30. prosince 1993.¹⁵⁸

Některé státy uzavírají smlouvy obsahově podobné konkordátům i s jinými církvemi a náboženskými společnostmi – tyto smlouvy jsou buď přímo závazné (např. v Německu¹⁵⁹, v Maďarsku¹⁶⁰, na Slovensku¹⁶¹), nebo jsou nezbytným předpokladem pro vydání zákona o vztahu státu a určité církve či náboženské společnosti (např. v Itálii¹⁶², v Polsku¹⁶³). Protože však tyto církve nebo náboženské společnosti postrádají mezinárodněprávní subjektivitu, jedná se o vnitrostátní smlouvy *sui generis*, nikoli o smlouvy mezinárodní.

Prvky ochrany svobody náboženského vyznání se objevují i v dvoustranných mezinárodních úmluvách mezi státy¹⁶⁴; v Evropě vzhledem k vysokému

¹⁵⁸ UNTS č. 30925. Cf. MAOZ, Asher: Religious Human Rights in the State of Israel. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 386-387; LERNER, Natan: *Religion, Beliefs, and International Human Rights*. Maryknoll: Orbis Books, 2000, s. 48-49.

¹⁵⁹ Používání smluvních instrumentů je pro německé konfesní právo typické již od dob Výmarské republiky. V SRN patří většina záležitostí, které se týkají států a církví, do kompetencí spolkových zemí, proto i většina smluv je uzavřena na straně jedné spolkovou zemí a na druhé straně církví či náboženskou společností. Cf. ROBBERS, Gerhard: *Treaties Between Religious Communities and the State in Germany*. IN: *Religion and law in dialogue: covenantal and non-covenantal cooperation between state and religion in Europe. - Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre état et religion en Europe*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 2006, s. 59-64.

¹⁶⁰ Povaha smluv mezi státem a církvemi nebo náboženskými společnostmi v Maďarsku není z hlediska právní teorie zcela vyjasněná – jedná se zřejmě o právní instrumenty, které představují směsici soukromoprávních smluv, veřejnoprávních smluv a politických deklarací. Cf. SCHANDA, Balázs: *Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-Covenantal Cooperation of State and Religions in Hungary*. IN: *Religion and law in dialogue: covenantal and non-covenantal cooperation between state and religion in Europe. - Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre état et religion en Europe*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 2006, s. 85.

¹⁶¹ Na Slovensku zakotvil možnost sjednávání smluv státu a církví zákon č. 394/2000 Z. z., který novelizoval zákon č. 308/1991 Sb. Na jeho základě byla v r. 2002 sjednána ojedinělá mnohostranná smlouva mezi Slovenskou republikou a 11 nekatolickými církvemi a náboženskými společnostmi. S uzavřením smlouvy vyjádřila souhlas vláda usnesením ze 6. 3. 2002 a Národní rada usnesením ze 14. 3. 2002; prezident jí podepsal 11. 4. 2002 a publikována byla 18. 5. 2002 ve Sbírce zákonů pod č. 250/2002 Z. z.

¹⁶² Cf. VENTURA, Marco: *Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-Covenantal Cooperation of State and Religions in Italy*. IN: *Religion and law in dialogue: covenantal and non-covenantal cooperation between state and religion in Europe. - Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre état et religion en Europe*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 2006, s. 121.

¹⁶³ Cf. LESZCZYŃSKI, Paweł A.: *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa: Semper, 2001, s. 67-70.

¹⁶⁴ Např. čl. XIII Prvního dodatku k Dohodě ve věci Hong-Kongu, uzavřené mezi Spojeným královstvím a Čínskou lidovou republikou dne 19. 12. 1984 v Pekingu, mj. zaručuje náboženským společnostem právo udržovat nadále styk s náboženskými společnostmi a věřícími mimo Hong-Kong, nadále provozovat školy, nemocnice a jiné dobročinné organizace a stanovuje, že

1. Pojem, dějinný vývoj a právní zakotvení náboženské svobody

stupni ochrany náboženské svobody, která je poskytována v rámci Rady Evropy, však mají jen marginální význam.

MPOOP zůstane pro území Hong-Kongu v platnosti. (Text dodatku byl publikován např. ve: VARENNES, Ferdinand de (ed.): *Asia-Pacific Human Rights Documents and Resources. Volume 1*. Hague: Kluwer Law International, 1998, s. 68). – Jiným příkladem je Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci mezi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou, uzavřená 19. března 1995 v Paříži, v níž se smluvní strany zavazují k posilování ovzduší tolerance mezi svými občany rozdílného náboženství a zabezpečení stejné a účinné právní ochrany práv osob bez zřetele k jejich náboženství (čl. 14), potvrzují právo členů národnostních menšin na vyjadřování, uchovávání a rozvíjení jejich náboženské identity a vytváření náboženských institucí (čl. 15) a zavazují se k podpoře rozšiřování styků mezi náboženskými organizacemi (čl. 19). (Smlouva byla ve slovenštině publikována pod č. 115/1997 Z. z.)

2.

Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

Evropská regionální ochrana lidských práv, jež zahrnuje i ochranu náboženské svobody, je nejvyspělejším regionálním systémem ochrany lidských práv, který v mnoha ohledech převyšuje jak univerzální standardy, obsažené v úmluvách sjednaných na půdě OSN, tak i jiné standardy regionální. Je zajišťována vícero mezinárodními organizacemi – jednak Radou Evropy (RE), jednak Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) – a též i v rámci Evropské unie (viz dále 3. kapitola).

2. 1.

Nástin ochrany náboženské svobody v systému Rady Evropy

Rada Evropy (*Council of Europe*) je mezinárodní organizací, jejímž cílem je „dosázení větší jednoty mezi jejími členy za účelem ochrany uskutečňování ideálů a zásad, které jsou jejich společným dědictvím, a usnadňování jejich hospodářského a společenského rozvoje“ (čl. 1 Statutu Rady Evropy¹⁶⁵), přičemž každý členský stát „uznává zásadu právního státu a zaručuje všem osobám pod jeho jurisdikcí dodržování lidských práv a základních svobod“ (čl. 3). Byla založena roku 1949 deseti západoevropskými státy s parlamentní demokracií a s pluralitním demokratickým systémem, takže zpočátku měla jen subregionální charakter. K výraznému zvýšení počtu členů došlo

¹⁶⁵ UNTS č. 1168 ; v ČR publikován sdělením č. 123/1995 Sb.

po pádu železné opony: zatímco v roce 1989 měla Rada Evropy 21 členů, v současnosti (2007) jejich počet stoupl na 47, takže Rada Evropy je již vskutku celoevropskou organizací.¹⁶⁶

Náboženská svoboda je v rámci Rady Evropy chráněna zejména prostřednictvím mezinárodních smluv sjednaných v jejím rámci; mimoto jsou jí věnovány i rezoluce a doporučení orgánů RE (zejména Parlamentního shromáždění).

Smlouvy Rady Evropy, týkající se náboženské svobody

V systému ochrany lidských práv v rámci Rady Evropy jsou zásadní dvě mezinárodní smlouvy: Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950)¹⁶⁷ a Evropská sociální charta (1961)¹⁶⁸.

Je samozřejmé, že s ohledem na předmět úpravy obou smluv má každá z nich pro ochranu náboženské svobody v Evropě jiný význam. Zatímco EÚLP (včetně Protokolů č. 1 z r. 1952 a č. 12 z r. 2000) je pro náboženskou svobodu zásadním dokumentem (viz dále), Evropská sociální charta má pro ni jen marginální význam – ve své preambuli pouze zmiňuje, že smluvní státy mají při sjednávání chrtý na zřeteli „že užívání sociálních práv by mělo být zajištěno bez diskriminace z důvodu ... náboženství ...“ Zákaz diskriminace obsahuje v čl. E páté části i Revidovaná Evropská sociální charta (1996)¹⁶⁹.

Z jiných smluv sjednaných v rámci RE se náboženské svobody týká čl. 3 Evropské úmluvy o vydávání (1957)¹⁷⁰, podle nějž extradice nebude povolena mimo jiné i tehdy, pokud má dožádaná strana vážné důvody se domnívat, že žádost o vydání byla podána za účelem stíhat nebo potrestat danou osobu z důvodu jejího náboženství. Evropská úmluva o právním postavení migrujících

¹⁶⁶ Cf. POTOČNÝ, Miroslav – ONDŘEJ, Jan: *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2002, s. 242-243; ŠTURMA, Pavel: *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 27. – Aktuální informace o RE jsou k dispozici na jejích internetových stránkách <http://www.coe.int> a na stránkách Informační kanceláře Rady Evropy <http://www.radaevropy.cz>.

¹⁶⁷ UNTS č. 2889; CETS č. 005; v Československu vyhlášena sdělením č. 209/1992 Sb.

¹⁶⁸ UNTS č. 7659; CETS č. 035; v ČR vyhlášena sdělením č. 14/2000 Sb. m. s.

¹⁶⁹ UNTS č. 37549; CETS č. 163. (Cf. HÝBNEROVÁ, Stanislava (ed.): *Evropská ochrana lidských práv v dokumentech*. Praha: Karolinum, 2002, s. 202, 203.)

¹⁷⁰ UNTS č. 5146; CETS č. 024; v Československu vyhlášena sdělením č. 549/1992 Sb.

pracovníků (1977)¹⁷¹ v čl. 6 stanovuje, že smluvní strany zajistí pro migrující pracovníky mimo jiné též informace o náboženských poměrech v cílové zemi a v čl. 10 se smluvní strany zavazují zajistit a usnadnit migrujícím pracovníkům svobodný výkon náboženství. V čl. 6 Úmluvy o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat (1981)¹⁷² je zakotvena zvýšená ochrana osobních údajů prozrazujících náboženské přesvědčení. V Příloze, jež tvoří nedílnou součást Dodatkového protokolu k Evropské sociální chartě (1988)¹⁷³ je stanoveno, že náboženské komunity a jejich instituce (včetně ziskových) mohou být vyloučeny z aplikace čl. 2 (právo na informace a konzultace) a čl. 3 (právo na účast při stanovování a zlepšování pracovních podmínek a pracovního prostředí) protokolu. Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin (1995)¹⁷⁴ obsahuje v čl. 5 závazek smluvních stran „podporovat podmínky nezbytné pro příslušníky národnostních menšin k tomu, aby mohli ... uchovávat si základní prvky své identity, zejména své náboženství...“, v čl. 6 je obsažen závazek podpoře vzájemného respektu a porozumění a spolupráce mezi všemi osobami bez ohledu na jejich náboženskou identitu, v čl. 7 se strany zavazují respektovat svobodu vyznání příslušníků národnostních menšin, v čl. 8 se zavazují „uznávat, že každý příslušník národnostní menšiny má právo vyznávat své náboženské vyznání nebo víru a zakládat náboženské instituce, organizace a sdružení“ a v čl. 17 je obsažen závazek nezasahovat do práva příslušníků národnostních menšin navazovat a udržovat přeshraniční vztahy se svými souvěrci. Ochrana mj. před nábožensky motivovanými xenofobními či rasistickými útoky, páchanými prostřednictvím internetu, zakotvuje Dodatkový protokol k Úmluvě o kyberkriminalitě, který se týká trestního postihu činů rasistické a xenofobní povahy spáchaných pomocí počítačových systémů (2003)¹⁷⁵. Úmluva Rady Evropy o prevenci terorismu (2005)¹⁷⁶ zavazuje smluvní strany k podpoře mezináboženského dialogu (čl. 3), k šetření náboženské svobody a zákazu diskriminace při realizaci závazků z úmluvy (čl. 12 a čl. 21). Zákaz diskriminace z důvodu náboženství při realizaci závazků z nich plynoucích obsahuje také čl. 3

¹⁷¹ UNTS č. 25700; CETS č. 093.

¹⁷² UNTS č. 25702; CETS č. 108; v ČR vyhlášena sdělením č. 115/2001 Sb. m. s.

¹⁷³ UNTS č. 7659; CETS č. 128; v ČR vyhlášena sdělením č. 15/2001 Sb. m. s.

¹⁷⁴ UNTS č. 37548; CETS č. 157; v ČR vyhlášena sdělením č. 96/1998 Sb.

¹⁷⁵ CETS č. 189.

¹⁷⁶ CETS č. 196.

Úmluvy Rady Evropy o boji proti obchodu s lidmi (2005)¹⁷⁷ a čl. 4 Úmluvy Rady Evropy o zamezení bezdomovectví ve vztahu k sukcesi států (2006)¹⁷⁸.

Evropský soud pro lidská práva a jiné kontrolní mechanismy

Jednotlivé smlouvy Rady Evropy mají rozdílně vytvořený kontrolní mechanismus. Nejefektivnějším z nich je systém ochrany práv svěřený nezávislému judiciálnímu orgánu, jak ho zakotvuje EÚLP. Kontrolu dodržování EÚLP původně zajišťovaly dva nezávislé orgány – Evropská komise a Evropský soud pro lidská práva – a Výbor ministrů, jakožto politický orgán RE. V důsledku vstupu v platnost Protokolu č. 11¹⁷⁹ došlo v roce 1998 k nahrazení dosavadní Komise a Soudu novým jednotným a stálým Evropským soudem pro lidská práva; Výboru ministrů zůstal úkol monitorovat plnění rozsudků ESLP.

ESLP je tvořen soudci, jejichž počet se rovná počtu smluvních stran (čl. 20)¹⁸⁰. Soud rozhoduje jednak o mezistátních stížnostech, předkládaných smluvními stranami, které ovšem nejsou časté (čl. 33), jednak o individuálních stížnostech fyzických osob, nevládních organizací nebo skupin osob považujících se za poškozené v důsledku porušení práv přiznaných Úmluvou a jejími protokoly jednou ze smluvních stran (čl. 34), které jsou naopak velmi časté a v současnosti dosahují řádu desítek tisíců, takže se staly důvodem pro reformy kontrolního mechanismu EÚLP, provedené Protokolem č. 11 (1994) a Protokolem č. 14 (2004)¹⁸¹.

Individuální stížnosti – pokud nejsou prohlášeny za nepřijatelné, nejsou vyškrtuty ze seznamu případů nebo nejsou vyřešeny smírem¹⁸² – projednává soud v kontradiktorním a veřejném slyšení. V něm soud provede právní posouzení věci a rozhodne, zda v dané věci došlo ze strany státu k porušení jeho závazku

¹⁷⁷ CETS č. 197. [Neoficiální překlad do češtiny je zde: <http://www.radaevropy.cz/dokumenty/CETS197.doc>.]

¹⁷⁸ CETS č. 200.

¹⁷⁹ CETS č. 155; v ČR vyhlášen sdělením č. 243/1998 Sb.

¹⁸⁰ V roce 2007 činil počet smluvních stran 47. (Pro aktuální informace viz internetové stránky ESLP <http://www.echr.coe.int>.)

¹⁸¹ CETS č. 194.

¹⁸² Protokol č. 14 zavádí dále možnost vynést „od stolu“ rozsudek o odůvodněnosti stížnosti, pokud jí nastolená otázka vztahující se k výkladu nebo použití Úmluvy nebo jejích protokolů je již řešena ustálenou judikaturou Soudu.

vyplývajícího z EÚLP. Jestliže ESLP toto porušení vysloví a jestliže vnitrostátní právo zúčastněného státu umožňuje jen částečné odstranění důsledků tohoto porušení, soud přizná v případě potřeby poškozené straně spravedlivé zadostiučinění ve formě peněžní kompenzace (čl. 41). Rozhodování soudu je zásadně jednoinstanční; výjimečně může o případu v druhé instanci rozhodnout sedmnáctičlenný velký senát, jestliže vyvolává závažnou otázku týkající se výkladu nebo použití Úmluvy nebo protokolů k ní nebo závažný problém obecného významu (čl. 43). Každý konečný rozsudek Soudu je pro strany závazný a na jeho výkon dohlíží Výbor ministrů RE.¹⁸³

Kontrolní mechanismus ustanovený v EÚLP, který představuje záruku lidských práv v rovině procesní, je předpokladem pro uplatnění interpretačních postupů, zajišťujících co nejvyšší standard ochrany práv zaručených v Úmluvě i v rovině hmotněprávní. Mezi těmito postupy zaujímá zvláštní místo doktrína dynamické evolutivní interpretace. Tato doktrína je založena na skutečnosti, že EÚLP je pokládána za „živý právní nástroj“, který je nutno interpretovat v kontextu změn, které nastávají v oblasti společenských a mravních postojů, jakož i technologického rozvoje. Soud tak bere v potaz spíše současnou realitu než podmínky z doby vzniku EÚLP a odklání se od podpůrných prostředků interpretace, jako jsou např. *travaux préparatoires*. Tímto způsobem může soud přiřadit k pojmům v bezmála šedesát let starém textu Úmluvy současný význam.¹⁸⁴

Řada států – včetně České republiky – recipuje EÚLP formou inkorporace, což znamená, že Úmluva se stává součástí vnitrostátní právní sféry, aniž ztrácí povahu mezinárodněprávního pramene práva. Při její aplikaci proto vnitrostátní orgány státu (zejména soudy) musí ustanovení Úmluvy interpretovat ve světle judikatury ESLP a jeho interpretačních postupů. Jako příklad může posloužit rozhodnutí švédského nejvyššího soudu (*Högsta Domstolen*) v trestní věci Åke I. T. Greena z 29. listopadu 2005, kdy soud potvrdil rozhodnutí odvolacího soudu, který zprostil obžalovaného viny z trestného činu podněcování nenávisti ke společenské

¹⁸³ Cf.: ŠTURMA, Pavel: *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003, s. 30-32; SCHEU, Harald Christian: *Problematika judičiálních mechanismů v současném mezinárodním právu*. Praha: Eurolex Bohemia 2005, s. 76-81.

¹⁸⁴ Cf.: WILDHABER, Luzius: *Dynamika orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*. *Ius et Lex*, 2002, roč. 1, č. 1, s. 225-235; STRÁŽNICKÁ, Viera: *Ochrana lidských práv u Evropského soudu pro lidská práva*. *Mezinárodní a srovnávací právní revue*, 2002, roč. 2, seš. 5, s. 85-87; FROWEIN, Jochen A.: *Výklad Evropské úmluvy o lidských právech*. *Právník*, 1996, roč. 135, č. 6, s. 502-510.

skupině, jíž se měl jako duchovní dopustit pronesením kázání na téma homosexuality. Nejvyšší soud opřel svou argumentaci výlučně o ustanovení čl. 9 a 10 Úmluvy¹⁸⁵ a judikaturu ESLP k těmto článkům.¹⁸⁶

Ostatní smlouvy Rady Evropy, které se týkají náboženské svobody, zakotvují toliko administrativní mechanismy kontroly, založené zpravidla na systému zpravodajství, tj. periodického předkládání a projednávání zpráv smluvních stran o plnění závazků ze smluv.

2. 2.

Zakotvení náboženských lidských práv v Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod a protokolech k ní

Náboženská svoboda v textu Úmluvy a protokolů k ní

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod formuluje právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství v článku 9 odst. 1 takto: „Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.“¹⁸⁷ Omezení, kterým může náboženská svoboda podléhat formuluje odst. 2

¹⁸⁵ EÚLP byla do švédského práva inkorporována zákonem č. SFS 1994:1219.

¹⁸⁶ Rozsudek švédského Nejvyššího soudu ze dne 29. listopadu 2005, sp. zn. B 1050-05.

[Rozsudek je dostupný na adrese:

http://www.domstol.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2005/2005-11-29_B_1050-05_dom.pdf; anglický překlad rozsudku je dostupný na adrese:

http://www.domstol.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2005/Dom_pa_engelska_B_1050-05.pdf]

¹⁸⁷ Anglický a francouzský autentický text příslušné pasáže EÚLP znějí takto: „Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.“ – „Toute personne a droit à la liberté de pensée, de conscience et de religion; ce droit implique la liberté de changer de religion ou de conviction, ainsi que la liberté de manifester sa religion ou sa conviction individuellement ou collectivement, en public ou en privé, par le culte, l'enseignement, les pratiques et l'accomplissement des rites.“

téhož článku: „Svoboda projevat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“¹⁸⁸

S čl. 9 je úzce spjata právo na vzdělání, které bylo deklarováno v článku 2 Protokolu k Úmluvě ze dne 20. března 1952¹⁸⁹ následujícím způsobem: „Nikomus nesmí být odepřeno právo na vzdělání. Při výkonu jakýchkoli funkcí v oblasti výchovy a výuky, které stát vykonává, bude respektovat právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením.“¹⁹⁰

Na užívání náboženské svobody – podobně jako na všechna práva přiznaná EÚLP – dopadá i antidiskriminační článek 14 Úmluvy, stanovící: „Užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou musí být zajištěno bez diskriminace založené na jakémkoli důvodu, jako je pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení.“ Článek 14 však neobsahuje všeobecný zákaz diskriminace, ale zakotvuje jen podpůrný charakter ochrany před diskriminací, protože je navázán na práva a svobody zaručené EÚLP.¹⁹¹ Proto byl 4. listopadu 2000 sjednán protokol č. 12 k EÚLP¹⁹², stanovící v čl. 1 obecný zákaz diskriminace: „(1) Užívání každého práva přiznaného zákonem musí být zajištěno bez jakékoli diskriminace z důvodu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka a náboženství, politického či jiného smýšlení, národnostního či sociálního původu, příslušnosti k národnostní menšině, majetku, rodu či jiného postavení.“

¹⁸⁸ Anglický a francouzský autentický text příslušné pasáže EÚLP znějí takto: „Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.“ – „La liberté de manifester sa religion ou ses convictions ne peut faire l'objet d'autres restrictions que celles qui, prévues par la loi, constituent des mesures nécessaires, dans une société démocratique, à la sécurité publique, à la protection de l'ordre, de la santé ou de la morale publiques, ou à la protection des droits et libertés d'autrui.“

¹⁸⁹ CETS č. 009; v Československu vyhlášen sdělením č. 209/1992 Sb.

¹⁹⁰ Anglický a francouzský autentický text příslušné pasáže EÚLP znějí takto: „No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.“ – „Nul ne peut se voir refuser le droit à l'instruction. L'Etat, dans l'exercice des fonctions qu'il assumera dans le domaine de l'éducation et de l'enseignement, respectera le droit des parents d'assurer cette éducation et cet enseignement conformément à leurs convictions religieuses et philosophiques.“

¹⁹¹ Cf.: MUCHA, Jiří: Článek 14 Evropské úmluvy o lidských právech – zákaz diskriminace. IN: Evropská úmluva o lidských právech a další mezinárodní ochranné mechanismy. Praha: Informační a dokumentační středisko rady Evropy, 1997, s. 51.

¹⁹² CETS č. 177.

(2) Nikdo nesmí být diskriminován žádným orgánem veřejné moci z jakéhokoli důvodu, zejména z důvodů uvedených v odstavci 1.¹⁹³

Častý je souběh svobody projevat náboženské vyznání s právy zaručenými v čl. 8 (právo na respektování rodinného a soukromého života)¹⁹⁴, čl. 10 (svoboda projevu)¹⁹⁵ a čl. 11 (svoboda shromažďování a sdružování)¹⁹⁶.

Za pozornost stojí také vztah čl. 9 a čl. 15 EÚLP. Článek 15 umožňuje smluvním stranám odstoupit od závazků stanovených v Úmluvě v případě války nebo jiného veřejného ohrožení státní existence; podle tohoto ustanovení však nelze odstoupit od čl. 2 (právo na život – kromě úmrtí vyplývajících z dovolených válečných činů), čl. 3 (zákaz mučení), čl. 4 odst. 1 (zákaz otroctví a nevolnictví) a čl. 7 (*nulla poena sine lege*). Mezi nederogovatelnými právy náboženská svoboda není, ačkoli je mezi ně v jiných lidskoprávních instrumentech zařazována (srov. např. čl. 4 odst. 2 MPOPP). Je ovšem pochybné, zda by zásah do náboženské svobody naplnil jednu z podmínek stanovených v čl. 15 – a sice, že odstoupení od smluvních závazků musí být učiněno „v rozsahu přísně vyžadovaném naléhavostí situace“. Derogace náboženské svobody podle čl. 15 také nepřichází v úvahu pro ty státy, které jsou zároveň stranami MPOPP¹⁹⁷, protože jednak podle čl. 15 opatření

¹⁹³ Neoficiální překlad převzat ze stránek ESLP (www.echr.coe.int).

¹⁹⁴ „(1) Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence. (2) Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“

¹⁹⁵ „(1) Každý má právo na svobodu projevu. Toto právo zahrnuje svobodu zastávat názory a přijímat a rozšiřovat informace nebo myšlenky bez zasahování státních orgánů a bez ohledu na hranice. Tento článek nebrání státům, aby vyžadovaly udělování povolení rozhlasovým, televizním nebo filmovým společnostem. (2) Výkon těchto svobod, protože zahrnuje i povinnosti i odpovědnost, může podléhat takovým formalitám, podmínkám, omezením nebo sankcím, které stanoví zákon a které jsou nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, územní celistvosti nebo veřejné bezpečnosti, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky, ochrany pověsti nebo práv jiných, zabránění úniku důvěrných informací nebo zachování autority a nestrannosti soudní moci.“

¹⁹⁶ „(1) Každý má právo na svobodu pokojného shromažďování a na svobodu sdružovat se s jinými, včetně práva zakládat na obranu svých zájmů odbory nebo vstupovat do nich. (2) Na výkon těchto práv nemohou být uvalena žádná omezení kromě těch, která stanoví zákon a jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných. Tento článek nebrání uvalení zákonných omezení na výkon těchto práv příslušníky ozbrojených sil, policie a státní správy.“

¹⁹⁷ Jedná se o všechny smluvní strany EÚLP. (Stav ke dni 20. 7. 2007.)

[Cf.: Chart of signatures and ratifications. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. Dostupné na www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=5/25/2007&CL=ENG;

Ratifications and Reservations. International Covenant on Civil and Political Rights. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Dostupné na [www](http://www.unhcr.org/refugees/refugees.html).

směřující k odstoupení od závazků stanovených v Úmluvě nesmí být „neslučitelná s ostatními závazky podle mezinárodního práva“, jednak podle čl. 53 nic v EÚLP nesmí být „vykládáno tak, jako by omezovalo nebo rušilo lidská práva a základní svobody, které mohou být uznány zákony každé vysoké smluvní strany nebo každou jinou úmluvou, jíž je stranou“.¹⁹⁸

Geneze čl. 9 Úmluvy a čl. 2 Prvního protokolu

Od samého počátku prací nad textem EÚLP nebylo pochyb, že náboženská svoboda bude zahrnuta mezi práva a svobody chráněné touto úmluvou. Již na prvním zasedání konzultativního shromáždění byla zařazena mezi „základní, nezpochybňované svobody“. Při formulaci odstavce prvního komise přijala jako vzor text čl. 18 Všeobecné deklarace lidských práv. Otázka změny náboženského vyznání, která vyvolávala značné kontroverze na půdě OSN, nepředstavovala při přípravě EÚLP žádný problém.

Zatímco formulace prvního odstavce proběhla bez výraznějších kontroverzí, o formulaci druhého odstavce, stanovícího podmínky omezení náboženské svobody, to již není možno říci. V počáteční fázi příprav Úmluvy se počítalo s tím, že ke všem právům a svobodám bude zformulováno jednotná omezující klauzule, podobně jako tomu bylo v čl. 29 Všeobecné deklarace lidských práv. Jednotná klauzule však byla v průběhu prací nad textem Úmluvy opuštěna, a to z toho důvodu, že její široký záběr představoval ohrožení samotných zaručených práv. Návrh specifické omezující klauzule k prvnímu odstavci čl. 9 předložila jako první Velká Británie. Znění tohoto návrhu je prakticky totožné s výsledným textem s tím rozdílem, že neobsahuje ustanovení o tom, že omezení musí být nezbytná „v demokratické společnosti“. V porovnání s předchozí všeobecnou klauzulí vypadly takové omezující podmínky jako „národní jednota“ (*national unity*) nebo „činnost veřejné správy a justice“ (*operation of administration and justice*).

Vedle britského návrhu byla předložena i řada návrhů dalších, mezi nimiž stojí za zvláštní pozornost návrhy Turecka a Švédska. Turečtí členové výboru se

<http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4.htm#N1>

¹⁹⁸ SHAW, Malcom N.: Freedom of thought, conscience and religion. IN: *The European System for the protection of Human Rights*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, s. 445-446.

obávali, aby ustanovení o náboženské svobodě nezneužili islámští fundamentalisté k desekularizaci jejich státu, a proto se domáhali doložky, že smluvní text nebude mít vliv na již existující národní zákony, které upravují náboženské praktiky a příslušnost k určitým věrovyznáním. Téměř identický text předložili i zástupci Švédska, kterým zase šlo o zachování přednostního postavení luterské církve ve státě. Delegáti obou států nakonec stáhli své původní návrhy a předložili jeden návrh společný, který byl po určitou dobu zapracován do projednávaného textu Úmluvy; nakonec však byl vyškrtnut a v konečné verzi se neobjevil; namísto toho bylo navrženo, aby státy mohly k ESLP učinit výhrady. V závěrečné fázi tak byla pouze k britskému návrhu připojena klauzule o nezbytnosti omezení „v demokratické společnosti“.

Konečná verze druhého odstavce čl. 9 obsahuje jedno z nejužších vymezení dovolených zásahů do Úmluvou chráněného práva; neobsahuje jako důvod k omezení náboženské svobody např. „národní bezpečnost“ či „územní celistvost“, které nacházíme v jiných člancích. Nadto se vztahuje pouze k „projevování“ náboženství, z čehož plyne, že právo mít a změnit náboženství nesmí podléhat ze strany státu vůbec žádným omezením. Z tohoto faktu vyplývá, že tvůrci Úmluvy přikládali náboženské svobodě velkou důležitost a její omezení připustili jen ve velmi omezené míře.

V průběhu ratifikačního procesu byla za celou dobu od podpisu EÚLP učiněna k čl. 9 pouze jediná výhrada. Učinilo ji Norsko při ratifikaci Úmluvy v roce 1952. Protože podle čl. 2 norské ústavy z roku 1814 v tehdy platném znění v zemi nebyli tolerováni jezuité, učinilo Norsko odpovídající výhradu ve vztahu k aplikaci čl. 9. Výhrada byla však odvolána již v roce 1956 v důsledku změny norské ústavy.¹⁹⁹ Je zajímavé, že Turecko ani Švédsko žádnou výhradu neučinily, ačkoli v průběhu přípravných prací vyslovovaly obavy z důsledků střetu předpisů Úmluvy a svých národních úprav. Skutečnost, že ani Švédsko ani jiná strana Úmluvy, v níž existovalo státní náboženství, neučinily ke čl. 9 výhradu, svědčí o implicitním

¹⁹⁹ Cf.: MØSE, Erik: Norway. IN: *Fundamental Rights in Europe: The ECHR and Its Member States, 1950-2000*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 626.

konsenzu smluvních stran, že náboženská svoboda nevyžaduje odluku státu a církve.²⁰⁰

Pokud se týče práva na vzdělání, které bylo nakonec zakotveno v čl. 2 Prvního protokolu, patřilo toto právo k nejvíce diskutovaným během příprav EÚLP. První spornou otázkou bylo, zda vůbec do Úmluvy zahrnovat sociální a ekonomická práva, jako je ochrana majetku, právo na vzdělání a na svobodné volby. Kontroverze vznikaly posléze i při projednávání povahy práva na vzdělání a při úvahách, jak by měl vypadat správný systém vyučování a výchovy. Tvůrcům Úmluvy šlo o to, jak předejít zkušenostem z totalitních režimů, kde se vzdělávání stalo hlavním nástrojem indoktrinace dětí a mládeže. Při přípravě textu bylo základním problémem dosažení takové formulace, která by na jedné straně zajišťovala práva rodičů odpovědných za výchovu dětí a na druhé straně by brala v úvahu kompetence vlád jednotlivých států při tvorbě systému národní osvěty. Protože rozprava o právu na vzdělání nemohla dospět k vyřešení sporných bodů před podepsáním EÚLP, bylo rozhodnuto, že sporná práva budou zpracována odděleně do dodatkového protokolu k Úmluvě.²⁰¹

Je zajímavé, že již při projednávání textu čl. 2 někteří delegáti vyslovovali obavy z toho, že zakotvení práva na vzdělání vyvolá problémy, týkající se financování výuky náboženství nebo církevního školství. Ačkoli z textu čl. 2 nic takového neplyne, některé státy učinily v tomto směru prohlášení nebo dokonce výhrady, a to i v nedávné minulosti (např. výhrada Gruzie z r. 2002). Mimoto Makedonie učinila výhradu k čl. 2 s ohledem na svůj národní předpis, který

²⁰⁰ Tento závěr byl potvrzen i v rozhodovací praxi EKLP a ESLP; např. ve zprávě ve věci Darby proti Švédsku ze dne 9. května 1989, stížnost č. 11581/85, Komise uvedla, že „sytém státní církve nemůže být sám o sobě považován za porušení článku 9 Úmluvy. Ve skutečnosti takovýto sytém existuje v několika smluvních státech a byl tu už v době, kdy byla Úmluva připravována a kdy se stávaly jejími stranami. Nicméně, aby dostál požadavkům obsaženým v čl. 9, musí sytém státní církve zahrnovat specifické záruky pro náboženskou svobodu jednotlivce. Zejména nikdo nesmí být nucen do státní církve vstoupit nebo mu nesmí být bráněno z ní vystoupit.“ (§ 45)

²⁰¹ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001, s. 38-50; WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 51-54, 185-188; EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 264-280.

neumožňuje zakládat soukromé školy na úrovni základního vzdělávání, a výhradu učinilo s ohledem na své zákonodárství o sjednocení vzdělávání i Turecko.²⁰²

2. 3.

Subjekty náboženské svobody podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod

Fyzické osoby

Podle čl. 9 má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství „každý“ (angl. *everyone*) čili „každá osoba“ (franc. *toute personne*). Tyto svobody jsou smluvními stranami zaručeny každé fyzické osobě, která podléhá jejich jurisdikci (srov. čl. 1 EÚLP²⁰³). Úmluva tedy prohlašuje náboženskou svobodu všech osob; zaručuje také její ochranu všem osobám, avšak nikoli proti všem státům²⁰⁴.

Církev, náboženské společnosti a jiné právnické osoby

V průběhu rozhodovací činnosti Evropské komise a Evropského soudu pro lidská práva došlo k zásadnímu posunu, co do odpovědi na otázku, zda může být církev nebo náboženská společnost „poškozenou“ ve smyslu čl. 34 EÚLP. Ve věci Církev X. proti Spojenému království²⁰⁵ Komise v roce 1968 rozhodla, že „*corporace, která je právnickou a nikoli přirozenou osobou, je nezpůsobilá mít a vykonávat práva zmíněná v článku 9 odstavec 1 Úmluvy*“. Tento názor EKLP následně zdůvodnila ve věci

²⁰² List of declarations made with respect to treaty No. 009. Council of Europe Treaties. 2004-2007.

Dostupné na [www](http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=009&CM=8&DF=5/24/2007&CL=ENG&VL=1):

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=009&CM=8&DF=5/24/2007&CL=ENG&VL=1> [cit. 24. 5. 2007]

²⁰³ „Vysoké smluvní strany přiznávají každému, kdo podléhá jejich jurisdikci, práva a svobody uvedené v Hlavě I této Úmluvy.“

²⁰⁴ Cf.: ŠTURMA, Pavel: Úvod do Evropského práva ochrany lidských práv. Praha: Karolinum, 1994, s. 13.

²⁰⁵ Rozhodnutí EKLP ve věci Církev X. proti Spojenému království ze dne 17. prosince 1968, stížnost č. 3798/68.

X. proti Dánsku²⁰⁶ tím, že církev je chráněna skrze náboženskou svobodu, která je zaručena jejím členům.

K názorovému obratu došlo v Komisi na sklonku sedmdesátých let 20. století. Ve věci X. a Scientologická církev proti Švédsku²⁰⁷ se EKLP výslovně odchýlila od své dřívější judikatury a konstatovala, že rozlišování mezi církví a jejími členy je v podstatě umělé; uvedla: „Jestliže církev podává stížnost podle Úmluvy, činí to ve skutečnosti jménem svých členů. Je proto třeba přijmout, že církev je způsobilá mít a vykonávat práva obsažená v čl. 9 odst. 1 svým jménem jako zástupce svých členů.“ Na tomto stanovisku Komise následně setrvala v řadě pozdějších rozhodnutí²⁰⁸. Akceptoval ho a výslovně potvrdil i Soud ve svých rozsudcích – např. ve věcech Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii²⁰⁹, Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii²¹⁰ a Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova (Pravá pravoslavná církev Moldávie) a další proti Moldávii²¹¹.

Způsobilost právnických osob k právům zakotveným v čl. 9 je ovšem ve světle rozhodnutí štrasburských orgánů omezená – a to jak co do rozsahu práv, přiznaných článkem 9, tak i co do povahy právnických osob.

Komise v rozhodnutí Verein Kontakt-Information-Therapie (KIT) a Siegfried Hagen proti Rakousku²¹² dospěla k závěru, že právnická osoba může být subjektem náboženské svobody, nikoli však svobody svědomí. Toto rozhodnutí se setkalo s kritikou části nauky.²¹³ Evropský soud pro lidská práva se dosud neměl možnost

²⁰⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Dánsku ze dne 8. března 1976, stížnost č. 7374/76.

²⁰⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci X. a Scientologická církev proti Švédsku ze dne 5. května 1979, stížnost č. 7805/77.

²⁰⁸ Např. v rozhodnutí ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království (14. 7. 1987; č. 12587/86), týkajícím se ho náboženské společnosti druidů; v rozhodnutí ve věci Iglesia Bautista „El Salvador“ a Ortega Moratilla proti Španělsku (11. 1. 1992, č. 17522/90), týkajícím se baptistické církve; v rozhodnutí ve věci ISKCON a 8 dalších proti Spojenému království (8. 3. 1994, č. 20490/92), týkajícím se společnosti vědomí Krišny; v rozhodnutí ve věci Christiansko sdruženě „Svideteli na lechova“ proti Bulharsku (3. 6. 1997, č. 28626/95), týkajícím se Svědků Jehovových; v rozhodnutí ve věci Institut de Prêtres Français a další proti Turecku (19. 1. 1998, č. 26308/95), týkajícím se augustiniánů.

²⁰⁹ Rozsudek ESLP ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii ze dne 27. června 2000, stížnost č. 27417/95; § 72.

²¹⁰ Rozsudek ESLP ve věci Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99; § 101.

²¹¹ Rozsudek ESLP ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03; § 22.

²¹² Rozhodnutí EKLP ve věci Verein Kontakt-Information-Therapie a Siegfried Hagen proti Rakousku ze dne 12. října 1988, stížnost č. 11921/86.

²¹³ Např. profesor Malcolm David Evans z University of Bristol uvádí, že církev jako organizace není o nic více nebo méně způsobilá mít náboženství nebo víru, než je kterákoli právnická osoba

k této otázce vyslovit. Dalším omezením právnických osob, které plyne z povahy věci, je nemožnost vykonávat práva spadající do oblasti *forum internum*, neboť právnické osoby vznikají ke společnému projevu náboženské svobody; vnitřní sféra jednotlivce však nemůže být kolektivně sdílena.

EKLP též ve své rozhodovací praxi neumožnila každé právnické osobě, aby si nárokovala právo na ochranu svobod zaručených v čl. 9. Ve věci *Omkananda a Divine Light Zentrum proti Švýcarsku*²¹⁴ Komise rozhodla, že způsobilost vykonávat práva definovaná v čl. 9 přísluší „sdužením s náboženskými a filozofickými cíli“. Nepřísluší však sdužením s hospodářskými cíli, založeným za účelem dosahování zisku (srov. rozhodnutí ve věci *Společnost X. proti Švýcarsku*²¹⁵), a to i v případě, že by tato hospodářská sdužení spolupracovala s církvemi, náboženskými společnostmi nebo filozofickými sduženými (srov. rozhodnutí ve věci *Kustannus Oy Vapa Ajatteliija AB, Vapaa-ajatteiliain Liitto-fritänkarnas Förbund r. y. a Kimmo Sundström proti Finsku*²¹⁶). V předmětné literatuře se lze setkat rovněž s názorem, že právo na ochranu náboženské svobody nemají ani státní církve, protože nemohou podávat stížnosti proti struktuře, jejíž jsou součástí²¹⁷, nicméně EKLP tento názor nepřijala a ve věci *Finska församlingen i Stockholm a Hautaniemi proti Švédsku*²¹⁸ uvedla, že tehdy státní Švédská církev a její farnosti, přestože měly postavení veřejnoprávních korporací, mohou být pokládány za nevládní organizace ve smyslu tehdejšího čl. 25 Úmluvy (nyní čl. 34 Úmluvy), protože nemají vládní pravomoci (*governmental powers*).

způsobilá mít svědomí. (EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 288.) Evans ovšem opomíjí, že svoboda svědomí nemá na rozdíl od náboženské svobody svůj kolektivní projev.

²¹⁴ Rozhodnutí EKLP ve věci *Omkananda a Divine Light Zentrum proti Švýcarsku* ze dne 19. března 1981, stížnost č. 8118/77.

²¹⁵ Rozhodnutí EKLP ve věci *Společnost X. proti Švýcarsku* ze dne 27. února 1979, stížnost č. 7865/77.

²¹⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci *Kustannus Oy Vapa Ajatteliija AB, Vapaa-ajatteiliain Liitto-fritänkarnas Förbund r. y. a Kimmo Sundström proti Finsku* ze dne 11. srpna 1992, stížnost č. 20471/92.

²¹⁷ BLUM, Nikolaus: *Die Gedanken-, Gewissens- und Religionsfreiheit nach Art. 9 der Europäischen Menschenrechtskonvention*. Berlin: Duncker & Humblot, 1990, s. 172; WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 73, 75.

²¹⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci *Finska församlingen i Stockholm a Hautaniemi proti Švédsku* ze dne 11. dubna 1996, stížnost č. 24019/94.

2. 4.

Předmět náboženské svobody podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod

Klíčovým pojmem pro vymezení předmětu náboženské svobody je pojem „náboženství“ – ten je však (jak již bylo vyloženo v 1. kapitole) obtížně definovatelný. Protože při vytváření určitých definic tohoto pojmu vždy hrozí, že definice nepokryje celou oblast společenských fenoménů, které spadají pod pojem „náboženství“, vyhýbají se EKLP i ESLP definování náboženství. Neznamená to ovšem, že jakýkoli systém názorů nebo přesvědčení, který se označí za náboženství, skutečně může požívat ochrany z titulu náboženské svobody. Ve věci X. proti Spojenému království²¹⁹ Komise posuzovala stížnost britského vězně, který se domáhal toho, aby byl ve vězení registrován jako příslušník náboženství „Wicca“. Ve svém rozhodnutí o nepřijatelnosti stížnosti EKLP uvedla, že pokud se stěžovatel k určitému náboženství hlásí, musí být toto náboženství identifikovatelné (*identifiable*); stěžovatel je povinen tvrdit skutečnosti, na základě kterých by bylo možno prověřit existenci jím tvrzeného náboženství.

Předmětem náboženské svobody je pak souhrn práv vztahujících se k určitému náboženství; tato práva se obvykle spojují do dvou složek tvořících náboženskou svobodu – první složkou je svoboda mít své vnitřní náboženské přesvědčení (*forum internum*), s níž je spojeno právo na změnu přesvědčení, a druhou složkou je svoboda projevit toto své přesvědčení navenek (*forum externum*).

Forum internum – právo mít náboženství

Pokud se týče oblasti, tradičně označované jako *forum internum*, Komise i Soud opakovaně vyjádřili své přesvědčení, že právě tato sféra osobních přesvědčení je hlavně (*primarily*) chráněna ustanovením čl. 9.²²⁰ První částí prvního

²¹⁹ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 4. října 1977, stížnost č. 7291/75.

²²⁰ Srov. např. Rozhodnutí EKLP ve věci C. proti Spojenému království ze dne 15. prosince 1983, stížnost č. 10358/83, nebo rozhodnutí ESLP ve věci Saniewski proti Polsku ze dne 26. června 2001, stížnost č. 40319/98.

odstavce čl. 9 jsou jednotlivci chráněni před jednáním, které by mělo navodit změnu jejich myšlení a vnitřního náboženského přesvědčení. Rozsah jednání, která se přičítají právu na vnitřní náboženské přesvědčení, ovšem není jednoznačný ani v odborné literatuře, ani v judikatuře EKLP a ESLP. Nepochybně sem spadají skutky násilného působení na něčí mysl, které jsou způsobilé vyvolat změnu vnitřního přesvědčení a které by vždy kromě čl. 9 porušily i zákaz mučení a nelidského či ponižujícího zacházení anebo trestu zakotvený v čl. 3 Úmluvy.²²¹ Problematické jsou ovšem činy vyznačující se nižší intenzitou působení na něčí přesvědčení. Při krajně extenzivním výkladu by totiž bylo možno do jednání, odporujícího právu na vnitřní přesvědčení, zahrnout i propagaci idejí a šíření náboženské víry vyučováním či zvěstováním. Takto široké vymezení je ovšem nemyslitelné, neboť by popřelo jednu ze základních složek práva na projevení náboženského vyznání, kterým je právě vyučování náboženských doktrín (to ovšem na druhou stranu nevyklučuje ochranu jednotlivce státem před nežádoucími formami proselytismu – viz dále). K obezřetnosti při vymezování rozsahu ochrany sféry zvané *forum internum* vede i ta skutečnost, že právo mít náboženství nepodléhá omezením, neboť ustanovení odstavce 2 čl. 9. EÚLP umožňuje omezit pouze svobodu projevit náboženské vyznání.

Štrasburské orgány ochrany lidských práv se ve svých rozhodnutích přidrží úzkého vymezení sféry *forum internum*. Donucení ze strany státu k jednání, které je v rozporu s náboženským přesvědčením jednotlivce, spočívající v pokutách, diskvalifikaci k výkonu určité činnosti nebo v kritice ještě nezpůsobuje takový zásah, který by znemožnil jedinci zachovat si určitý vzorec náboženského myšlení (což pochopitelně nevyklučuje že takovýmto donucením může dojít porušení jiných práv, zaručených Úmluvou). Proto Komise nezahrnula mezi jednání narušující vnitřní náboženské přesvědčení kupříkladu povinnost vyjít své náboženské přesvědčení či povinnost konat službu nebo účastnit se výuky, odporující vnitřnímu náboženskému přesvědčení jednotlivce.²²²

²²¹ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 294.

²²² Cf. EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001, s. 88-96; EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 304.

Výjimku v tomto ohledu představuje zpráva Komise ve věci Darby proti Švédsku²²³, kdy EKLP posuzovala stížnost finského občana, který pracoval ve Švédsku a z tohoto důvodu mu byla ukládána církevní daň ve prospěch švédské luterské státní církve, jejímž členem nebyl (přičemž na rozdíl od švédských občanů, nemohl žádat o výjimku z placení této daně). Komise shledala, že *forum internum* stěžovatele bylo narušeno, když byl nucen specifickou daní podporovat čistě náboženské (nikoli obecně prospěšné) aktivity církve. Zdá se, že toto rozhodnutí ale nepředstavuje počátek nějakého obratu v judikatuře štrasburských orgánů, ale spíše představuje určité vychýlení z ní – dokládá to skutečnost, že již k samotnému rozhodnutí bylo připojeno separátní votum dvou členů Komise, kteří uvedli, že mají za to, že případ vůbec nespadá do oblasti chráněné čl. 9, neboť skutečnost, že stěžovatel byl povinen platit daň, se nijak nedotýká jeho náboženské svobody; následně se Soud ve svém rozsudku ve věci²²⁴ zabýval pouze porušením čl. 1 Protokolu (zaručujícím ochranu vlastnictví) ve spojení se zákazem diskriminace dle čl. 14 Úmluvy. Zkoumání věci z hlediska čl. 9 Úmluvy shledal nepotřebným.

Právo změnit náboženství

Právo na změnu náboženského vyznání znamená, že každý člověk má právo opustit své vlastní náboženství (a v důsledku toho i církve či náboženskou společnost) a přijmout jiné náboženství nebo zůstat bez vyznání, případně vytvořit společně s jinými²²⁵ náboženství nové.²²⁶ Je projevem integrity a autonomie jednotlivce a jeho práva na celoživotní soustavné utváření vlastní identity. Protože rozhodnutí o změně náboženství spadá do sféry *forum internum*, je zásadně neomezitelné (srov. čl. 9 odst. 2 *a contrario*).

Ve vztahu jednotlivce k církvím a náboženským společnostem se jeho právo na změnu náboženského vyznání vyčerpává možností danou církví nebo náboženskou společností opustit.

²²³ Zpráva EKLP ve věci Darby proti Švédsku ze dne 9. května 1989, stížnost č. 11581/85.

²²⁴ Rozsudek ESLP ve věci Darby proti Švédsku ze dne 23. října 1990, stížnost č. 11581/85.

²²⁵ Kolektivní povaha náboženství (viz kapitola 1.1.) vyžaduje při vzniku nového náboženství či určitého náboženského směru součinnost více osob.

²²⁶ Cf.: DINSTEIN, Yoram: Freedom of Religion and the Protection of Religious Minorities. *Israel Yearbook on Human Rights*, 1990, sv. 20, s. 157-158.

Ve věci X. proti Dánsku²²⁷ EKLP posuzovala stížnost pastora dánské státní církve (*Folkekirchen*), který vyžadoval před křtem dětí, aby se jejich rodiče účastnili nejméně pěti lekcí náboženství. Nadřízený církevní orgán mu stanovování podmínek zakázal pod hrozbou disciplinárního zbavení úřadu. Komise odmítla stěžovatelovy argumenty, že ze strany církve došlo k porušení jeho práv, zaručených čl. 9 Úmluvy, a ve svém rozhodnutí vyslovila názor, že církev není povinna zajistit náboženskou svobodu pro své duchovní a členy, ale je oprávněna od nich vyžadovat uniformitu ve věcech projevování náboženské víry. Jejich náboženská svoboda se uplatňuje pouze tak, že mají právo rezignovat na úřad duchovního nebo zcela církve či náboženskou společnost opustit.

Obdobné stanovisko zaujala Komise i ve věci Karlsson proti Švédsku²²⁸. Stěžovatel Jan Åke Karlsson byl duchovním Švédské státní církve a chtěl kandidovat na místo faráře. Dómská kapitula, která podle švédských církevních předpisů sestavuje kandidátní listiny pro volbu faráře, odmítla stěžovatele zařadit mezi kandidáty, protože se netajil tím, že odmítá ordinaci žen, a nebyl ochoten spolupracovat s kolegy v úřadu. EKLP v odůvodnění svého rozhodnutí uvedla, že jestliže jsou jeho názory na ženy v úřadu duchovních církve neslučitelné s obecně přijímaným názorem církve, tato církev není povinna stěžovatele přijmout do řad svých služebníků. Ve zjednané rovině to znamená, že pokud požadavky, které církev nebo náboženská společnost klade na své členy, jsou v rozporu s jejich přesvědčeními, mají být oprávněni rezignovat na své úřady, v čemž Komise spatřuje konečnou záruku jejich práva na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání.

Určitou kontroverzi vyvolává část odůvodnění rozhodnutí Komise ve věci Finska församlingen i Stockholm a Hautaniemi proti Švédsku.²²⁹ V této věci podala stížnost finská farnost švédské státní luterské církve ve Stockholmu a předseda výboru této farnosti. Porušení své náboženské svobody spatřovali v tom, že Církevní shromáždění (*kyrkomötet*) přijalo finský překlad švédské liturgie a zároveň odvolalo povolení slavit ve farnosti, která podala k EKLP stížnost, bohoslužby podle liturgie Finské luterské církve. Farnost si však chtěla dosavadní liturgii zachovat.

²²⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Dánsku ze dne 8. března 1976, stížnost č. 7374/76.

²²⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci Karlsson proti Švédsku ze dne 8. září 1988, stížnost č. 12356/86.

²²⁹ Rozhodnutí EKLP ve věci Finska församlingen i Stockholm a Hautaniemi proti Švédsku ze dne 11. dubna 1996, stížnost č. 24019/94.

V rozhodnutí, v němž Komise prohlásila stížnost za nepřijatelnou, mimo jiné uvedla, že „nebylo na jisto postaveno, že by farnosti, která podala stížnost, bylo bráněno opustit Švédskou církev, kdyby nebyla schopna přijmout liturgii této církve“. Na základě tohoto výroku se v literatuře objevil názor, že právo na změnu náboženského vyznání se týká i právnických osob.²³⁰ Je ovšem otázkou, zda citovaný výrok Komise k takovému závěru nutně vede. Změna náboženského vyznání totiž spadá do sféry vnitřního přesvědčení, u právnických osob však o jejich vnitřní sféře (*forum internum*) nelze hovořit. Církev a náboženské společnosti vznikají ke společnému projevení náboženské víry navenek (*forum externum*). Přiznání práva na změnu náboženského vyznání farnosti nebo jiné obdobné organizační složce církve či náboženské společnosti, by vyvolalo řadu obtížně řešitelných praktických problémů: Struktura většiny církví a náboženských společností neumožňuje secesi jejich organizačních složek, přičemž tyto složky mívají pouze omezenou právní subjektivitu, případně nemusí být právní subjektivitou nadány vůbec, dále přiznání možnosti oddělení pro organizační složky církví by znamenalo zásah do církevních struktur, jejichž podoba může být (a bývá) výrazem konkrétních náboženských doktrín. Navíc lze téměř vždy předpokládat, že rozhodnutí o „změně náboženství“ přijaté příslušným orgánem organizační jednotky církve by nebylo sdíleno všemi členy dané korporace – ti by se pak ocitli mimo strukturu církve, jejíž učení by plně přijímali a která existuje právě proto, aby sdružovala ty věřící, kteří jsou s ní spojeni doktrinálním konsenzem. Z těchto důvodů je třeba názor, že subjektem práva na změnu náboženského vyznání může být i právnická osoba, odmítnout.

Pokud se týče vztahu jednotlivce ke státu při výkonu jeho práva na změnu náboženského vyznání, zabývala se Komise slučitelností čl. 9 Úmluvy s požadavkem státu na úřední evidenci změny náboženského vyznání. Stalo se tak ve věci *Gottesmannovi proti Švýcarsku*²³¹. Stěžovatelé byli správcem daně vyzváni k zaplacení církevní daně, protože byli členy katolické církve. Stěžovatelé však namítali, že tuto církev již opustili, byť tak neučinili způsobem, který stát pokládá za dostatečně průkazný. EKLP vyjádřila názor, že určité státem uložené požadavky

²³⁰ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 99-100.

²³¹ Rozhodnutí EKLP ve věci *Gottesmannovi proti Švýcarsku* ze dne 4. prosince 1984, stížnost č. 10616/83.

na notifikaci rozhodnutí opustit církev či náboženskou společnost se nepřičí právu na změnu náboženského vyznání; národní orgány mají široké možnosti uvážení, jaké podmínky musí jednotlivec splnit, aby byl platně uznán za opustivšího určitou náboženskou společnost. V této souvislosti je nicméně třeba připomenout varování obsažené v Krishnaswamiho studii, že vyžadování určitých formalit při registraci změny náboženského vyznání může být zneužíváno jako prostředek k odrazení jednotlivců od změny jejich náboženství.²³² Jestliže je stát oprávněn klást na sdělení o změně náboženského vyznání určité formální nároky, na druhou stranu to neznamena, že by byl povinen umožnit jednotlivci opustit církev nebo náboženskou společnost určitou jím zvolenou formou (např. formou rozsudku). Tento závěr vyplývá z rozhodnutí Komise v poněkud bizarní kauze X. proti Islandu²³³, kdy se stěžovatel domáhal toho, aby byl rozsudkem anulován jeho křest a konfirmace a zrušeny sliby, které byl nucen učinit při svém křtu jako nemluvně a při následné konfirmaci jako adolescent.

Svoboda projevat náboženské vyznání

Druhá část prvního odstavce čl. 9 Úmluvy hovoří o svobodě projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení, která tvoří tzv. *forum externum*.

Své náboženství může jednotlivec projevat „sám nebo společně s jinými“, „veřejně nebo soukromě“. Jakou formu projevu zvolí, závisí výlučně na něm. Nejedná se o alternativy, kde v případě využití jedné z nich, zaniká právo na využití té druhé. Vyplývá to z rozhodnutí X. proti Spojenému království²³⁴, kdy stížnost podal muslimský učitel, který se domáhal toho, aby se mohl v pátky účastnit bohoslužby v mešitě; britská vláda argumentovala tím, že stěžovateli bylo umožněno v pátky

²³² KRISHNASWAMI, Arcot: *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*. New York: United Nations, 1960, s. 25. – Historický příklad situace, kdy právní úprava formy přestupu od jednoho náboženství ke druhému měla za cíl odradit případné zájemce o přestup, představuje na našem území josefínské zákonodárství, týkající se tolerovaných církví. Nařízením ze dne 25. 1. 1782 bylo stanoveno, že k přestupu k tolerovanému náboženství postačí učinit osvědčení na krajském úřadě nebo na magistrátu. Když však počet těch, kdo se hlásili k tolerovaným náboženstvím, byl větší, než vláda předpokládala, byla dvorským dekretem ze dne 21. 2. 1783 zavedena další podmínka pro přestup – a sice absolvování šestitýdenního vyučování u katolického duchovního, přičemž přestupující musel nést polovinu nákladů na toto vyučování. (Cf.: KUZMÁNY, Karl: *Urkundenbuch zum Oesterreichisch-Evangelischen Kirchenrecht*. Wien, Wilhelm Braumüller 1856, s. 92, 99-100.)

²³³ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Islandu ze dne 6. února 1967, stížnost č. 2525/67.

²³⁴ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 12. března 1981, stížnost č. 8160/78.

modlit se soukromě v jedné ze školních místností, čímž bylo jeho právo projevat své náboženské vyznání bohoslužbou uspokojeno. Komise však argumentaci vlády odmítla a uvedla, že dikce čl. 9 pouze uznává, že náboženství může být praktikováno v obou formách, nelze však mít zato, že se tyto formy vzájemně vylučují nebo že dávají státním orgánům právo volby.

Právo projevat náboženské vyznání může být vykonáváno jak aktivním, tak i pasivním způsobem – kupříkladu právo projevat své přesvědčení bohoslužbou zahrnuje i právo nebýt nucen k účasti na bohoslužbě proti své vůli.²³⁵ Jako příklad porušení pasivního práva je zřejmě možno uvést rozsudek ESLP ve věci *Buscarini a další proti San Marinu*²³⁶. V uvedené věci soud jednomyslně potvrdil porušení čl. 9 ve vztahu ke stěžovatelům, kteří poté, co byli zvoleni do parlamentu, byli nuceni pod hrozbou ztráty mandátu složit přísahu na svaté evangelium. Soud prohlásil, že omezení náboženské svobody takového rázu nemůže být nezbytné v demokratické společnosti.

V textu Úmluvy jsou vyjmenovány čtyři typy projevu: bohoslužba (*worship, le culte*), vyučování (*teaching, l'enseignement*), provádění náboženských úkonů (*practice, les pratiques*) a zachovávání obřadů (*observance, l'accomplissement des rites*). Zatímco první a poslední forma se týkají speciálně náboženství, formy spočívající ve vyučování a praktikování se týkají všech přesvědčení. (Z tohoto hlediska není nejšťastnější český překlad slov „practice“, resp. „les pratiques“ jako „provádění náboženských úkonů“, neboť tento pojem v autentických jazykových zněních zahrnuje praktikování i nenáboženských přesvědčení.) Jak vyplývá z formulace čl. 9 – kde je řečeno, že náboženská svoboda „zahrnuje“ výše uvedené formy projevu – nepředstavují čtyři typy projevu náboženské svobody jejich taxativní výčet. V rozhodovací praxi štrasburských orgánů je však patrná neochota rozšiřovat výčet forem projevu náboženského přesvědčení a diskuse kolem

²³⁵ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 106-107.

²³⁶ Rozsudek ESLP ve věci *Buscarini a další proti San Marinu* ze dne 18. února 1999, stížnost č. 24645/94.

projevování náboženského přesvědčení se soustředují na rozsah pojmu praktikování (neboli provádění náboženských úkonů).²³⁷

Bohoslužba a zachovávání obřadů

Bohoslužba se ze všech forem projevu náboženského vyznání váže k náboženskému přesvědčení nejtěsněji. Představuje určité jednání či úkony, jimiž člověk uznává a ctí boha nebo nějaké jiné vyšší bytí, jako jsou např. modlitby, oběti či bohoslužebná shromáždění. Existence každého náboženství vyžaduje určitou formu kultu.²³⁸

Podobně jako bohoslužba ani zachovávání obřadů nebylo štrasburskými orgány definováno. Ve své rozhodovací praxi posuzovaly porušení práva na zachovávání obřadů vždy společně s právem na bohoslužbu, proto lze mít zato, že obsah práva na zachovávání obřadů jen nepatrně překračuje obsah práva na vyjádření náboženství bohoslužbou.²³⁹ K náboženskému přesvědčení má volnější vazbu než bohoslužba, ale užší než praktikování (provádění náboženských úkonů).

Nutnou součástí práva projevovat náboženské vyznání bohoslužbou je svoboda budovat a udržovat místa pro výkon kultu. Ve věci *Manoussakis a další proti Řecku*²⁴⁰ si stěžovatelé, svědkové Jehovovi pronajali sál ke shromažďování a náboženským obřadům a v souladu s řeckými právními předpisy požádali ministra školství a církví o povolení užívat sál. Ministr jim pětkrát odpověděl, že se žádostí zabývá, ale do dne podání stížnosti k EKLP o věci nerozhodl. Mezitím byli stěžovatelé odsouzeni trestním soudem za to, že „zřídili bohoslužebné místo za účelem shromažďování a náboženských obřadů ... bez povolení ... ministra ...“. ESJP rozhodl, že odsouzení stěžovatelů trestním soudem představuje zásah do výkonu práva na svobodu projevovat své náboženské přesvědčení

²³⁷ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 108.

²³⁸ Cf.: COLEMAN, Alexis Irénée du Pont: *Worship*. IN: *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Volume XII*. Grand Rapids: Baker Book House, 1950, s. 433; KRASIŃSKI Józef: *Homo religiosus. Podmiotowo-personalistyczne ujęcie fenomenu religijnego*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2002, s. 117.

²³⁹ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 108.

²⁴⁰ Rozsudek ESJP ve věci *Manoussakis a další proti Řecku* ze dne 26. září 1996, stížnost č. 18748/91.

bohoslužbou a zachováváním obřadů. Tento zásah sledoval sice legitimní cíl – ochranu veřejného pořádku – ale způsob, jakým byl veden, nelze označit za nezbytný v demokratické společnosti. Za situace, kdy je poměrně jednoduché správní řízení o splnění formálních podmínek neúměrně protahováno, se vláda pro účely ospravedlnění jejich odsouzení nemůže dovolávat toho, že se stěžovatelé nepodřídili formalitě stanovené zákonem.²⁴¹ Skutkově obdobná byla i věc *Pentidis a další proti Řecku*, kdy stěžovatelé (rovněž svědkové Jehovovi) byli odsouzeni za nedovolené zřízení a udržování bohoslužebného sálu bez povolení ministra a jejich sál byl úředně zapečetěn. Komise ve svém zprávě vyslovila porušení čl. 9, následně řecký ministr stěžovatelům jejich bohoslužebný sál povolil, takže věc byla ze seznamu věcí vyškrtuta.²⁴²

Odpověď na otázku, do jaké míry právo na bohoslužbu a zachování obřadů zahrnuje i právo na získávání prostředků pro kultovou činnost, závisí na konkrétních okolnostech jednotlivých případů. Ve věci *Svaté kláštery proti Řecku*²⁴³ Soud vyslovil názor, že vyvlastněním zemědělské a lesní půdy klášterů nedošlo k porušení jejich náboženské svobody, neboť vyvlastnění se netýkalo objektů určených k bohoslužbám (ve věci však vyslovil porušení čl. 1 Dodatkového protokolu k EÚLP, zakotvujícího ochranu vlastnictví). Ve věci *Institut de Prêtres Français (Institut francouzských kněží) a další proti Turecku*²⁴⁴ Komise přisvědčila stěžovateli, jemuž stát zabavil část majetku, který nepoužíval k bohoslužebné činnosti, ale který pronajal obchodní společnosti. Stěžovatel namítal, že na rozdíl od mešit, nedostává od států žádné dotace a je zcela závislý na vlastní hospodářské

²⁴¹ K rozsudku připojil své separátní votum soudce Martens, který uvedl, že věc měla být posouzena tak, že zákon předepisující jako podmínku pro zřízení a udržování bohoslužebného místa ministerský souhlas, představuje sám o sobě porušení čl. 9 EÚLP – a to jednak proto, že přiznává ministrovi velmi široké pole volného uvážení, jednak proto, že ze zákona jsou do rozhodovacího procesu vtaženi představitelé státní pravoslavné církve. (Oprávnění pravoslavného duchovního vydávat ke zřízení bohoslužebného místa nepravoslavného náboženství své dobrozdání bylo v Řecku zrušeno až na základě zákona č. 3467 z 21. června 2006. [PAPASTHATIS, Charalambos: Changes in Greek law on worship places. *European Consortium for Church and State Newsletter*, 2007, roč. 7, č. 7, s. 6.])

²⁴² Rozsudek ESLP ve věci *Pentidis a další proti Řecku* ze dne 9. června 1997, stížnost č. 23238/94.

²⁴³ Rozsudek ESLP ve věci *Svaté kláštery proti Řecku* ze dne 9. prosince 1994, stížnosti č. 13092/87 a 13984/88.

²⁴⁴ Rozhodnutí EKLP ve věci *Institut de Prêtres Français a další proti Turecku* ze dne 19. ledna 1998, stížnost č. 26308/95. (Věc nebyla následně meritorně posuzována Soudem, neboť byla pro uspokojení stěžovatelů vyškrtuta ze seznamu věcí.)

činnosti, bez níž by nejen nemohl konat bohoslužby a obřady, ale vůbec by nemohl existovat.

Právo projevovat náboženské vyznání bohoslužbami nebo zachováváním obřadů může vyvolávat povinnost státu k pozitivnímu jednání, kterým zabrání soukromým osobám narušovat druhým toto právo. Ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii²⁴⁵ Soud rozhodoval o stížnosti svědků Jehovových, jejichž bohoslužebné shromáždění bylo v říjnu 1999 napadeno hordou stoupenců exkomunikovaného pravoslavného kněze Basila Mkalavishvili. Řada stěžovatelů utrpěla zranění, byli ponižováni a jejich bohoslužebné předměty byly páleny. Policie, která byla o incidentu uvědomena, odmítla okamžitě intervenovat, pozdější vyšetřování věci bylo vedeno liknavě. ESLP prohlásil, že příslušné gruzínské orgány nesplnily svou povinnost přijmout potřebná opatření k tomu, aby stoupenci otce Basila nerušili výkon bohoslužby svědků Jehovových, a tím porušily náboženskou svobodu stěžovatelů. Podobně ve věci Barankěvič proti Rusku²⁴⁶ Soud prohlásil, že stát měl povinnost přijmout opatření, aby zajistil klidný průběh veřejných bohoslužeb evangelických křesťanů. Ve skutečnosti, že jejich veřejná bohoslužba byla zakázána pouze proto, že se orgány veřejné moci obávaly napadení účastníků bohoslužby příslušníky jiných věrovyznání, shledal soud porušení čl. 9 Úmluvy.

Židovské rituální porážky (šechity) se týká rozsudek ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii²⁴⁷. Stížnost podalo židovské liturgické sdružení, jehož členové uznávají přísnější pravidla pro rituální porážky, než jakými se řídí šochetové Pařížské židovské konzistoriální obce (ACIP), kteří mají pro výkon šechity státní povolení. Stěžovatelka požádala státní orgány o povolení vykonávat sama rituální porážky podle pravidel, která uznává, ale nebylo jí vyhověno; nezbylo jí tedy, než provádět rituální porážky ilegálně nebo dovážet rituálně čisté maso (tzv. *glatt*) z Belgie. Soud uvedl, že není pochyb, že šechita je rituálem (obřadem) ve smyslu čl. 9 Úmluvy, avšak rozhodl, že tento článek nebyl porušen, neboť členové stěžovatelky měli možnost opatřit si maso *glatt* z Belgie, případně i v některých

²⁴⁵ Rozsudek ESLP ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii ze dne 3. května 2007, stížnost č. 71156/01.

²⁴⁶ Rozsudek ESLP ve věci Barankěvič proti Rusku ze dne 26. července 2007, stížnost č. 10519/03.

²⁴⁷ Rozsudek ESLP ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii ze dne 27. června 2000, stížnost č. 27417/95.

řeznictvích provozovaných pod hlavičkou ACIP. K zásahu do svobody náboženského vyznání by mohlo dojít pouze tehdy, pokud by zákaz legálně vykonávat rituální porážku vedl k tomu, že by ultraortodoxní věřící nemohli jíst maso pocházející ze zvířat poražených v souladu s náboženskými pravidly, která je podle jejich názoru nutné použít.

Vyučování

Pojmem vyučování se rozumí šíření náboženských doktrín (nebo i nenáboženských přesvědčení). Vyučování může být realizováno ve dvou rovinách – jednak v rovině vnitřní (*ad intra*) – směřující ke členům téže náboženské společnosti nebo k lidem sdílejícím vyučované přesvědčení, jednak v rovině vnější (*ad extra*) – směřující vně náboženské společnosti, kdy má za cíl získat nové členy nebo přívržence dané víry nebo přesvědčení.²⁴⁸

Zásadním právním problémem, který se váže k projevu náboženského vyznání formou vyučování, je problém proselytismu. Jako proselyta byl původně označován pohan, který konvertoval k judaismu, později se tohoto pojmu začalo obecně užívat pro označení kohokoli, kdo konvertoval od jednoho náboženství ke druhému; v současnosti se pojem proselytismus užívá často s negativní konotací, jako užívání nízkých či nemravných postupů s cílem změnit něčí náboženství.²⁴⁹

Klíčovým rozhodnutím ESLP, týkajícím se vyučování s cílem získání konvertitů, je rozhodnutí ve věci Kokkinakis proti Řecku²⁵⁰. Stěžovatel byl řeckým občanem, svědkem Jehovovým. Byl několikrát soudně trestán za proselytismus, jehož trestnost byla v Řecku uzákoněna za Metaxasovy diktatury koncem 30. let 20. století. Proselytismem se v řeckém trestním právu rozumí „zejména jakýkoli přímý či nepřímý pokus narušit náboženskou víru osoby odlišného náboženského vyznání s cílem podrýt její víru, ať již jakýmkoli návodem nebo jeho slibem, morální podporou,

²⁴⁸ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 115-116.

²⁴⁹ STAHNKE, Ted: Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law. *Brigham Young University Law Review*, 1999, č. 1, s. 255-256.

²⁵⁰ Rozsudek ESLP ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88. [Viz též: REPÍK, Bohumil: Z rozhodnutí Evropského soudu lidských práv. (K principu *nullum crimen sine lege* a ke svobodě náboženského vyznání.) *Právní praxe*, 1993, roč. 41, č. 10, s. 587-592.]

materiální pomocí, nebo podvodným způsobem či využitím její nezkušenosti, důvěry, potřeby, nízkého intelektu nebo naivity". Dne 2. března 1986 stěžovatel a jeho žena přišli do domu paní Kyriakakiové v Sitii, řekli jí, že přinášejí dobré zprávy, pak s ní hovořili o Olofu Palmem a svých pacifistických názorech a následně jí začali přesvědčovat o své víře. Manžel paní Kyriakakiové, jenž byl kantorem v místním pravoslavném kostele, informoval policii, která manžele Kokkinakisovy zatkla. V následném trestním řízení byla paní Kokkinakisová zproštěna viny, pan Kokkinakis byl však odsouzen k peněžitému trestu. ESLP uvedl, že trestní rozsudek byl zásahem do náboženské svobody stěžovatele, a to zásahem nikoli nezbytným v demokratické společnosti. Podle Soudu se svobodný projev náboženství neuskutečňuje pouze v kruhu těch, kteří vyznávají stejnou víru, ale „zahrnuje právo pokoušet se přesvědčovat svého bližního, například »vyučováním«; v opačném případě by »právo na změnu svého náboženství nebo víry«, obsažené v článku 9, pravděpodobně zůstalo mrtvou literou“ (§ 31). Soud dále uvedl, že je třeba rozlišit přinášení křesťanského svědectví a nesprávný proselytismus. Prvně zmíněná činnost odpovídá skutečné evangelizaci, kterou zpráva sepsaná pod patronací Světové rady církví, označuje za základní poslání a odpovědnost každého křesťana a každé církve. Proselytismus naproti tomu představuje zvrácenou formu nebo deformaci této evangelizace. Může, podle citované zprávy, mít formu činností, nabízejících materiální nebo sociální výhody se záměrem získat pro církve nové členy nebo vykonávat nevhodný nátlak na lidi v neštěstí nebo nouzi; může dokonce znamenat použití násilí nebo vymývání mozku; řečeno obecně, je neslučitelný s respektováním svobody myšlení a náboženství ostatních. Relevantní kritéria přijatá řeckou legislativou jsou slučitelná s výše uvedeným jen tehdy a jen v takovém rozsahu, v jakém jsou určena pouze pro trestání nesprávného proselytismu. Soud však poznamenává, že v Kokkinasově případě řecké soudy ve svém odůvodnění rozhodly o žadatelově odpovědnosti jen na základě pouhého opakování dikce zákona a neurčily dostatečně, jakým způsobem a jakými nevhodnými prostředky se obviněný pokoušel přesvědčit svého bližního.

K bližší specifikaci toho, co je náležitým přinášením svědectví o svém náboženství a co je nesprávným proselytismem, se soud dostal ve věci Larissis a

další proti Řecku²⁵¹. Stěžovateli byli tři řečtí státní příslušníci, kteří sloužili jako armádní důstojníci u řeckých vzdušných sil a byli členy letniční (pentekostální) církve. Za proselytismus, jehož se měli dopustit vůči třem podřízeným vojákům a několika civilistům, byli odsouzeni k podmíněným peněžitým trestům. ESLP posuzoval, zda opatření přijatá proti stěžovatelům byla nezbytná v demokratické společnosti. Posuzoval věc odděleně ve vztahu k proselytismu vůči vojákům a ve vztahu vůči civilistům. Co se týče proselytismu vůči vojákům, Soud poznamenal, že *„hierarchická struktura, která je jedním z charakteristických znaků vojenské služby, může dát určité zabarvení všem aspektům vztahů mezi příslušníky ozbrojených sil tím, že podřízený se obtížně vyhýbá nadřízenému, který ho oslovuje, nebo obtížně ukončuje konverzaci, která je s ním vedena. To, co lze v civilním prostředí pokládat za neškodnou výměnu názorů, jež mohou být adresátem svobodně přijaty či odmítnuty, může být v rámci vojenského života vnímáno jako naléhání nebo nadměrný nátlak spojený se zneužíváním moci.“* (§ 51) V projednávaném případě podřízení vojáci uvedli, že se cítili povinni účastnit se diskusí o náboženství, které jim nebyly příjemné, a proto Soud uznal za opodstatněné, že řecké orgány přijaly opatření, aby ochránily řadové vojáky před nadměrným tlakem stěžovatelů. Ve vztahu k proselytismu vůči civilistům naproti tomu Soud uvedl, že nic nenaznačuje, že by se civilní osoby cítily povinny poslouchat stěžovatele nebo by byly v duševním stavu, který by vyžadoval zvláštní ochranu proti evangelizační činnosti stěžovatelů, nebo že by na ně byl vyvíjen nadměrný nátlak. Proto soud vyslovil, že v tomto případě byl čl. 9 porušen.

V případě Larissis se ESLP zabýval některými z atributů, které je třeba vzít v potaz při hodnocení proselytismu. Nauka rozlišuje čtvero atributů, které vyvolávají zvýšené riziko nesprávného proselytismu. Za prvé to jsou atributy osoby, která se snaží obrátit jinou osobu na svou víru; riziko představují osoby jednající ve funkci státního orgánu, jako např. soudci, důstojníci ozbrojených sil, nebo také osoby zajišťující veřejnou zdravotní a sociální péči, případně i nadřízení v zaměstnání²⁵². Za druhé to jsou atributy osoby, která je vystavena proselytismu; riziko v tomto případě představují osoby mentálně zaostalé nebo děti. Za třetí je to

²⁵¹ Rozsudek ESLP ve věci Larissis a další proti Řecku ze dne 24. února 1998, stížnosti č. 23372/94, 26377/94 a 26378/94.

²⁵² Zejména v USA jsou zaměstnavateli přijímána komplexní opatření proti obtěžování náboženskou vírou (tzv. *religious harassment*). [Cf. ŠTEFKO, Martin: Právo zaměstnance projevovat své náboženské vyznání nebo přesvědčení. *Právo pro podnikání a zaměstnání*, 2006, roč. 15, č. 3, s. 10.]

povaha místa, kde k proselytismu dochází – rizikovými místy jsou armáda, nápravné instituce, ale i nemocnice nebo pečovatelské ústavy. Těmto institucím je společné, že v nich svoboda jednotlivce právně nebo fakticky omezena a podmíněna vzhledem k vyšším organizačním a ochranným požadavkům instituce, v níž je jednatel nucen pobývat. Italská konfesněprávní doktrína je nazývá „oddělovacími institucemi“ (*istituzioni segreganti*) nebo „totalizujícími institucemi“ (*istituzioni totalizzanti*).²⁵³ Za čtvrté jsou to atributy charakterizující způsob získávání jednotlivce pro určité náboženství nebo víru – kde hrozba újmy na životě, zdraví či majetku bude vždy nesprávným proselytismem a kde rizikovým faktorem bude kupříkladu spojování náboženské zvěsti s materiálními výhodami.²⁵⁴

Projevování náboženského vyznání vyučováním úzce souvisí se školním vzdělávacím systémem. Jednatelci a náboženské společnosti mají právo vyučovat náboženství a zřizovat církevní školy, pokud vyhovují státem stanoveným vzdělávacím standardům. Stát není oprávněn vměšovat se do vyučování náboženství, ale není také povinen ho zajišťovat nebo podporovat.²⁵⁵ Jak vyplývá z rozsudku ESLP ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku²⁵⁶ osnovy veřejných škol nesmí zahrnovat náboženskou indoktrinaci žáků v rozporu s přesvědčením jejich rodičů (§ 53). (Viz dále oddíl o čl. 2 Dodatkového protokolu.)

Praktikování náboženství, víry nebo přesvědčení (provádění náboženských úkonů)

Praktikování neboli provádění náboženských úkonů je formou projevu náboženského vyznání nebo přesvědčení, jehož ochrana představuje složitý právní problém. Z hlediska jazykového výkladu může pojem „praktikování“ znamenat jakékoli jednání, které je ovlivněno náboženstvím nebo přesvědčením. Takto široký výklad ovšem není přijímán s ohledem na možná zneužití náboženské motivace

²⁵³ Cf. PŘIBYL, Stanislav: Pojetí tzv. „zvláštních práv“ církví a náboženských společností podle zákona č. 3/2002 Sb. *Právník*, 2003, roč. 142, č. 7, s. 714.

²⁵⁴ Cf. STAHNKE, Ted: Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law. *Brigham Young University Law Review*, 1999, č. 1, s. 326-338, 342.

²⁵⁵ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 110.

²⁵⁶ Rozsudek ESLP ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku ze dne 7. prosince 1976, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72.

k činům společensky závadným, nepřijatelným nebo nebezpečným. Je ovšem doktrinálním problémem, nakolik je s ohledem na smysl a účel čl. 9 Úmluvy správné zúžit okruh jednání, na něž pojem praktikování dopadá. Extrémní pozici představuje názor, že praktikování náboženské víry či přesvědčení se omezuje na náboženské úkony zahrnuté již v pojmech bohoslužba a zachovávání obřadů. EKLP a ESLP nepřistoupili na žádnou z krajních pozicí, nicméně ve své rozhodovací praxi jsou velmi zdrženliví co do rozsahu jednání, která lze zahrnout pod pojem praktikování, byť je tato jejich zdrženlivost předmětem soustavné kritiky nauky.²⁵⁷

Zásadním dokumentem, který vymezuje hranice mezi praktikováním náboženské víry nebo přesvědčení ve smyslu čl. 9 EÚLP a mezi jednáním, které je sice náboženským přesvědčením nebo vírou ovlivněno, ale není praktikováním ve smyslu čl. 9 EÚLP, je zpráva Komise ve věci *Arrowsmith* proti Spojenému království²⁵⁸. V uvedené věci byla stěžovatelka ve Velké Británii odsouzena za rozdávání letáků, v nichž vybízela vojáky k odmítnutí sloužit v armádě v Severním Irsku. Ve stížnosti namítala, že distribuce letáků byla praktikováním jejího pacifistického světového názoru. Komise ve zprávě, kterou vypracovala, uznala, že pacifismus je přesvědčením (*belief*) ve smyslu čl. 9 Úmluvy, ale uvedla, že „pojem »praktikování« ... nezahrnuje každé jednání, které je motivováno nebo ovlivněno náboženstvím nebo přesvědčením“. Tento výrok byl posléze recitován v řadě rozhodnutí nejen Komise ale i ESLP²⁵⁹. Následně Komise uvedla, že rozdávání letáků nepředstavovalo praktikování pacifistického přesvědčení, protože letáky nepojednávaly o pacifismu jako takovém, ale zahrnovaly spíše kritiku vládní politiky v Severním Irsku. Z obsahu letáků Komise usoudila, že tyto letáky by mohly být distribuovány i jinými oponenty vládní politiky v Severním Irsku, i když by tito nebyli pacifisty. Komise také uvedla, že letáky byly adresovány pouze

²⁵⁷ Cf. např. TAYLOR, Paul M.: *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law*. New York: Cambridge University Press, 2005, s. 218-221; MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier a NAVARRO-VALLS, Rafael: *The Protection of Religious Freedom in the System of the Council of Europe*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 228-238; WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 129-130; EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001, s. 110-132; EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 304-314.

²⁵⁸ Zpráva EKLP ve věci *Arrowsmith* proti Spojenému království ze dne 12. října 1978, stížnost č. 7050/75.

²⁵⁹ Cf. např. Rozsudek ESLP ve věci *Kalaç* proti Turecku ze dne 1. července 1997, stížnost č. 20704/92, § 27.

vojákům, kteří měli vykonávat službu v Severním Irsku, nikoli obecně veřejnosti. K názoru většiny Komise byly připojeny dvě separátní vota. Komisař Opsahl uvedl, že podle jeho názoru nelze obecně vyloučit z čl. 9 jednání, která jsou podle národních právních řádů nezákonná a nejsou nutným projevem určitého přesvědčení, jsou-li jím alespoň jasně motivovaná; jinými slovy, článek 9 musí být principiálně aplikovatelný i na jednání, která nejsou nutným projevem určitého přesvědčení, ale jsou jím opravdově (*genuinely*) motivovaná. Ještě ostřeji napadl většinové stanovisko komisař Klecker, který uvedl, že rozšiřování letáků stěžovatelkou bylo integrální součástí jejího přesvědčení. Připomenul, že stěžovatelka nejen rozšiřovala letáky mezi vojáky britské armády, ale že rovněž vybízela Irskou republikánskou armádu, aby ukončila svou činnost v Severním Irsku, na základě čehož je patrné, že rozšiřování letáků bylo projevem jejího pacifismu. Její skutečnou motivací nebylo podrýt vládní politiku v regionu – jak se domnívala většina – ale praktickým pokusem přesvědčit obě strany konfliktu k užití mírových prostředků k jeho vyřešení. Kleckerův přístup tak bral v potaz širší kontext stěžovatelčina činu a neposuzoval izolovaně jednotlivý skutek, jako to učinila většina.²⁶⁰

Z toho, že EKLP ve zprávě ve věci Arrowsmith vyloučila z okruhu jednání zahrnutých pod pojem praktikování činy, které jsou pouze motivovány nebo ovlivněny přesvědčením, vyplývá, že mezi přesvědčením a posuzovaným jednáním musí být dle jejího názoru značně úzká souvislost. V pozdějších rozhodnutích Komise, která na věc Arrowsmith navazovala, se Komise výslovně táže, zdali je posuzované jednání nezbytné (*necessary*) k projevu daného přesvědčení nebo víry. Toto posuzování z hlediska nezbytnosti či nutnosti určitého projevu v daném přesvědčení označuje profesorka Evansová jako tzv. *Arrowsmith test*²⁶¹. Tímto testem posoudila Komise např. věc Khan proti Spojenému království²⁶², kdy odmítla stížnost muslima, který byl odsouzen za to, že se podle islámského práva oženil se čtrnáctiletou dívkou, s níž začal žít, a následně byl odsouzen za únos této dívky, neboť její rodiče se sňatkem nesouhlasili. Komise uvedla, že islám pouze dovoluje

²⁶⁰ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 111-115.

²⁶¹ *ibid.*: 115.

²⁶² Rozhodnutí EKLP ve věci Khan proti Spojenému království ze dne 7. července 1986, stížnost č. 11579/85.

uzavřít manželství s dívkou, která má nejméně 12 let, avšak takovéto jednání nepřikazuje. Sňatek s dívkou tudíž nebyl nutným projevem stěžovatelova náboženství.

Arrowsmith test ovšem není vždy dostačujícím interpretačním prostředkem a ne vždy vede k jednoznačně přijímanému a uspokojivému výsledku. Vyžaduje totiž vždy určení, zda určité jednání je vyžadováno náboženstvím nebo přesvědčením stěžovatele. EKLP a ESLP se snaží určit tuto skutečnost „objektivně“ a nepřihlížejí k subjektivnímu vnímání stěžovatele. Metodologie, jak dospět k onomu objektivnímu závěru, není z rozhodovací činnosti štrasburských orgánů zřejmá, což vede ke kritice, že dovolávání se objektivních kritérií zastírá prostou skutečnost, že často Soud nebo Komise svým úsudkem o nezbytnosti určitého jednání nahradí úsudek stěžovatele. Nadto je poukazováno na to, že povaha posuzování nezbytnosti zvýhodňuje jednání členů náboženských organizací s pevnou strukturou a precizně definovanými doktrínami. V případě náboženských společností, které nejsou organizovány hierarchicky však vyvstává problém, kdo je oprávněn označit určité jednání za nezbytné v daném náboženství; taktéž vzniká problém u náboženských společností, kde je určitá otázka ponechána na osobním přesvědčení členů (např. v některých církvích mohou být jak přesvědčení pacifisté, tak i lidé, kteří za určitých okolností válku schvalují); podobně může být problémem situace, kdy člen určité náboženské společnosti nesdílí v určité oblasti oficiální doktrínu dané náboženské společnosti.²⁶³

Příkladem kontroverzních rozhodnutí vyplývajících z objektivistického posuzování nezbytnosti určitého projevu víry nebo přesvědčení jsou rozsudky ve věcech *Efstratiou proti Řecku*²⁶⁴ a *Valsamis proti Řecku*²⁶⁵. Obě věci byly skutkově obdobné. Stěžovateli v nich byly dvě žákyně a jejich rodiče, všichni svědkové Jehovovi. Žákyně byly na několik dní vyloučeny ze studia proto, že se odmítly zúčastnit slavnosti připomínající vypuknutí války mezi Řeckem a Itálií v roce 1940. Žákyně vnímaly slavnost jako oslavu války a účast na ní pokládali za porušení svého pacifistického přesvědčení, které tvoří součást nauky jejich náboženství. Soud stížnostem nevyhověl a uvedl, že na slavnosti nespátřuje nic, co by mohlo být

²⁶³ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001, s. 120-123.

²⁶⁴ Rozsudek ESLP ve věci *Efstratiou proti Řecku* ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 24095/94.

²⁶⁵ Rozsudek ESLP ve věci *Valsamis proti Řecku* ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 21787/93.

v rozporu s náboženským přesvědčením stěžovatelů; podle názorů většiny soudců dokonce slavnosti připomínající významné národní dny slouží mírovým účelům a veřejným zájmům a i přítomnost zástupců armády na těchto slavnostech sama o sobě nemění jejich charakter. Soudci Vilhjálmsson a Jambrek ve společných separátních votech naproti tomu vyslovili názor, že pokud žalobkyně uvedly, že se slavnosti, jichž se odmítly zúčastnit, svým charakterem a symbolikou přičily jejich pacifistickému náboženskému přesvědčení, měl toto jejich tvrzení Soud akceptovat. Následně oba soudci uvedli, že nevidí účast žákyň na národní slavnosti jako nezbytnou v demokratické společnosti. Jiným rozhodnutím, kde objektivistický přístup nevedl k přesvědčivému výsledku, je rozhodnutí ve věci *Hermanus Joannes van den Dungen proti Nizozemí*²⁶⁶, v níž stěžovatel namítal porušení své náboženské svobody tím, že mu bylo zakázáno u kliniky provádějící potraty rozdávat letáky s fotografiemi potracených plodů ve spojení s vyobrazením Ježíše Krista. Komise dospěla k závěru, že stěžovatelova činnost nebyla vyjádřením víry ve smyslu čl. 9 Úmluvy.

Profesorka Carolyn Evansová, která podrobila *Arrowsmith test* obsáhlé kritice, se přimlouvá za alternativní posuzování věcí, které se týkají praktikování náboženství nebo přesvědčení. A sice za takové posuzování, které nastínili ve zmíněných separátních votech soudci Vilhjálmsson a Jambrek, kteří navrhovali, aby Soud akceptoval názor stěžovatelů na povahu tvrzeného zásahu do jejich náboženské svobody, pokud není zjevně neodůvodněný a neopodstatněný, a nečinil si o jeho závažnosti vlastní úsudky. Tento alternativní přístup, který respektuje právo stěžovatelů určit, zda přinucení k určité činnosti zasahuje do jejich náboženského cítění, je jasnější a nenutí soudce činit úsudky o přesvědčení stěžovatele nebo o objektivních požadavcích určitého náboženství. Případnému zneužití práva na praktikování náboženství pak může být zamezeno užitím ustanovení odstavce druhého čl. 9 Úmluvy. Evansová podotýká, že tento přístup je charakteristický pro rozhodovací činnost Nejvyššího soudu USA. Mimoto poukazuje na to, že problémy spojené s *Arrowsmith test* vedly v některých případech k tomu, že samotné štrasburské orgány se jím neřídily (a pouze uvedly, že určité jednání spadá mimo okruh čl. 9, aniž jej posoudily ve světle *Arrowsmith test* nebo

²⁶⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci *Hermanus Joannes van den Dungen proti Nizozemí* ze dne 22. února 1995, stížnost č. 22838/93.

jakéhokoli jiného pravidla), jindy zase samotná Komise neuváděla, zda určité jednání je „nezbytné“, ale pouze zda je výrazem (*give expression*) určitého náboženství nebo přesvědčení, což činí štrasburskou judikaturu ve věci projevu náboženství nejen nepřesvědčivou, ale navíc i rozpornou a nekonzistentní.²⁶⁷

2. 5.

Omezení projevu náboženského vyznání a přesvědčení podle čl. 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod

Projev náboženského vyznání nebo přesvědčení podléhá omezením, pro něž stanoví podmínky odst. 2 čl. 9 EÚLP. Toto omezení náboženské svobody je nutné, neboť – ačkoli tato svoboda představuje „jeden ze základů »demokratické společnosti«, ... je jedním z nejdůležitějších prvků, který spoluvytváří identitu věřících a jejich způsob života, ale je také zároveň cenným statkem pro ateisty, agnostiky, skeptiky a nezúčastněné...“ a závisí na ní pluralismus, který „je neoddělitelný od demokratické společnosti a o který se dříve bojovalo po celá staletí“²⁶⁸ – stát má právo i povinnost omezit tuto svobodu, jestliže svými projevy závažně narušuje práva druhých nebo ohrožuje jiné aspekty společenského řádu.

Formulace omezení náboženské svobody v odst. 2 čl. 9 je obdobná omezením zakotveným v čl. 8 (právo na respektování rodinného a soukromého života), čl. 10 (svoboda projevu) a čl. 11 (svoboda shromažďování a sdružování) EÚLP, čl. 2 čtvrtého protokolu k Úmluvě²⁶⁹ (svoboda pohybu) a čl. 1 sedmého protokolu²⁷⁰ (procesní záruky týkající se vyhoštění cizinců). Zásah do všech těchto práv je třeba podrobit trojstupňové analýze, aby bylo možno stanovit, je-li podle Úmluvy přípustný: Jestliže ESLP shledá, že byl učiněn zásah do práva nebo svobody chráněných Úmluvou, je následně třeba zkoumat 1. zda je tento zásah stanoven

²⁶⁷ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 118-119, 123-125.

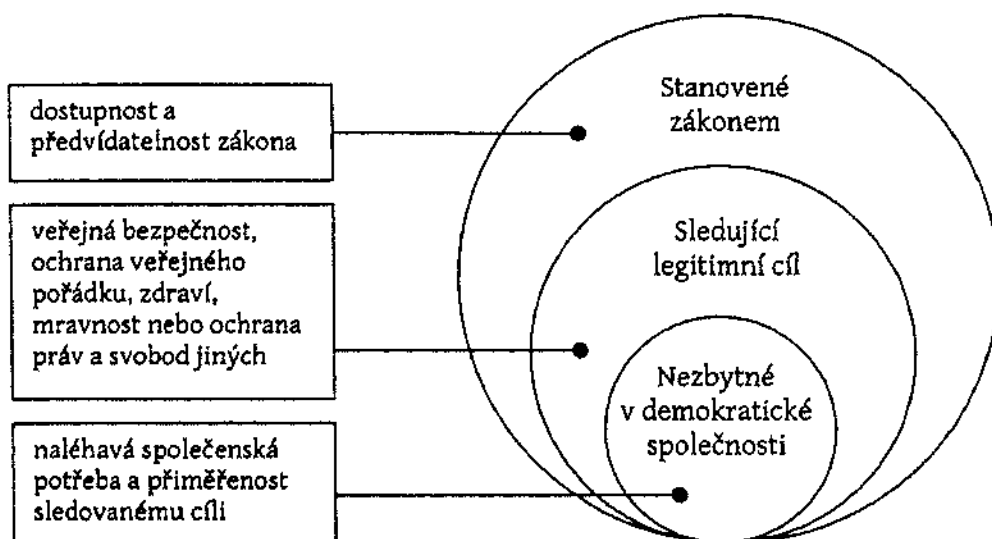
²⁶⁸ Rozsudek ESLP ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88, § 31.

²⁶⁹ CETS č. 46.

²⁷⁰ CETS č. 117.

zákonem (*prescribed by law; prévue par la loi*), 2. zda sleduje legitimní cíl (*legitimate aim; but légitime*) a 3. zda je v demokratické společnosti nezbytný (*necessary in a democratic society; nécessaire dans une société démocratique*).²⁷¹ Rozsah těchto legitimních cílů je u jednotlivých článků nestejný - v případě náboženské svobody se jedná pouze o veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného pořádku, zdraví, morálku nebo ochranu práv a svobod jiných.

Graficky lze vyjádřit přípustnost omezení svobody projevovat náboženské vyznání a přesvědčení takto:

Z diagramu plyne, že proto, aby bylo určité omezení náboženské svobody přípustné, musí vyhovět všem třem kritériím současně - protože ne každé omezení náboženské svobody stanovené zákonem sleduje legitimní cíl, a ne každé zákonné omezení sledující legitimní cíl je nezbytné v demokratické společnosti. Jestliže ESLP shledá, že omezení náboženské svobody neodpovídá byť jen jednomu kritériu, vysloví porušení čl. 9 Úmluvy.²⁷²

²⁷¹ Cf. ŠTURMA, Pavel: *Úvod do Evropského práva ochrany lidských práv*. Praha: Karolinum, 1994, s. 63.

²⁷² V praxi někdy ESLP nepostupuje přísně podle tohoto teoretického schématu, ale je-li určité kritérium, které logicky předchází kritériu jinému, sporné, Soud přijme pracovní hypotézu, že kritérium je splněno, aby následně vyslovil, že zásah neodpovídá následujícímu kritériu. (Např. v rozsudku ve věci Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině ze dne 14. června 2007, stížnost č. 77703/01, ESLP uvedl, že je „pochybné, zda předmětný předpis byl »předvídatelný« a zda skýtal dostatečné záruky proti svévoli“ (§ 130), a poncháváje otevřenou otázku, zda zásah do práv stěžovatele byl stanoven zákonem, postupoval dále a konstatoval, že sice zásah sledoval legitimní cíl, ale tento cíl nebyl přiměřený povaze zásahu do náboženské svobody stěžovatelky, a proto vyslovil, že byl porušen čl. 9 Úmluvy.)

Omezení náboženské svobody stanovené zákonem

Prvním předpokladem přípustnosti omezení projevu náboženství nebo přesvědčení je skutečnost, že toto omezení je stanoveno národním zákonem. Pojem zákon Soud neposuzuje formálně, ale materiálně – zahrnuje proto i podzákonné předpisy a normy *common law*. ESLP však nezkoumá pouze existenci a publikaci určitého zákona, ale klade nároky i na jeho „jakost“ – předpis musí být formulován s dostatečnou přesností, aby jeho adresáti mohli předvídat jeho dopad a podle toho jednat. Stručně řečeno – zákon musí být zároveň dostupný a předvídatelný.²⁷³

Ve věcech Kuzněcov proti Ukrajině²⁷⁴ a Poltorackij proti Ukrajině²⁷⁵ stěžovatelé – oba čtyřnásobní vrazi odsouzení k trestu smrti – namítali, že jim bylo zabráněno, aby je navštívil kněz, čímž došlo k porušení čl. 9. Soud dospěl k závěru, že Instrukce vydaná Ministerstvem spravedlnosti, Generálním prokurátorem a Nejvyšším soudem, která nepovolovala odsouzenecům k trestu smrti návštěvu kněze, byla pouze interním a nepublikovaným dokumentem, a proto nemohla být „zákonem“, na základě kterého by bylo možno omezit náboženskou svobodu stěžovatelů. Ve věci Igors Dmitrijevs proti Lotyšsku²⁷⁶ pak Soud vyslovil porušení náboženské svobody stěžovatele, který se nacházel ve vazbě a kterému nebylo umožněno účastnit se bohoslužeb, protože lotyšské právo vůbec neupravovalo výkon náboženských práv osob ve vazbě. I zde soud dospěl k závěru, že zásah do náboženské svobody stěžovatele byl nepřipustný, poněvadž nebyl stanoven zákonem.

Mezi věci, v nichž stěžovatelé namítali omezení náboženské svobody bez zákonného podkladu, patří i věc Kokkinakis proti Řecku.²⁷⁷ V uvedeném případě stěžovatel namítal, že právní vymezení skutkové podstaty trestného proselytismu

²⁷³ Cf. např. rozsudek ESLP ve věci Sunday Times proti Spojenému království ze dne 26. dubna 1979, stížnost č. 6538/74, §§ 47-49; viz též i: HUBÁLKOVÁ, Eva: *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003, s. 232.

²⁷⁴ Rozsudek ESLP ve věci Kuzněcov proti Ukrajině ze dne 29. dubna 2003, stížnost č. 39042/97, §§ 139-140, § 148.

²⁷⁵ Rozsudek ESLP ve věci Poltorackij proti Ukrajině ze dne 29. dubna 2003, stížnost č. 38812/97, §§ 158-160, § 168.

²⁷⁶ Rozsudek ESLP ve věci Igors Dmitrijevs proti Lotyšsku ze dne 30. listopadu 2006, stížnost č. 61638/00, §§ 77-81.

²⁷⁷ Rozsudek ESLP ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88.

je neurčité a „všezahrnující“, v důsledku čehož umožňuje orgánům činným v trestním řízení svévoli při zasahování do náboženské svobody osob, stíhaných za proselytismus. Soud se však s touto námitkou neztotožnil, neboť v daném případě existovala početná a ustálená judikatura řeckých soudů, která byla publikována a dostupná a která doplňovala dikci zákona tak, aby se podle ní stěžovatel mohl řídit.²⁷⁸

Otázka kvality národního předpisu byla vznesena i ve věci *Manoussakis a další proti Řecku*²⁷⁹, kdy stěžovatelé byli stíháni za porušení právních předpisů, které stanovily podmínky pro úřední povolení bohoslužebného místa. Tyto předpisy dávaly státním orgánům široké diskreční pravomoci a do rozhodovacího procesu zapojovaly i pravoslavné metropolity, kteří se vyjadřovali k potřebě zřídit v určité lokalitě bohoslužebné místo nepravoslavného náboženství. Soud se sice odpovědi na otázku, zda předmětné národní předpisy splňovaly požadavky na „zákona“ ve smyslu čl. 9 Úmluvy, vyhnul, jednomyslně však na základě jiných skutečností vyslovil porušení náboženské svobody stěžovatelů.

Prakticky neomezená diskreční pravomoc se však stala výslovně uvedeným důvodem pro vyhovění stížnosti ve věci *Chasan a Čauš proti Bulharsku*²⁸⁰. Skutkový stav v této věci byl dosti komplikovaný: Po demokratizaci politického režimu v Bulharsku zbavilo státní Ředitelství pro věrovyznání vrchního muftího Gendževa, který kolaboroval s dřívějším režimem, úřadu. Následná Národní konference muslimů v září 1992 zvolila novým vrchním muftím prvního stěžovatele. V roce 1995 byla sestavena nová bulharská vláda pod vedením socialistů a tato vláda uznala za vrchního muftího opět Gendževa, který obsadil ústředí muslimské obce. Stěžovatelé namítali, že uznáním Gendževovy frakce byla pouze uznána vedle stávající muslimské náboženské společnosti vedené Chasanem společnost nová, vedená Gendževem. Stát však jejich námitky neuznal, neboť vycházel z toho, že

²⁷⁸ Tento závěr Soudu ovšem nebyl přijat jednomyslně. Vyjádřil se proti němu soudce Pettiti a nesdílel ho ani soudce Martens, který v separátním votu uvedl, že judikatura soudů, která se může změnit se změnou politické situace, nemůže být dostatečnou zárukou proti svévoli; mimoto poukázal na to, že judikatura řeckých soudů byla v rozporu s principem zákazu extenzivní aplikace trestního zákona v neprospěch obžalovaného. V *Kokkinakisově* případě tak nebyl porušen jen čl. 9 ale i čl. 7 EÚLP. (Cf.: REPÍK, Bohumil: Z rozhodnutí Evropského soudu lidských práv. (K principu *nullum crimen sine lege* a ke svobodě náboženského vyznání.) *Právní praxe*, 1993, roč. 41, č. 10, s. 589.)

²⁷⁹ Rozsudek ESLP ve věci *Manoussakis a další proti Řecku* ze dne 26. září 1996, stížnost č. 18748/91.

²⁸⁰ Rozsudek ESLP ve věci *Chasan a Čauš proti Bulharsku* ze dne 14. prosince 1999, stížnost č. 30985/96. (Anglická verze rozsudku přepisuje příjmení stěžovatelů jako „Hasan“ a „Chaus“, francouzská jako „Hassan“ a „Tchaouch“.)

muslimové v Bulharsku mohou mít jen jeden statut a jedno vedení. Mezitím stěžovatelé a jejich stoupenci svolali konferenci, na které byla přijata novela statutu z roku 1992 a vrchním muftím byl opět zvolen Chasan, který požádal bulharskou vládu o registraci. Registrace nebyla vládou udělena, a to navzdory dvěma rozsudkům Nejvyššího soudu. ESLP při posuzování věci zkoumal bulharský zákon o věrovyznáních a shledal, že neobsahuje žádná kritéria, podle nichž kabinet a Ředitelství pro věrovyznání registrují náboženské společnosti a vyměňují jejich vedení za situace vnitřního rozkolu a sporných nároků na legitimitu. Nadto bulharské právo nepočítalo s procesní zárukou, spočívající v kontradiktorním řízení před orgánem, který by přezkoumal svévolné uplatnění správního uvážení při registraci. Protože bulharské právní předpisy dávaly vládě neomezené diskreční pravomoci a nesplňovaly požadavek jasnosti a předvídatelnosti, nebylo je možno pokládat za zákon ve smyslu čl. 9 EÚLP. Zásah státu do náboženské svobody stěžovatelů byl proto bez právního podkladu.

Registrace náboženských společností se týkala i stížnost ve věci Scientologická církev v Moskvě proti Rusku²⁸¹. Stěžovatelka mimo jiné namítala porušení náboženské svobody spočívající v tom, že jí byla několikrát odepřena registrace s odůvodněním, že návrh na registraci nespĺňuje všechny náležitosti, resp. neobsahuje všechny předepsané přílohy. Registrující orgán však odmítl stěžovatelce sdělit, jaké konkrétní údaje či dokumenty v návrhu scházejí. Tím, že registrující orgán neodůvodnil odmítnutí návrhu na registraci stěžovatelky, jednal svévolně a jeho jednání nebylo „v souladu se zákonem“ (§ 91). Taktéž ve věci Moskevská pobočka Armády spásy proti Rusku²⁸² Soud neshledal zákonný podklad pro odepírání registrace stěžovatelce, kdy stěžovatelce bylo mj. sděleno, že její návrh na registraci není úplný, nedozvěděla se ale, jakým způsobem by ho měla doplnit. Jako zásah do náboženské svobody bez právního podkladu ESLP vyhodnotil též odmítnutí registrace stěžovatelky ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii²⁸³. V uvedené věci vláda odmítala registrovat

²⁸¹ Rozsudek ESLP ve věci Scientologická církev v Moskvě proti Rusku ze dne 5. dubna 2007, stížnost č. 18147/02.

²⁸² Rozsudek ESLP ve věci Moskevská pobočka Armády spásy proti Rusku ze dne 5. října 2006, stížnost č. 72881/01.

²⁸³ Rozsudek ESLP ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03.

stěžovatelku (pravoslavnou denominaci) navzdory soudním rozhodnutím domácích soudů, které jí registraci přikazovaly, a svou nečinnost odůvodňovala nedoložením potřebných dokumentů, ačkoli bylo prokázáno, že všechny dokumenty jí byly předloženy dokonce dvakrát.

Neexistence jakéhokoli zákonného podkladu pro zásah do náboženské svobody stěžovatelů byla důvodem pro vyslovení porušení čl. 9 EÚLP ve věci Kuzněcov a další proti Rusku²⁸⁴. V uvedené věci došlo k tomu, že shromáždění svědků Jehovových v Čeljabinsku bylo rozpuštěno předsedkyní oblastní komise pro lidská práva, ačkoli ta neměla k takovému postupu žádné zákonem dané pravomoci.

Legitimní cíl

Druhým kritériem pro posouzení zásahu do náboženské svobody je legitimní cíl, který tento zásah musí sledovat, aby byl přípustný. Legitimními cíli jsou v případě náboženské svobody pouze veřejná bezpečnost, ochrana veřejného pořádku, zdraví, mravnost nebo ochrana práv a svobod jiných. Teoreticky jím tedy není např. národní bezpečnost, zmíněná v jiných člancích Úmluvy, nikoli však v čl. 9. EÚLP mimoto rázně odmítl pokusy států dovolávat se jako legitimního cíle určité náboženské tradice dané země: Například ve věci *Buscarini a další proti San Marinu*²⁸⁵ vláda neúspěšně obhajovala obligatorní náboženskou přísahu poslanců svým specifickým charakterem, který vychází z historie, tradic a sociálního složení státu, kdy bylo zejména poukázáno na to, že republika byla založena světcem. Stejně tak Soud oslyšel argumenty řecké vlády, která ve věci *Manoussakis a další proti Řecku*²⁸⁶ uváděla, že pravoslaví je úzce spjata s dějinnými milníky řeckého národa a že udržovalo národní povědomí a řecký patriotismus v průběhu cizí nadvlády.

²⁸⁴ Rozsudek ESLP ve věci Kuzněcov a další proti Rusku ze dne 11. ledna 2007, stížnost č. 184/02.

²⁸⁵ Rozsudek ESLP ve věci *Buscarini a další proti San Marinu* ze dne 18. února 1999, stížnost č. 24645/94, § 32, § 36 a § 39.

²⁸⁶ Rozsudek ESLP ve věci *Manoussakis a další proti Řecku* ze dne 26. září 1996, stížnost č. 18748/91, § 39.

Výhrada veřejné bezpečnosti a ochrany veřejného pořádku pokrývá řadu situací, od řádného provozu nápravných zařízení, přes vynucování stavebního řádu až po potlačování hnutí směřujících k odstranění demokratického zřízení a omezování práv a svobod jiných. Ostatně úzká provázanost veřejného pořádku a práv a svobod jednotlivců je z většiny případů zřejmá. Je tomu tak proto, že výkon veřejné moci v demokratickém státě je realizován především v zájmu ochrany práv a svobod jeho obyvatel.

Veřejný pořádek často přichází v úvahu při projednávání stížností na porušení náboženských práv vězňů. V rozhodnutí X. proti Spojenému království²⁸⁷ EKLP souhlasila se zásahem vlády do stěžovatelova náboženství (sikhismu), který spočíval ve vynucení povinnosti nosit předepsaný vězeňský oděv. Ve věci Childs proti Spojenému království²⁸⁸ byl stěžovatel masovým vrahem, který způsobil ve vězení roztržky a ohrožoval své spoluvězně. Byl izolován do oddělené cely a nebyla mu povolena účast na vězeňských bohoslužbách, protože vězeňská služba se obávala, že by na nich mohl vyvolat nepokoje. V tomto případě Komise uznala, že zde byl dán legitimní cíl spočívající mimo jiné v ochraně veřejného pořádku. Nadto poukázala na to, že stěžovateli byly umožněny návštěvy vězeňského kaplana, takže vláda Spojeného království prokázala, že šetřila náboženské přesvědčení stěžovatele v maximální možné míře.

Ve věci Phull proti Francii²⁸⁹ stěžovatel, který byl sikhem, namítal, že jeho náboženská svoboda byla porušena tak, že během letištní kontroly mu bylo nařízeno rozvinout svůj turban a předložit ke kontrole. Soud ve svém rozhodnutí uvedl, že bezpečnostní prohlídky na letištích jsou nezbytné v zájmu veřejné bezpečnosti.

Ve věci Omakarananda a Divine Light Zentrum proti Švýcarsku²⁹⁰ stěžovatelé – indický mnich a náboženská instituce – namítali, že rozhodnutí o vyhoštění prvního stěžovatele, který byl vůdcem náboženské společnosti, povede k její likvidaci. Švýcarsko prokázalo, že vyhoštění prvního stěžovatele bylo nařízeno

²⁸⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 6. března 1982, stížnost č. 8231/78.

²⁸⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci Childs proti Spojenému království ze dne 1. března 1983, stížnost č. 9813/82.

²⁸⁹ Rozhodnutí ESLP ve věci Phull proti Francii ze dne 11. ledna 2005, stížnost č. 35753/03.

²⁹⁰ Rozhodnutí EKLP ve věci Omakarananda a Divine Light Zentrum proti Švýcarsku ze dne 19. března 1981, stížnost č. 8118/77.

s ohledem na jeho rozsáhlou trestnou činnost, zahrnující i podněcování k vraždě, a nemělo žádné náboženské pozadí. EKLP uznala, že v daném případě byla dán zřejmý důvod k omezení náboženských práv stěžovatelů spočívající v ochraně veřejného pořádku.

Ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království²⁹¹ stížnost podali druidové, kteří o letním slunovratu pořádali v objektu Stonehenge náboženské obřady. Jejich náboženská slavnost přitahovala velkou pozornost, takže se nakonec přerodila ve velký festival, který navštívily tisíce lidí. Účastníci festivalu se dopouštěli protiprávních činů a ohrožovali vzácnou kulturní památku. Roku 1986 proto komise pro kulturní památky rozhodla na období letního slunovratu areál uzavřít a nepovolit druidský obřad. Komise akceptovala argumentaci vlády, že rozhodnutí bylo vynuceno ochranou veřejného pořádku. Tentýž důvod Komise shledala i pro zásah do náboženské svobody stěžovatelů ve věci ISKCON a 8 dalších proti Spojenému království²⁹². Státní orgány vynucovaly na stěžovateli plnění dohody o užívání hinduistického chrámu, který byl vybudován nedaleko malé vesnice, podle níž byl počet osob, které chrám mohly navštěvovat početně omezen. Stěžovatelé však připustili, aby se v areálu chrámu kultovní činnosti účastnilo každou neděli na 1500 lidí a ještě větší počet osob přicházel na svátky.

Za opatření sledující ochranu veřejného pořádku uznal Soud ve věci Leyla Şahin proti Turecku²⁹³ i nařízení univerzitní samosprávy, že studenti s vousy a ženským islámským šátkem nesmí být vpuštěni na přednášky, konzultace není jim dovoleno skládat zkoušky.

Dalším z legitimních cílů, které čl. 9 zmiňuje po veřejné bezpečnosti a ochraně veřejného pořádku je ochrana zdraví. Tento cíl je důležitý, neboť některá náboženství mohou způsobit tělesnou nebo duševní újmu jak svým

²⁹¹ Rozhodnutí EKLP ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království ze dne 14. července 1987, stížnost č. 12587/86.

²⁹² Rozhodnutí EKLP ve věci ISKCON a další proti Spojenému království ze dne 8. března 1994, stížnost č. 20490/92.

²⁹³ Rozsudek ESLP ve věci Leyla Şahin proti Turecku ze dne 10. listopadu 2005, stížnost č. 44774/98. (Jedná se o rozsudek velkého senátu, kterému předcházel rozsudek senátu ze dne 29. června 2004. Velký senát se ve vztahu k posouzení věci ve světle čl. 9 ztotožnil s odůvodněním senátu. K rozsudku senátu viz: KOSAŘ, David: Zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitní půdě ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. *Právní fórum*, 2005, roč. 2, č. 3, s. 108-112; BRIBOSIA, Emmanuelle a RORIVE, Isabelle: Le voile à l'école: Une Europe divisée. *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2004, č. 60, s. 952-963.)

členům, tak i nečlenům. Pokud se týče ochrany zdraví osob, které stojí vně určité náboženské společnosti, nebývá s uložením omezení náboženské svobody větší problém – jako např. ve věci X. proti Spojenému království²⁹⁴ EKLP odmítla stížnost vězně-sikha, který tvrdil, že udržování pořádku v cele se přičí jeho náboženství, s tím, že povinnost udržovat pořádek je nutná s ohledem nejen na jeho vlastní zdraví, ale i na veřejné zdraví ve věznici. Podobně i v rozhodnutí Childs proti Spojenému království²⁹⁵ Komise uznala, že zájem na ochraně zdraví spoluvězňů stěžovatele odůvodnil zákaz účasti stěžovatele, který byl násilnickým zločincem, na společných bohoslužbách ve věznici.

Otázka ochrany členů určité náboženské společnosti před negativními dopady praktikování jejich náboženství na jejich vlastní zdraví je ovšem problematičtější. (Samozřejmě jen v případě, že se jedná o osoby dospělé a svéprávné.) Tato otázka vyvstala ve věci X. proti Spojenému království²⁹⁶, kdy stěžovateli – sikhovi – nebylo dovoleno mít při jízdě na motocyklu namísto bezpečnostní přilby turban. Komise stížnosti nevyhověla s ohledem na to, že povinné nošení přilby je nezbytným bezpečnostním opatřením. Je zajímavé, že EKLP tento závěr učinila navzdory tomu, že v mezidobí byla ve Velké Británii poskytnuta sikhům zákonná výjimka z povinnosti nošení motocyklistické helmy. Přestože obdobný závěr jako EKLP učinil jak Výbor pro lidská práva (ve věci Karnel Singh Bhinder proti Kanadě²⁹⁷) a některé národní soudy v Evropě výslovně přijaly závěry Komise²⁹⁸, část nauky je vůči argumentaci Komise kritická: Komise je podle ní obecně příliš neochotná uznat, že i neutrální předpis může stanovit porušení náboženské svobody; navíc v projednávaném případě neodůvodnila, proč shledává za nezbytné v demokratické společnosti nutit jednotlivce k dodržování opatření na

²⁹⁴ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 6. března 1982, stížnost č. 8231/78.

²⁹⁵ Rozhodnutí EKLP ve věci Childs proti Spojenému království ze dne 1. března 1983, stížnost č. 9813/82.

²⁹⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 12. července 1978, stížnost č. 7992/77.

²⁹⁷ Názor VLP ve věci Karnel Singh Bhinder proti Kanadě ze dne 9. listopadu 1989, oznámení č. 208/1986.

²⁹⁸ Na citované rozhodnutí EKLP se výslovně odvolal např. maďarský ústavní soud v rozhodnutí č. 60 ze dne 29. listopadu 1993 ve věci povinného užití ochranných pásů v automobilech. (BOKOR-SZEGŐ, Hanna a WELLER, Monika: Hungary. IN: *Fundamental Rights in Europe: The ECHR and Its Member States, 1950-2000*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 390)

ochranu jeho vlastního zdraví, jestliže toto opatření odmítá z důvodu hlubokého náboženského přesvědčení.²⁹⁹

Jiná situace nastává, když v sázce není zdraví dospělého a svéprávného jednotlivce, ale když je kvůli náboženskému přesvědčení rodičů ohrožováno zdraví dětí – jedná se např. o známé odmítání transfúze krve svědky Jehovovými. V takovém případě se pojí ochrana zdraví s ochranou práv a svobod jiných. ESLP neměl dosud možnost se k věci přímo vyjádřit – okrajově se vyskytla pouze ve věci Hoffman proti Rakousku³⁰⁰. Rakouský okresní soud ve věci uvedl, že odmítnutí transfúze matkou je možno podle rakouského práva zvrátit rozhodnutím soudu. ESLP se k této skutečnosti nevyjádřil, lze se však důvodně domnívat, že by ji akceptoval. Jednak lze mít zato, že kdyby s rakouskou právní úpravou nesouhlasil, že by tuto skutečnost ve svém rozhodnutí výslovně uvedl, jednak ochranu dětí před náboženskými praktikami, které by mohly ohrozit jejich zdraví, státům ukládá Úmluva o právech dítěte v čl. 24 a Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře v čl. 5.^{301,302}

Mravnosti se státy jako legitimního cíle pro omezení náboženské svobody dovolávají jen výjimečně, byť je morálka veličinou, která je jiná v každém státě, a proto by se státy mohly při jejím využití domáhat širokého prostoru pro uvážení. V oblasti náboženských lidských práv je ovšem dovolávání se mravnosti problematické z toho důvodu, že veřejná morálka určitého státu velice často odráží mravní kodex většinového náboženství v tomto státě.³⁰³ Proto také např. Výbor pro lidská práva ve své Obecné poznámce č. 22 (48) z roku 1993 uvádí, že pojem

²⁹⁹ HENRARD, Kristin: *Devising an Adequate System of Minority Protection*. Hague: Kluwer Law International, 2000, s. 116-117; EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 156

³⁰⁰ Rozsudek ESLP ve věci Hoffman proti Rakousku ze dne 23. června 1993, stížnost č. 12875/87.

³⁰¹ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 157-159.

³⁰² Problém s odmítáním transfúze krve dětem svědků Jehovových řešil i český Ústavní soud ve věci vedené pod sp. zn. III. ÚS 459/03. V nálezu ze dne 20. 8. 2004 uvedl, že odmítají-li rodiče léčbu nezletilého dítěte, jež je v bezprostředním ohrožení života, nepředstavuje vydání předběžného opatření, kterým se dítě svěří do péče příslušného léčebného zařízení, porušení jejich náboženské svobody. Vzhledem k nutnosti okamžitého zásahu není zpravidla možno v řízení o vydání takového předběžného opatření řešit případný spor rodičů s léčebným zařízením o vhodnosti té které léčby. (Viz též: PŘIBYL, Stanislav: *Etické souvislosti uznání náboženské společnosti Svědkové Jehovovi v ČR*. IN: *Konfesněprávní studie*. Brno: L. Marek, 2007, s. 146-154.)

³⁰³ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 159.

mravnosti, kterým je ospravedlňován zásah do náboženské svobody, by neměl vycházet pouze z jedné společenské, filozofické nebo náboženské tradice.³⁰⁴

Protože projevování náboženského vyznání se obvykle děje na veřejnosti, vyvstává při něm řada potenciálních střetů tohoto projevu s právy a svobodami jiných. Legitimní cíl pro omezení náboženské svobody spočívající v ochraně práv a svobod jiných je ostatně častým důvodem, kterým se státy obhajují. Vyvažování jednotlivých práv ve střetu ovšem není jednoduché – v některých případech sice bude naprosto zřejmé, že náboženská svoboda ustoupí právu jinému (např. právu na život³⁰⁵), v jiných případech ovšem nelze abstraktně určit, že jedno z kolidujících práv stojí v hierarchii práv a svobod výše a má *prima facie* přednost, a v takových případech bude záviset rozhodnutí o tom, které právo a jak omezí právo jiné, na souhrnu řady okolností každého jednotlivého případu.

Je určitým problémem při studiu rozhodnutí EKLP a ESLP, že štrasburské orgány ne vždy, když akceptují legitimní důvod spočívající v ochraně práv a svobod jiných, dostatečně ozřejmí, které právo a jakým způsobem bylo určitým náboženským projevem dotčeno. Platí to například i o tak zásadním rozhodnutí ESLP, jako je rozsudek ve věci Kokkinakis proti Řecku³⁰⁶, kdy ESLP posuzoval, zda trestní sankce, která byla uložena stěžovateli (svědku Jehovovu) za to, že se snažil v rozhovoru obrátit na svou víru jinou osobu, sledovala legitimní cíl. Vláda tvrdila, že zákaz proselytismu je odůvodněn ochranou osobní náboženské víry a důstojnosti člověka před pokusy ovlivnit je nemorálními a podvodnými prostředky (§ 42). Soud následně pouze uvedl, že je toho názoru, že napadené opatření sledovalo legitimní cíl podle článku 9 odst. 2, jmenovitě ochranu práv a svobod jiných, o něž se opírala vláda. Z tohoto lakonického závěru lze patrně usuzovat na to, že Soud pokládal za onu chráněnou svobodu náboženskou svobodu osoby vystavené přesvědčování stěžovatele. Ovšem vzhledem k tomu, že odpověď

³⁰⁴ Cf. § 8 obecné poznámky (United Nations Human Rights Committee General Comment No. 22 (48). IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 913.)

³⁰⁵ Takovým případem by např. mohl být pokus o usmrcení odpadlíka od islámu, motivovaný poslušností náboženskému právu *šari'a*, podle něž ten muslim, který opustí svou víru v islám, ať přímo nebo nepřímo, je viněn nejtěžším zločinem, který se trestá smrtí (Cf. AN-NA'IM, Abdullah Ahmed: *Human Rights in the Muslim World*. IN: *International Human Rights in Context Law, Politics, Morals*. Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 213.)

³⁰⁶ Rozsudek ESLP ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88.

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

na otázku, zda náboženská svoboda v sobě zahrnuje právo nebýt vystaven proselytismu, vůbec není v předmětné literatuře jednoznačná³⁰⁷, jakož i vzhledem k tomu, že závěr o legitimním cíli byl napaden v separátních votech³⁰⁸, je mlčení většiny senátu překvapivé. Nehledě na to, že vláda hovořila o ochraně před nemorálními a podvodnými prostředky (*immoral and deceitful means*) sloužícími ke změně vyznání – a zatím v posuzovaném případě jednání stěžovatele spočívalo pouze v návštěvě domácnosti jedné ženy, kde zapředl hovor na etická a náboženská témata.

Ochrana práv a svobod jiných byla (vedle ochrany veřejného pořádku a zdraví) legitimním důvodem pro omezení náboženské svobody stěžovatele ve věci Childs proti Spojenému království³⁰⁹, kdy vězni s násilnickými sklony nebyla povolena účast na vězeňských bohoslužbách, aby neohrozil život a zdraví spoluvězňů a dozorců. Ochrany práv a svobod vězňů a vězeňského personálu se týkala i věc X. proti Spojenému království³¹⁰, kdy Komise uznala to, že stěžovateli byla guvernérem věznice odňata kniha, která měla náboženský charakter, ale obsahovala i kapitolu věnovanou bojovým uměním, za opatření nezbytné v demokratické společnosti k ochraně práv a svobod jiných.

V rozhodnutí H. proti Norsku³¹¹ stěžovatel namítal, že byla narušena jeho náboženská svoboda tím, že mu nebylo umožněno v souladu s jeho přesvědčením zabránit jeho družce v tom, aby šla na potrat. Komise však jeho stížnost prohlásila za nepřijatelnou a uvedla, že při výkonu náboženské svobody otce ve vztahu

³⁰⁷ EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 163.

³⁰⁸ Soudce Petitti ve svém separátním votu uvedl, že jediná omezení výkonu práva přesvědčovat jiné o své víře odůvodněná právy a svobodami jiných mají spočívat v postihu pokusů donutit osobu k souhlasu nebo pokusů o užití manipulativních technik. Soudce Martens byl toho názoru, že principiálně do oblasti působnosti státu nespadá vměšování se do „konfliktu“ mezi tím, kdo o své víře přesvědčuje, a tím, kdo je přesvědčován. Jestliže se státu dovolí vměšovat se do tohoto „konfliktu“ tím, že prohlásí proselytismus za trestný čin, nejenže se tím naruší přísná neutralita, kterou by měl stát v této oblasti zachovávat, ale také se tím vyvolá nebezpečí diskriminace, pokud je ve státě jedno převažující náboženství. Stát nemá nic, čím by ospravedlnil to, že upřednostňuje právo nebýt vystaven přesvědčování o víře před právem šířit svou víru přesvědčováním, a tím méně to, že zavádí trestní sankce postihující jedno na ochranu druhého.

³⁰⁹ Rozhodnutí EKLP ve věci Childs proti Spojenému království ze dne 1. března 1983, stížnost č. 9813/82.

³¹⁰ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 18. května 1976, stížnost č. 6886/75.

³¹¹ Rozhodnutí EKLP ve věci H. proti Norsku ze dne 19. května 1992, stížnost č. 17004/90.

k potracení jeho dítěte je třeba vzít předně v úvahu práva matky, protože jí především se týká těhotenství a jeho pokračování nebo ukončení.

Práva žen byla (mimo jiné) pravděpodobně vzata Soudem v úvahu i při rozhodování věci Leyla Şahin proti Turecku³¹², kdy ESLP souhlasil se závěrem, že opatření, kterým nebylo na univerzitní půdě studentkám dovoleno nosit muslimský šátek hidžáb, sledovalo legitimní cíl ochrany práv a svobod jiných, aniž však specifikoval, která práva má na mysli.

Nezbytnost omezení náboženské svobody v demokratické společnosti

I zásah do náboženské svobody provedený podle bezvadného národního zákona a sledující legitimní cíl nemusí být přípustný, pokud nespĺňuje poslední podmínku stanovenou v odst. 2 čl. 9 EÚLP – tj. pokud není nezbytný v demokratické společnosti. Při posuzování této nezbytnosti určitého zásahu v demokratické společnosti Soud bere v potaz řadu faktorů a zkoumá jednak, zda je tu naléhavá společenská potřeba pro tento zásah, jednak zda je tento zásah přiměřený sledovanému legitimnímu cíli.

ESLP ve věci Handyside proti Spojenému království³¹³ předně uvedl, že pojem „nezbytný“ není na jedné straně totožný s pojmem „zcela nezbytný“ (čl. 2, čl. 6) či „přísně vyžadovaný naléhavostí situace“ (čl. 15), na druhé straně není natolik pružný jako pojmy „běžný“ (čl. 4) či „přiměřený“ (čl. 5). Učinit závěr o naléhavé společenské potřebě k omezení práva či svobody, je prvořadým úkolem národních orgánů. Státy mají určitý prostor k uvážení (*margin of appreciation*, *marge d'appréciation*)³¹⁴, který bývá zpravidla naukou chápán jako projev principu subsidiarity v hmotném právu.³¹⁵ Nicméně tento prostor není neomezený a podléhá evropskému doзору, který zkoumá argumentaci státu ve světle principů charakterizujících demokratickou společnost.

³¹² Rozsudek ESLP ve věci Leyla Şahin proti Turecku ze dne 10. listopadu 2005, stížnost č. 44774/98.

³¹³ Rozsudek ESLP ve věci Handyside proti Spojenému království ze dne 7. prosince 1976, stížnost č. 5493/72, §§ 48-49.

³¹⁴ Pojem „margin of appreciation“ není dosud do češtiny překládán ustáleným způsobem; užívá se slovních spojení jako jsou „volná úvaha“, „diskreční právo“, „posuzovací prostor“, „míra posuzovací volnosti“ aj.

³¹⁵ Cf. BARINKA, Roman: Evropská úmluva o lidských právech a doktrína margin of appreciation: Teoretické dimenze problému. *Právník*, 2005, roč. 144, č. 10, s. 1079-1086.

Jak vyplývá mimo jiné i z rozmanitých konfesněprávních úprav v jednotlivých evropských zemích (srov. oddíl 1. 2.), role náboženství je v různých zemích různá, proto v případě náboženské svobody bude prostor pro uvážení jednotlivých států hrát důležitou roli. Z rozsudku ve věci Otto-Preminger-Institut proti Rakousku³¹⁶ pak vyplývá, že úvahy se mohou různit i co do jednotlivých oblastí určitého státu. V posuzovaném případě se Soud zabýval tím, zda společenské podmínky ve spolkové zemi Tyrolsko odůvodňují zákaz rouhavého kinematografického díla, a uvedl, že „není možné v Evropě rozeznat jednotné pojetí významu náboženství ve společnosti (...); dokonce v rámci jedné země se mohou tato pojetí různit“ (§ 50). Z uvedeného závěru Soud vycházel i ve skutkově obdobné věci Wingrove proti Spojenému království³¹⁷, kdy dále uvedl, že „větší prostor k uvážení je obvykle smluvním stranám ponechána, když jde o právní úpravy otázek způsobitých dotknout se intimního přesvědčení v oblasti morálky a zvláště náboženství“ (§ 58).

Jestliže je tedy Soud blahovlnný ve vztahu k míře uvážení, zda určitý projev natolik zraňuje náboženské přesvědčení, že je zde důvod k jeho omezení, neplatí to o úvahách, kterými stát zdůvodňuje svůj zásah do svobody náboženské. Zejména v rozsudcích, které se týkaly Řecka (např. v již citovaných rozsudcích ve věcech Kokkinakis³¹⁸ nebo Manoussakis³¹⁹) nebyl ESLP ochoten přistoupit na nezbytnost právních ustanovení, kterými stát chrání „převládající náboženství“³²⁰ a ztěžuje pozici menšinových náboženství a vyslovil nepřiměřenost napadených zásahů do náboženské svobody stěžovatelů.

Nezbytnost omezení náboženské svobody Soud neshledal ani ve věci Serif proti Řecku³²¹, kdy rozhodoval o stížnosti řeckého občana, který byl zvolen rodopskými muslimy za muftího. Státní orgány však jeho volbu neuznaly a jmenovaly do funkce rodopského muftího jinou osobu. Následně byl stěžovatel

³¹⁶ Rozsudek ESLP ve věci Otto-Preminger-Institut proti Rakousku ze dne 20. září 1994, stížnost č. 13470/87.

³¹⁷ Rozsudek ESLP ve věci Wingrove proti Spojenému království ze dne 22. října 1996, stížnost č. 17419/90.

³¹⁸ Rozsudek ESLP ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88, § 50.

³¹⁹ Rozsudek ESLP ve věci Manoussakis a další proti Řecku ze dne 26. září 1996, stížnost č. 18748/91, § 53.

³²⁰ Tímto termínem (*εμπροσώπα θρησκεία*) označuje Ústava Řecké republiky (1975) v čl. 3 pravoslavní. (Cf. KLOKOČKA, Vladimír a WAGNEROVÁ, Eliška: *Ústavy států Evropské unie. Díl první*. 2. vyd. Praha: Linde, 2004, s. 523; KYRIAZOPOULOS, Kyriakos N.: *The "Prevailing Religion" in Greece: Its Meaning and Implications*. *Journal of Church and State*, 2001, roč. 43, č. 3, s. 511-538.)

³²¹ Rozsudek ESLP ve věci Serif proti Řecku ze dne 14. prosince 1999, stížnost č. 38178/97.

trestně stíhán a odsouzen za to, že se „vydával za duchovního známého náboženství“. Řecká vláda tvrdila, že trestní postih stěžovatele byl nutný jednak proto, že muftí je podle řeckých zákonů oprávněn vykonávat ve vztahu k muslimskému obyvatelstvu některé správní a soudní činnosti, jednak proto, aby bylo zabráněno vzrůstu napětí mezi náboženskými skupinami v Rodopech. Soud však uvedl, že nebylo prokázáno, že by stěžovatel vykonával soudní nebo správní činnosti, nýbrž bylo prokázáno pouze, že vykonával činnosti ryze náboženského charakteru. Podle ESLP potrestání osoby za pouhou skutečnost, že jednala jako duchovní vůdce skupiny, která ho dobrovolně sledovala, může být těžko považováno za slučitelné s požadavkem náboženské plurality v demokratické společnosti. Soud uvedl, že se nedomnívá, že v demokratické společnosti je třeba, aby stát přijal opatření k zajištění toho, aby náboženské komunity zůstaly pod jednotným vedením nebo byly pod jednotné vedení přivedeny. Uznal sice, že v situacích, kdy se náboženská skupina rozdělí, může dojít ke vzniku napětí, je to však jeden z nevyhnutelných důsledků plurality. Soud vyslovil důležitou zásadu, že *„úkolem státních orgánů za takovýchto okolností není odstranit příčinu napětí eliminováním plurality, ale zajistit, aby se soupeřící skupiny navzájem tolerovaly“* (§ 53). Uvedené závěry Soud zopakoval i ve skutkově obdobných věcech Agga proti Řecku (č. 2)³²², Agga proti Řecku (č. 3)³²³ a Agga proti Řecku (č. 4)³²⁴, kde stěžovatelem byl zvolený muftí z města Xanthi.

Ve věci Vrchní duchovní rada muslimské obce proti Bulharsku³²⁵ spor vzešel ze situace, kdy po pádu železné opony v Bulharsku došlo v rámci muslimské obce k soupeření dvou vrchních muftích – pánů Chasana a Gendževa. Jejich spor měl výrazně politické pozadí a každý z nich byl podporován částí bulharských politiků. Podle volebních výsledků stát střídavě uznával a podporoval jednoho nebo druhého muftího. V roce 1997 se pod patronací státního Ředitelství pro věrovyznání sešla tzv. sjednocující konference, přestože muftí Gendžev (vedoucí stěžovatelky) její svolání odmítal a označoval ho za nezákonné. Soud vyslovil

³²² Rozsudek ESLP ve věci Agga proti Řecku (č. 2) ze dne 17. října 2002, stížností č. 50776/99 a 52912/99.

³²³ Rozsudek ESLP ve věci Agga proti Řecku (č. 3) ze dne 13. července 2006, stížnost č. 33331/02.

³²⁴ Rozsudek ESLP ve věci Agga proti Řecku (č. 4) ze dne 13. července 2006, stížnost č. 32186/02.

³²⁵ Rozsudek ESLP ve věci Vrchní duchovní rada muslimské obce proti Bulharsku ze dne 16. prosince 2004, stížnost č. 39023/97. (Skutkově věc navazuje na případ Chasan a Čauš proti Bulharsku, stížnost č. 30985/96.)

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

v uvedené věci porušení čl. 9 Úmluvy, neboť neshledal nezbytným to, aby stát nutil vnitřně rozdělenou náboženskou komunitu podříditi se jednotnému vedení.

Ve věci Barankěvič proti Rusku³²⁶ se Soud zabýval stížností evangelického pastora, který namítal porušení náboženské svobody spočívající v tom, že mu městská rada města Čechov zakázala konání bohoslužeb na veřejných prostranstvích. Ruské soudy rozhodnutí městské rady akceptovaly s tím, že stěžovatelova církev je církví menšinovou a její veřejná bohoslužba by mohla vzbudit u příslušníků jiných náboženství nespokojenost a narušit veřejný pořádek. ESLP neshledal uvedený důvod za nezbytný v demokratické společnosti, neboť povinností státu bylo zajistit, aby zákonné shromáždění mohlo proběhnout poklidně. Orgány žalovaného státu se však v projednávaném případě vůbec nezabývaly možnostmi zajištění pokojného průběhu bohoslužebného shromáždění a rovnou sáhly po krajním opatření, kterým byl zákaz shromáždění.

Aktuálního problému nošení náboženských symbolů na půdě veřejných vzdělávacích zařízení se týká věc Leyla Şahin proti Turecku³²⁷. Stěžovatelka byla studentkou medicíny na Istanbulské univerzitě. Pocházela z tradiční rodiny praktikujících muslimů a nošení islámského ženského šátku považovala za svou náboženskou povinnost. V únoru 1998 vydal prorektor univerzity směrnici, v níž nařídil, že studenti s vousy a islámským šátkem nesmí být vpuštěni na přednášky, konzultace a ke zkouškám. Protože se stěžovatelka směrnici nepodřídila, nebylo jí umožněno plnit studijní povinnosti a byla jí uložena disciplinární opatření. Ve věci nebylo sporu o tom, že opatření sledovalo legitimní cíle – ochranu práv a svobod druhých a ochranu veřejného pořádku. Pokud se týče nezbytnosti tohoto opatření, Soud shledal, že opatření směřující k upevnění zásady laicity, jež tvoří nepochybně jeden ze základních pilířů tureckého státu, které jsou v souladu se zásadou právního státu a ochranou lidských práv, může být považováno za nezbytné pro ochranu demokratického režimu v Turecku. ESLP připomenul, že *„při posuzování otázky islámského šátku v tureckém kontextu musí být brán v potaz dopad, jaký nošení takového náboženského symbolu ... může mít na ty, jež ho nosit odmítají ... V sázce je ochrana „práv a svobod jiných“ a „zachování veřejného pořádku“ v zemi, ve které je přes silnou podporu práv žen a sekulárního způsobu života většina společnosti stoupencem*

³²⁶ Rozsudek ESLP ve věci Barankěvič proti Rusku ze dne 26. července 2007, stížnost č. 10519/03.

³²⁷ Rozsudek ESLP ve věci Leyla Şahin proti Turecku ze dne 10. listopadu 2005, stížnost č. 44774/98.

islámské víry. Omezení stanovená v této oblasti tak mohou splňovat naléhavé potřeby společnosti ... zejména když, jak konstatovaly turecké soudy, tento náboženský symbol má v Turecku čím dál větší politický význam... Soud nepřehlídí skutečnost, že v Turecku lze najít extrémistická politická hnutí, která ohrožují hodnoty chráněné Úmluvou a jež hodlají společnost jako celku vnutit své náboženské symboly a pojetí společnosti založené na náboženském základě... Již v minulosti bylo konstatováno, že každá smluvní strana smí na základě svých historických zkušeností a v souladu s Úmluvou proti takovým politickým hnutím zakročit.“ Soud tedy dospěl k závěru, že napadené opatření bylo nezbytné v demokratické společnosti, ovšem jeho důraz na kontext společenské situace v Turecku, která nemá obdobu v žádné jiné členské zemi Rady Evropy, dává tušit, že v případě podobného omezení v jiném státě by se úvahy Soudu mohly ubírat jiným směrem. Zejména země jako je Česká republika, kde ani nežije početná muslimská komunita, ani nepůsobí vlivné islámské fundamentalistické frakce, by nejspíše při obhajobě omezení nošení muslimského šátku obstály jen stěží.³²⁸ Nauka je z části skeptická také k obhajitelnosti podobných opatření k vyloučení náboženských symbolů z veřejné sféry, které již byly přijaty např. ve Francii³²⁹, v Belgii³³⁰ a v některých spolkových zemích Německa³³¹, byť v těchto zemích žije

³²⁸ KOSAŘ, David: Zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitní půdě ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. *Právní fórum*, 2005, roč. 2, č. 3, s. 112.

³²⁹ Jedná se o zákon č. 2004-228 ze dne 15. března 2004, kterým se zakazuje žákům veřejných základních a středních škol (nikoli však studentům univerzit!) zjevné (*ostensiblement*) nošení náboženských symbolů, jako jsou např. židovské kipy (jarmulky), islámské šátky nebo nápadné křesťanské křížky. (Cf. KOSAŘ, David: Zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitní půdě ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. *Právní fórum*, 2005, roč. 2, č. 3, s. 112; BRIBOSIA, Emmanuelle a RORIVE, Isabelle: Le voile à l'école: Une Europe divisée. *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2004, č. 60, s. 969-970; GUNN, Jeremy T.: Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of the United States and France. *Brigham Young University Law Review*, 2004, č. 2, s. 422, 452-463.)

³³⁰ Jedná se o dekret Francouzského společenství ze dne 19. května 2004, publikovaný v *Moniteur belge* (*Belgisch Staatsblad*), částka č. 201 ze dne 7. 6. 2004, s. 43073 a násl., a dále o opatření některých škol a obcí. (Cf. BRIBOSIA, Emmanuelle a RORIVE, Isabelle: Le voile à l'école: Une Europe divisée. *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2004, č. 60, s. 972.)

³³¹ Kompetenci jednotlivých spolkových přijímat opatření, týkajících se nošení náboženských symbolů učitelů potvrdil Spolkový ústavní soud v rozsudku 24. září 2003, sp. zn. 2 BvR 1436/02, v němž uvedl, že školské záležitosti spadají do kompetence spolkových zemí, včetně světonázorového a náboženského formování veřejného školství (§ 47). (Cf. MAHLMANN, Matthias: Religious Tolerance, Pluralist Society and the Neutrality of the State: The Federal Constitutional Court's Decision in the Headscarf Case. *German Law Journal*, 2003, roč. 4, č. 11, s. 1099-1116.) V návaznosti na rozsudek ústavního soudu přijaly zákony omezující nošení náboženských symbolů učitelů tyto spolkové země: Bádensko-Württenbersko (v roce 2004 pro školy, v roce 2006 pro předškolní zařízení), Dolní Sasko (2004), Sársko (2004), Hesensko (2004), Bavorsko (2004), Berlín (2005), Brémy (2005), Severní Porýní-Vestfálsko (2006). (*Kopftuchverbot für Lehrkräfte in Deutschland*. Institut für europäisches Verfassungsrecht (IEVR). Universität Trier. Dostupné na [www: http://www_neu.uni-trier.de/index.php?id=7524#c8468](http://www_neu.uni-trier.de/index.php?id=7524#c8468) [cit. 7. 7. 2007].)

početná muslimská menšina.³³² Je nicméně možné, že Soud bude i v případech, kdy problém hidžábu vyvstane ve vztahu k západoevropské zemi, nakloněn uznat zásah do náboženské svobody muslimek v určitých případech za ospravedlnitelný – dokladem toho je ostatně i rozhodnutí ve věci Dahlab proti Švýcarsku³³³, kdy Soud akceptoval zákaz nošení muslimského šátku pro učitelku prvního stupně základní školy a uvedl, že se mu jeví „těžké uvést do souladu nošení islámského šátku s poselstvím tolerance, úcty k druhým a obzvláště rovnosti a nediskriminace, kterou musí všichni učitelé v demokratické společnosti zprostředkovávat svým žákům“. S ohledem na okolnosti případu, zejména na útlý věk dětí, za něž byla stěžovatelka zodpovědná jakožto reprezentantka státu, Soud dospěl k závěru, že prostor k uvážení státních orgánů nebyl překročen, a uznal přijaté opatření za nezbytné v demokratické společnosti.

2. 6.

Náboženské aspekty práva na vzdělání podle čl. 2 Dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod

Čl. 2 Protokolu k EÚLP (1952) obsahuje ve své druhé větě záruku, že „při výkonu jakýchkoli funkcí v oblasti výchovy a výuky, které stát vykonává, bude respektovat právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením“. Vyčlenění tohoto práva, které bývá v mezinárodně-právních instrumentech zpravidla spojeno s náboženskou svobodou³³⁴, do zvláštního protokolu nebylo zapříčiněno tím, že by tvůrci Úmluvy pokládali spojení práva rodičů zajišťovat výchovu dětí v souladu se svým náboženským přesvědčením s náboženskou svobodou za doktrinálně nesprávné, ale vzešlo z komplikací během přípravných prací na Úmluvě (více viz kap. 2. 2.) Ostatně Soud spojitost čl. 2 Dodatkového protokolu a (nejen) čl. 9 Úmluvy jednoznačně vyjádřil

³³² Cf. např. HENRARD, Kristin: *Devising an Adequate System of Minority Protection*. Hague: Kluwer Law International, 2000, s. 117.

³³³ Rozhodnutí ESLP ve věci Dahlab proti Švýcarsku ze dne 15. února 2001, stížnost č. 42393/98.

³³⁴ Srov. čl. 18 odst. 4 MPOPP, čl. 12 odst. 4 Americké úmluvy o lidských právech, čl. 14 odst. 2 Úmluvy o právech dítěte, čl. 5 Deklarace (1981).

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

ve věci *Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku*³³⁵, kdy uvedl, že „dvě věty čl. 2 musí být čteny nejen ve světle každé z nich, ale také zejména ve světle článků 8, 9 a 10 Úmluvy, které prohlašují právo každého, včetně rodičů a dětí, »na šetření rodinného a soukromého života«, na »svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání« a »svobodu ... přijímat a rozšiřovat informace nebo myšlenky“ (§ 52).

Rodič jako oprávněný subjekt

Právo na zajištění výchovy a vzdělání ve shodě s vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením přísluší speciálnímu subjektu, kterým je rodič dítěte. Na roveň rodiči jsou postaveni i ti, kdo nabudou rodičovskou zodpovědnost na základě jiného právního vztahu k dítěti, než je rodičovství – např. ve věci *Aminoff proti Švédsku*³³⁶ prohlásila EKLP za přijatelnou stížnost, kde poškozenou byla adoptivní matka dítěte. Naproti tomu ve věci *X. proti Švédsku*³³⁷ Komise uvedla, že právo vyplývající z čl. 2 je součástí rodičovské zodpovědnosti, a proto nemůže být vykonáváno rodiči, kteří jí byli soudně zbaveni.

Subjektem oprávněným k výkonu práva podle věty druhé čl. 2 Dodatkového protokolu nemůže být právnická osoba. Vyplývá to z rozhodnutí Komise ve věci *Nadace křesťanských škol Ingrid Jordebo a Ingrid Jordebo proti Švédsku*³³⁸ kdy stížnost nadace na porušení věty druhé čl. 2 byla prohlášena za nepřijatelnou *ratione personae*.

Oprávněným subjektem není ani dítě, jakkoli je bezpochyby beneficentem práv zakotvených v čl. 2. Dítě však nemůže namítat, že nebylo vychovááno v souladu s náboženským a filozofickým přesvědčením svých rodičů. Vyplývá to z rozsudku ve věci *Eriksson proti Švédsku*³³⁹. Na druhou stranu to neznámá, že právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením je absolutní. I dítě má právo na náboženskou svobodu,

³³⁵ Rozsudek ESLP ve věci *Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku* ze dne 7. prosince 1976, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72.

³³⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci *Aminoff proti Švédsku* ze dne 15. května 1985, stížnost č. 10554/83.

³³⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci *X. proti Švédsku* ze dne 12. prosince 1977, stížnost č. 7911/77.

³³⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci *Nadace křesťanských škol Ingrid Jordebo a Ingrid Jordebo proti Švédsku* ze dne 6. března 1987, stížnost č. 11533/85.

³³⁹ Rozsudek ESLP ve věci *Eriksson proti Švédsku* ze dne 22. června 1989, stížnost č. 11373/85, § 93.

což vyplývá z několika rozhodnutí EKLP a ESLP³⁴⁰, kdy za stěžovatele byly uznány nezletilé děti. Náboženská svoboda dítěte proto bude mít na výkon rodičovských práv – zejména u dítěte ve věku blízkém zletilosti – nepochybně vliv.

Náboženské a filozofické přesvědčení rodičů

Původním záměrem čl. 2 bylo poskytnout ochranu proti tomu, aby děti nebyly vystaveny náboženskému vyučování, které by se přičilo přesvědčením jejich rodičů; termín „filozofické přesvědčení“ byl doplněn proto, aby článek zahrnul také přesvědčení, která nejsou svou povahou náboženská, ale mají podobnou povahu.³⁴¹ Tento záměr potvrdil i ESLP v Belgické jazykové věci³⁴², kdy uvedl, že vykládat výrazy „náboženské“ a „filozofické“ tak, že zahrnují jazykové preference, by bylo překroucením jejich běžného smyslu (§ 6). K povaze filozofických přesvědčení se Soud vyjádřil ve věci Campbell a Cosans proti Spojenému království³⁴³, v níž stěžovatelky namítaly, že uplatňování tělesných trestů vůči jejich dětem ve škole se přičí jejich filozofickému přesvědčení. Soud uvedl, že „co se týče přídavného jména »filozofický«, není možno ho vyčerpávajícím způsobem definovat ... Komise poukázala na to, že slovo »filozofie« má řadu významů: je užíváno při zmínce o plnohodnotných systémech myšlení nebo – spíše volně – o názorech na více nebo méně obyčejné věci. Soud souhlasí s Komisí, že ani jedna z těchto krajností nemůže být přijata pro účely výkladu čl. 2: ta první by příliš zúžila rozsah práv, která jsou zaručena všem rodičům, a ta druhá by mohla vyústit v zahrnutí věcí nedůležitých a nepodstatných ... pojem »filozofická přesvědčení« označuje podle názoru Soudu v přítomném kontextu taková přesvědčení, která jsou hodna respektu v »demokratické společnosti« (...) a nejsou neslučitelná s lidskou důstojností...“ (§ 36) Pojem „filozofické přesvědčení“ tak Soud vyložil širším způsobem, než jak byl původně tvůrci EÚLP zamýšlen; následně pak

³⁴⁰ Např. rozhodnutí EKLP ve věci Angeleni proti Švédsku ze dne 3. prosince 1986, stížnost č. 10491/83; rozsudek ESLP ve věci Valsamis proti Řecku ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 21787/93; rozsudek ESLP ve věci Efstratiou proti Řecku ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 24095/94.

³⁴¹ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 348-349.

³⁴² Rozsudek ESLP ve věci „týkající se určitých aspektů jazykového režimu vzdělávání v Belgii“ proti Belgii ze dne 23. července 1968, stížnosti č. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 a 2126/64.

³⁴³ Rozsudek ESLP ve věci Campbell a Cosans proti Spojenému království ze dne 25. února 1982, stížnosti č. 7511/76 a 7743/76.

přesvědčení o nevhodnosti užívání tělesných trestů vyhodnotil jako filozofické přesvědčení ve smyslu čl. 2 Dodatkového protokolu a vyslovil porušení práva zakotveného v druhé větě uvedeného článku.^{344, 345}

Respekt k náboženskému a filozofickému přesvědčení rodičů při zajišťování výchovy a vzdělávání dětí

Závazek státu vůči rodičům při výchově a vzdělávání dětí je vyjádřen povinností „respektovat“ (neboli „šetřit“³⁴⁶) právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením. Pojem „respektovat“ (angl. *respect*, franc. *respecter*) byl v průběhu přípravných prací nad textem Protokolu vložen namísto sousloví „brát ohled na“ (angl. *have regard for*, franc. *tiendra compte*), které bylo vnímáno jako nepřiměřené významu chráněného práva, protože z něj neplyne více, než určitý procedurální požadavek: stát může brát ohled na přesvědčení rodičů, přesto se může rozhodnout jít proti němu. Naproti tomu povinnost respektovat přesvědčení zahrnuje i hmotněprávní aspekt práva rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání dětí ve shodě s jejich přesvědčením, byť toto právo není pochopitelně absolutní.³⁴⁷ Na *travaux préparatoires* se při výkladu pojmu „respektovat“ odvolal i ESLP ve věci Campbell a

³⁴⁴ K rozsudku připojil své separátní votum soudce Evans, který poukázal na *travaux préparatoires*, z nichž vyplývá, že záměrem tvůrců ustanovení čl. 2 bylo zabránit ustanovením tohoto článku výlučně tomu, aby školský systém nebyl používán k ideologické indoktrinaci žáků v rozporu s přesvědčením rodičů, což se v případě stěžovatelů nestalo.

³⁴⁵ Co se týče užívání tělesných trestů při výchově dětí, Rada Evropy vyvíjí v posledních letech značné úsilí o všeobecný zákaz těchto trestů. V doporučení Parlamentního shromáždění RE č. 1066 (2004) je boj proti tělesným trestům zahrnut do strategie opatření proti domácímu násilí. Evropský výbor pro sociální práva se opakovaně vyjádřil v tom smyslu, že pokud státy tolerují užívání tělesných trestů, porušují tím čl. 17 Evropské sociální charty, který stanoví: „S cílem zajistit účinné uplatnění práva matek a dětí na sociální a hospodářskou ochranu se smluvní strany zavazují, že k tomu přijmou všechna vhodná a potřebná opatření, včetně zřízení nebo provozování vhodných institucí nebo služeb.“

(Corporal punishment. No violence against children is justifiable. Council of Europe. 2004-2007. Dostupné na www.coe.int/t/transversalprojects/children/violence/corporalPunishment_en.asp [cit. 13. 8. 2007])

³⁴⁶ Pojem „šetřit“ užívá v neoficiálním překladu ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 421.

³⁴⁷ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 354-355.

Cosans proti Spojenému království³⁴⁸ a uvedl, že pojem „respektovat“ nezahrnuje jen povinnost státu zdržet se určitého zásahu, ale je v něm obsažen i závazek k pozitivnímu jednání ze strany státu. Neznamená to ovšem, že by na státu ležela povinnost zajistit vyučování v souladu se všemi náboženskými a filozofickými přesvědčeními rodičů. Ve věci Graeme proti Spojenému království³⁴⁹ Komise uvedla, že druhá věta čl. 2 Dodatkového protokolu „nemůže vyžadovat, aby vzdělávací příležitosti zajišťované státem uspokojily všechna náboženská a filozofická přesvědčení rodičů“. Nicméně rodiče jsou na základě čl. 2 oprávněni vyučovat své děti mimo státní vzdělávací systém - a to v soukromých školách, případně doma; státu pak náleží právo zajistit vhodnými prostředky, že takováto výuka dosahuje nezbytných vzdělávacích standardů (srov. rozhodnutí Komise ve věci Nadace křesťanských škol Ingrid Jordebo a Ingrid Jordebo proti Švédsku³⁵⁰ a ve věci Rodina H. proti Spojenému království³⁵¹).

Konflikt mezi jednotlivci a státem ohledně respektování práva rodičů zakotvené v čl. 2 Dodatkového protokolu se týká zpravidla veřejného školství - a to jak obsahu osnov, tak i výukových a výchovných metod³⁵². K uvedené problematice se Soud zásadním způsobem vyslovil ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku³⁵³. Stížnost podaly tři manželské páry, které měly děti ve školním věku a které brojily proti povinné výuce sexuální výchovy ve veřejných školách. Do roku 1970 byla sexuální výchova v Dánsku volitelným předmětem; na základě reformy výuky však byla látka uvedeného předmětu rozdělena a zahrnuta do osnov několika povinných předmětů. Stěžovatelé namítali, že sexuální výchova vyvolává etické otázky, a chtěli vzdělávat své děti v dané oblasti sami. ESLP nejprve uvedl, že cílem druhé věty čl. 2 je „zajistit možnost plurality ve vzdělání, kterážto pluralita je zásadní pro zachování »demokratické společnosti«“ (§ 50). Následně odmítnul názor

³⁴⁸ Rozsudek ESLP ve věci Campbell a Cosans proti Spojenému království ze dne 25. února 1982, stížnosti č. 7511/76 a 7743/76; § 37.

³⁴⁹ Rozhodnutí EKLP ve věci Graeme proti Spojenému království ze dne 5. února 1990, stížnost č. 13887/88.

³⁵⁰ Rozhodnutí EKLP ve věci Nadace křesťanských škol Ingrid Jordebo a Ingrid Jordebo proti Švédsku ze dne 6. března 1987, stížnost č. 11533/85.

³⁵¹ Rozhodnutí EKLP ve věci Rodina H. proti Spojenému království ze dne 6. března 1984, stížnost č. 10233/83.

³⁵² Cf. Rozsudek ESLP ve věci Campbell a Cosans proti Spojenému království ze dne 25. února 1982, stížnosti č. 7511/76 a 7743/76; § 33.

³⁵³ Rozsudek ESLP ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku ze dne 7. prosince 1976, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72.

dánské vlády, že z čl. 2 vyplývá pouze právo rodičů na osvobození jejich dětí od výuky náboženství, a prohlásil, že tento článek „ukládá státu respektovat přesvědčení rodičů, ať náboženská nebo filosofická, v rámci celého státního programu vzdělávání“ (§ 51). To ovšem neznamená, že by státy nemohly zahrnout do školních osnov informace nebo znalosti náboženské nebo filozofické povahy, ani nedává rodičům právo odmítat věci této povahy v rámci školní výuky, protože to by mohlo narušit institucionalizované vzdělávání jako takové. Skutečným obsahem čl. 2 je to, že „stát při naplňování funkcí týkajících se vzdělávání a výuky, musí dbát na to, aby informace a znalosti zahrnuté do školních osnov byly předávány objektivním kritickým a pluralitním způsobem. Státu je zakázáno provádět indoktrinaci, která by nerespektovala náboženská a filozofická přesvědčení rodičů. To je mez, která nesmí být překročena.“ (§ 53) Avšak i tehdy, jsou-li samotné osnovy neutrální, je při posuzování stížností třeba vždy přihlížet ke konkrétní situaci, protože může „dojít ke zneužití ve způsobu, jakým jsou platné předpisy aplikovány určitými učiteli nebo školami, a příslušné státní orgány jsou povinny co nejpřísněji dbát na to, aby náboženská a filozofická přesvědčení rodičů nebyla na této úrovni pošlapávána nedbalostí, nedostatečným rozlišováním nebo nemístným proselytismem“ (§ 54). (Ve světle těchto obecných zásad, které Soud opakuje i v dalších rozsudcích, které se týkají druhé věty čl. 2 Dodatkového protokolu, ESLP posoudil stížnost, týkající se integrované sexuální výchovy v Dánsku, a dospěl k závěru, že jejím účelem je především lépe informovat žáky, zejména o znepokojivých jevech, jako jsou např. potraty, pohlavní choroby, děti rodící se mimo manželství apod. Přestože tyto informace zahrnují úvahy morálního rázu, mají velmi obecný charakter a nevybočují z toho, co může demokratický stát chápat jako veřejný zájem; nemají povahu indoktrinace v propagaci určitého sexuálního chování, oslavě sexu nebo v podněcování žáků, aby se oddávali sexuálními praktikám, které jsou nebezpečné pro jejich duševní rovnováhu, zdraví či budoucnost nebo které jsou odsouzeníhodné v očích mnoha rodičů. Nikterak se také nedotýká práva rodičů, orientovat své děti v sexuální oblasti směrem, který je v souladu s jejich přesvědčením. Z těchto důvodů Soud v daném případě neshledal stížnost důvodnou.)

Zúžení ochrany čl. 2 na pouhou ochranu před indoktrinací vyvolává v části nauky pochybnosti o správnosti závěrů Soudu, ba nechybí ani jejich příkré

odmítnutí, podle nějž „toto vše ničí právo, které Soud údajně chrání“³⁵⁴. Lze také kriticky vyzkoušet, že ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku se Soud ve své argumentaci jakoby oklikou vrací k východisku svého uvažování, které původně popřel: Soud totiž nejprve odmítl názor dánské vlády, že ochrana dle čl. 2 se týká pouze výuky náboženství, posléze však učinil závěr, že nepřipustná je z hlediska uvedeného článku pouze indoktrinace, což v praxi jen stěží dopadne na jinou oblast než na přímou výuku náboženství nebo filozofie jakožto „toho pravého náboženství“ nebo „té pravé filozofie“. Nasvědčuje tomu ostatně i strasbourská judikatura, týkající se druhé věty čl. 2 Dodatkového protokolu:

Ve věci Karnell a Hardt proti Švédsku³⁵⁵ Komise prohlásila za přijatelnou věc, v níž stěžovatelé, členové evangelicko-luterské církve Švédska, namítali, že jim vláda neumožňuje osvobodit jejich děti od výuky luterského náboženství ve školách a zajistit jim vyučování tomuto náboženství jinou cestou.³⁵⁶ Ve věci X. proti Spojenému království³⁵⁷ EKLP rozhodla, že v necírkevní škole je z důvodu práva rodičů na respektování jejich náboženského a filozofického přesvědčení ospravedlnitelné, jestliže je svoboda projevu učitelů omezena tak, že nemohou projevovat své mravní a náboženské přesvědčení (např. náboženským vyučováním, nošením náboženských sloganů na oděvu). Ve věci Sedm jednotlivců proti Švédsku³⁵⁸ stěžovatelé namítali, že do školních osnov je zahrnuta informace o tom, že podle švédského zákona o rodině jsou tělesné tresty dětí zakázány. Stěžovatelé v tom spatřovali indoktrinaci svých dětí, neboť oni sami byli na základě vybraných biblických textů a jiných náboženských spisů přesvědčeni o vhodnosti tělesných trestů při výchově dětí. Komise prohlásila jejich stížnost za nepřijatelnou s tím, že poukazovali toliko na obecné vzdělávací pokyny, které byly podle slov švédské vlády zaměřeny k posílení práv dětí a posílení úcty k dětem, a neprokázali indoktrinaci ve věci vhodnosti tělesných trestů. Porušení čl. 2 Protokolu neshledal

³⁵⁴ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 356.

³⁵⁵ Rozhodnutí EKLP ve věci Karnell a Hardt proti Švédsku ze dne 13. prosince 1971, stížnost č. 4733/71.

³⁵⁶ Věc byla následně roku 1973 vyřknuta ze seznamu věcí, protože švédská vláda námítkám stěžovatelů plně vyhověla.

³⁵⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spojenému království ze dne 1. března 1979, stížnost č. 8010/77.

³⁵⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci Sedm jednotlivců proti Švédsku ze dne 13. května 1982, stížnost č. 8811/79.

Soud ani ve věcech *Efstratiou proti Řecku*³⁵⁹ a *Valsamis proti Řecku*³⁶⁰, kdy byly dvě žákyně trestány za to, že v souladu s pacifistickým přesvědčením svých rodičů i svým vlastním odmítly zúčastnit školou organizované slavnosti připomínající vypuknutí války. Soud jednak neshledal v jednání školy žádnou indoktrinaci, jednak uvedl, že slavnosti připomínající významné národní dny slouží mírovým účelům a veřejným zájmům.

Mimořádně napjaté bylo projednávání věci *Folgerø a další proti Norsku*, kde senát, kterému byla věc přidělena, dospěl k závěru, že případ vyvolává závažnou otázku týkající se výkladu Úmluvy a protokolů k ní, a proto se podle čl. 30 EÚLP vzdal své pravomoci ve prospěch Velkého senátu; sedmnáctičlenný Velký senát věc projednal rozhodl dne 29. června 2007 nejtěsnější většinou hlasů (9:8).³⁶¹ Příčinou sporu byla skutečnost, že na norských veřejných školách byl namísto výuky náboženství zaveden povinný předmět „Vědomosti o křesťanství a náboženské a etické vzdělání“ (KRL), který zahrnoval informace o křesťanství a zejména o evangelicko-luterské víře³⁶², ale i o jiných křesťanských vyznáních, dále informace o jiných světových náboženstvích, o etice a o filozofii a jehož cílem bylo též rozvíjení úcty k různým světonázorům a rozvíjení schopnosti vést dialog z pozic různých náboženských a filozofických přesvědčení. Stěžovatelé, kteří jsou členy norského Humanistického svazu, neúspěšně usilovali o to, aby jim bylo umožněno osvobodit své děti z výuky tohoto předmětu. Norský školský zákon však umožňoval osvobození pouze v omezeném rozsahu – žáci mohli být na základě písemné žádosti rodičů osvobozeni pouze z těch částí výuky, které pokládali z hlediska svého náboženství nebo životní filosofie za praktikování jiného náboženství nebo za projev příslušnosti k jiné životní filosofii – jako je např. učení se náboženským textům zpaměti, modlitby, zpívání duchovních písní apod. Pokud se žádost rodičů netýkala čistě kultických úkonů, musela být odůvodněna. Stěžovatelé proti tomu namítali, že skutečnost, že jim nebylo umožněno osvobodit děti z výuky KRL zcela, jim zabránilo zajistit dětem výuky v souladu s jejich náboženským a filozofickým přesvědčením, neboť KRL nebyl podle jejich názoru

³⁵⁹ Rozsudek ESLP ve věci *Efstratiou proti Řecku* ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 24095/94.

³⁶⁰ Rozsudek ESLP ve věci *Valsamis proti Řecku* ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 21787/93.

³⁶¹ Rozsudek ESLP ve věci *Folgerø a další proti Norsku* ze dne 29. června 2007, stížnost č. 15472/02.

³⁶² Luterství je v Norsku státním náboženstvím na základě čl. 2 norské ústavy a hlásí se k němu 86% obyvatel.

předmětem objektivním a neutrálním; poukázali také na obtíže při uplatňování částečného osvobození, kdy při odůvodňování svých žádostí byli nuceni sdělovat školám své hluboká vnitřní přesvědčení, poukazovali též na to, že předmět je koncipován tak, že vyhovuje křesťanské většině, která nepotřebuje žádat o osvobození svých dětí, v čemž spatřovali diskriminační prvek.

Soud se zabýval nejprve povahou předmětu KRL. Zaznamenal, že prostor věnovaný křesťanství byl větší než prostor věnovaný všem ostatním náboženstvím a filosofiím dohromady. Mimoto dospěl k závěru, že rozdíly týkající se křesťanství a ostatních náboženství a filosofií nemají jen povahu kvantitativní, ale i kvalitativní a předmět jako takový slouží k podpoře určitého náboženství. Proto se dále Soud zabýval tím, zda systém částečného osvobození je dostačujícím prostředkem, zajišťujícím respektování náboženského a filozofického přesvědčení rodičů. Dospěl k závěru, že tomu tak není, a to ze tří důvodů: 1) Systém částečného osvobození vyžadoval od rodičů, aby se soustavně detailně seznamovali s obsahem vyučovaného předmětu a s předstihem školu informovali, které části jsou nevhodné. 2) Pokud rodiče žádají o osvobození z té části výuky, která nemá zjevně náboženský charakter, musí svou žádost odůvodnit. Tato skutečnost v sobě skrývá nebezpečí, že rodiče se budou cítit nuceni vyjít škole intimní aspekty jejich náboženského a filozofického života, případně z důvodu ochrany svého soukromí možnosti osvobození nevyužijí. 3) I v případě, že žádost rodiče o částečné osvobození byla uznána školou za důvodnou, neznamenal to nutně, že žák neměl povinnost být přítomen výuce přičítící se přesvědčení jeho rodičů. Bylo možno věc řešit tak, že žák byl namísto činné účasti na kultických úkonech pouze v roli jejich pozorovatele. Osvobození se vztahovalo pouze na aktivitu jako takovou, nikoli na informaci, kterou tato aktivita zprostředkovala. Soud vyjádřil názor, že rozlišování mezi aktivitou a vědomostí je nejen obtížně proveditelné v praxi, ale snižuje význam částečného osvobození od výuky jako takového. Navíc rodiče mohou cítit ostych požadovat po učitelích, aby zajistil takto diferencovanou výuku. Soud proto dospěl k závěru, že „systém částečného osvobození může způsobit, že na rodiče, kterých se to týká, bude vloženo těžké břemeno v podobě nebezpečí nepatřičného odkrývání jejich soukromého života a že možnost konfliktu je pravděpodobně bude odrazovat od toho, aby podávali takové žádosti. V některých případech, zejména ve vztahu k aktivitám náboženské

povahy, rozsah částečného osvobození může být podstatně omezen diferencující výukou. Toto může být jen stěží pokládáno za souladné s právem rodičů na respektování jejich přesvědčení podle čl. 2 Protokolu č. 1 interpretovaného ve světle čl. 8 a 9 Úmluvy.“ (§ 100) Soud závěrem odmítnul námitku norské vlády, že stěžovatelé mají možnost posílat své děti do soukromých škol, jejichž provoz je z více než 85% hrazen z veřejných prostředků.³⁶³

Z výše uvedeného je zřejmé, že v případě, že stát připustí na veřejných školách výuku, která má charakter indoktrinace, je povinen umožnit rodičům žádat o osvobození jejich dětí z této výuky; přičemž procedura osvobození od výuky nesmí být spojena s takovými požadavky, které by pro rodiče představovaly neúnosné břemeno a které by je odrazovaly od využití možnosti žádat o osvobození od výuky.³⁶⁴

Jestliže mají rodiče námitky proti výuce rázu náboženského, filozofického nebo etického, která ale nedosahuje intenzity indoktrinace, vyplývá jim z čl. 2 Protokolu pouze právo posílat své děti do nestátních vzdělávacích zařízení.

³⁶³ K rozsudku bylo připojeno separátní votum osmi soudců, kteří hlasovali proti výroku, jímž bylo vysloveno porušení čl. 2 Protokolu. Soudci jednak vycházeli z toho, že při posuzování osnov je třeba vycházet z potřeb norské společnosti, která předmětem KRL chtěla vytvořit integrační nástroj, jednak (co se týče podílu křesťanství na výuce) je třeba zohlednit norské dějiny a roli křesťanství v dnešní norské společnosti. Dále soudci odmítli i závěry o nedostatečnosti systému částečného osvobození od výuky. Není podle nich nepřiměřené očekávat od rodičů, že se budou informovat o podrobnostech výuky předmětu KRL. Také na nutnosti odůvodnit v určitých případech žádost o osvobození neshledávají abnormálního nebo rušivého, protože je obvyklé, že státy vyžadují od občanů informace citlivé povahy, jestliže se tito domáhají poskytnutí výjimky z obecně závazného pravidla; navíc v posuzovaném případě nebylo odůvodnění vyžadováno v případě ryze náboženských praktik. Také metodu diferencující výuky shledali soudci za dostatečnou realizaci částečného osvobození. Proto soudci nesdílejí názor, že by systém částečného osvobození představoval pro rodiče nadměrné nebo neodůvodněné břemeno, ale mají zato, že výuka KRL, jak je zakotvena v norském právu, nepředstavuje indoktrinaci, ale tento předmět je vyučován objektivním, kritickým a pluralistickým způsobem.

³⁶⁴ Jedná se o obdobný princip, jako již zmíněný zákaz zneužití vyžadování určitých formalit při registraci změny náboženského vyznání (srov. kap. 2. 4.).

2. 7.

Zákaz diskriminace založené na náboženství podle čl. 14 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod

Článek 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod stanoví: „Užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou musí být zajištěno bez diskriminace založené na jakémkoli důvodu, jako je pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení.“ Z formulace článku je zřejmé, že na rozdíl od jiných mezinárodních lidskoprávních dokumentů nezaručuje samostatné právo nebýt diskriminován, nýbrž jeho užití je podpůrné a může být aplikován pouze pokud skutkový stav případu lze podřadit pod některý z jiných článků Úmluvy (samotný článek však porušen být nemusí).³⁶⁵ Pro zajištění náboženské svobody má dvojitý význam: jednak posiluje ochranu výkonu náboženských lidských práv přiznaných čl. 9 Úmluvy a čl. 2 Dodatkového protokolu, jednak tím, že v demonstrativním výčtu důvodů, pro které je nepřípustná diskriminace, zmiňuje na pátém místě náboženství (*religion*), zabraňuje tomu, aby určité náboženství bylo příčinou újmy na jiných právech chráněných Úmluvou.

Obecné zásady posuzování diskriminace

Při aplikaci čl. 14 je třeba nejprve určit obsah klíčového pojmu, jímž je „diskriminace“. Tvůrci Úmluvy v tomto ohledu vnesli poněkud nejistotu, protože použili v anglické verzi pojem „diskriminace“ (*discrimination*), avšak ve

³⁶⁵ Cf. např. ARNADÓTTIR, Oddný Mjöll: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Hague: Kluwer Law International, 2003, s. 35-37; TRECHSEL, Stefan: *Überlegungen zum Verhältnis zwischen Art. 14 EMRK und dem 12. Zusatzprotokoll*. IN: *Gleichheit und Nichtdiskriminierung im nationalen und internationalen Menschenrechtsschutz*. Heidelberg: Springer Verlag, 2003, s. 119-121; PEJCHALOVÁ GRÜNVALDOVÁ, Vladimíra: *Diskriminace z pohledu Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*. *Bulletin advokacie*, 2006, č. 4, s. 18; MUCHA, Jiří: *Článek 14 Evropské úmluvy o lidských právech – zákaz diskriminace*. IN: *Evropská úmluva o lidských právech a další mezinárodní ochranné mechanismy*. Praha: Informační a dokumentační středisko rady Evropy, 1997, s. 51.

francouzské verzi obecnější pojem „rozlišování“ (*distinction*). Soud však vykládá francouzský výraz stejně jako výraz anglický – tedy jako diskriminaci. Znamená to, že ne každé rozlišování znamená porušení čl. 14, ale toto porušení nastává jen v případech rozlišování, které má diskriminační charakter – tj. tehdy, kdy „právní řád určitého státu vytváří nerovnost ve výkonu subjektivních práv nebo povinností, avšak neexistuje zde relevantní souvislost mezi touto nerovností založenou právním řádem a nerovností, která je z povahy věci vlastní subjektivnímu právu nebo povinnosti“³⁶⁶.

Metodologii posuzování, zda v konkrétní věci, která spadá do rámce ochrany poskytované čl. 14, došlo k diskriminaci, rozpracoval Soud v Belgické jazykové věci³⁶⁷. Kritéria posuzování jsou tři: 1) nejprve se Soud zabývá tím, zda se v namítaných rozdílnostech v zacházení skutečně jedná o podobnou situaci (zkouška srovnatelnosti); je-li tomu tak, pak 2) je následně hledána odpověď na otázku, zda rozdílnost v zacházení sleduje legitimní cíl, čili zda měla objektivní a rozumné (přiměřené) ospravedlnění (zkouška legitimacy), a konečně Soud zkoumá 3) zda mezi použitými prostředky a sledovaným legitimním cílem existoval vztah proporcionality (zkouška přiměřenosti). Při aplikaci této „diskriminační triády“ Soud respektuje právo států na určitý prostor k uvážení, zda a v jaké míře rozdíly mezi obdobnými situacemi ospravedlňují odlišné zacházení.³⁶⁸

Diskriminace založená na náboženství

Náboženská víra náleží ke klasickým zakázaným důvodům pro nedovolené rozlišování – ať už ve formě znevýhodňování určitého náboženství nebo poskytování privilegii nějakému náboženství. Náboženství patří k „tvrdému jádru“ diskriminačních kritérií. (Americká judikatura a teorie ho zahrnuje mezi tzv. „podezřelá kritéria“ (*suspect classification*), jež podléhají přísnějšímu přezkumu než kritéria jiná.³⁶⁹)

³⁶⁶ RŮŽIČKA, Miroslav: Zákaz diskriminace podle Evropské úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 6, s. 631.

³⁶⁷ Rozsudek ESLP ve věci „týkající se určitých aspektů jazykového režimu vzdělávání v Belgii“ proti Belgii ze dne 23. července 1968, stížnosti č. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 a 2126/64.

³⁶⁸ Cf. RŮŽIČKA, Miroslav: Zákaz diskriminace podle Evropské úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 6, s. 635-640; HUBÁLKOVÁ, Eva: *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003, s. 278.

³⁶⁹ Cf.: KŮHN, Zdeněk: Diskriminace v teoretickém a srovnávacím kontextu. *Právní fórum*, 2007, roč. 4, č. 4 (příloha), s. 59-61.

Spory o diskriminační jednání jsou časté ve věcech pracovněprávních. Ve věci Tuomo Konttinen proti Finsku³⁷⁰ stěžovatel podle názoru Komise neunesl důkazní břemeno, že s ním bylo nakládáno hůře než s jinými osobami v analogické situaci. Stěžovatel, který byl adventistou sedmého dne, byl v souladu se svým náboženstvím přesvědčen, že nesmí pracovat o šabatu, který začíná pátečním západem slunce. V zimním období, když slunce zapadá dříve, přestával v pátky pracovat ještě před koncem směny, v důsledku čehož byl propuštěn ze zaměstnání. Stěžovatel namítal, že ve Finsku je dnem pracovního klidu neděle, kdy mohou světit sváteční den příslušníci většiny finských náboženských společností; oproti této většině je diskriminována menšina, která má jako sváteční den sobotu. EKLP sice uznala, že podle finských předpisů je dnem pracovního klidu zpravidla neděle, nicméně uvedla, že finské zákony neobsahují žádné předpisy, které by zaručovaly členům jakékoli náboženské společnosti absolutní právo světit určitý den jako náboženský svátek. Se stěžovatelem proto nebylo zacházeno odlišně v porovnání s příslušníky jiných náboženství.

Přístupu ke svobodnému výkonu povolání se týkala věc Thlimmenos proti Řecku³⁷¹. Stěžovatel, který byl svědkem Jehovovým, byl v roce 1983 odsouzen vojenským tribunálem k trestu odnětí svobody za to, že v době všeobecné mobilizace odmítl obléci uniformu. V roce 1988 se přihlásil ke státní zkoušce na pozici účetního experta. Přestože se umístil na druhém místě ze šedesáti kandidátů, nebyl přijat s odůvodněním, že v minulosti spáchal závažný trestný čin. Stěžovatel namítal porušení čl. 9 ve spojení s čl. 14. ESLP dal stěžovateli zapravdu a uvedl, že „právo užívat práv zaručených Úmluvou bez diskriminace je rovněž porušeno tehdy, když - bez objektivního a rozumného ospravedlnění - státy nezacházejí odlišně s osobami, jejichž situace se citelně liší“ (§ 44). V projednávané záležitosti pak shledal, že odsouzení za odmítnutí obléci uniformu z náboženských důvodů - na rozdíl od jiných trestných činů - neukazuje na žádnou nečestnost nebo morální hanebnost, způsobilou snížit schopnost stěžovatele vykonávat povolání účetního experta. Odmítnutí stěžovatele nesledovalo legitimní cíl a nebylo objektivně a rozumně ospravedlněno. Toto rozhodnutí ESLP je přelomové v tom, že poprvé uznalo

³⁷⁰ Rozhodnutí EKLP ve věci Tuomo Konttinen proti Finsku ze dne 3. prosince 1996, stížnost č. 24949/94.

³⁷¹ Rozsudek ESLP ve věci Thlimmenos proti Řecku ze dne 6. dubna 2000, stížnost č. 34369/97.

pozitivní závazky státu ve formě zohlednění rozdílnosti³⁷²; napříště není cílem čl. 14 jenom rovné zacházení v analogických případech, tedy rovnost formální, ale také rovnost materiální – tj. rovné zacházení v případech, které jsou odlišné a analogii postrádají, a to proporcionálně k míře této odlišnosti³⁷³.

Nepřímé diskriminace³⁷⁴ na pracovišti se týká věc Ivanova proti Bulharsku³⁷⁵, v níž stěžovatelka namítala, že byla propuštěna ze zaměstnání z důvodů náboženského vyznání. Pracovala jako manažerka bazénu na státní technické škole a byla aktivní členkou protestantské náboženské společnosti Slovo života, které bulharské úřady odepřely registraci. Členy této náboženské společnosti bylo vícero zaměstnanců školy a jejich náboženské aktivity byly předmětem kritiky médií, kampaně poslance za daný region a vyšetřování státního zástupce, které bylo nakonec zastaveno. Stěžovatelka byla nicméně školskými úředníky vyzvána, aby se buď zřekla své víry nebo aby opustila školu, jinak že bude zbavena svého postu cestou disciplinárního řízení. Škola následně přikročila k organizační změně, zrušila pracovní místo stěžovatelky a vytvořila nový post, pro který stanovila jako podmínku vzdělání, které stěžovatelka neměla. Náplň práce na nové pozici a na původní pozici, kterou stěžovatelka zastávala, byla prakticky totožná. Na základě těchto skutečností dopěl Soud k závěru, že skutečným důvodem skončení pracovního poměru byla náboženská víra stěžovatelky, byť tento důvod byl zastřen zavedením nových požadavků pro zastávání její pozice.³⁷⁶

³⁷² ARNADÓTTIR, Oddný Mjöll: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Hague: Kluwer Law International, 2003, s. 101.

³⁷³ RŮŽIČKA, Miroslav: *Zákaz diskriminace podle Evropské úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod*. Právník, 2007, roč. 146, č. 6, s. 632-633.

³⁷⁴ Nepřímou diskriminací se rozumí ta skutečnost, kdy obecná právní úprava, která formálně neobsahuje žádné zakázané diskriminační kritérium, ve skutečnosti vyvolává diskriminaci při své aplikaci. (Cf.: KŮHN, Zdeněk: *Diskriminace v teoretickém a srovnávacím kontextu*. Právní fórum, 2007, roč. 4, č. 4 (příloha), s. 61.)

³⁷⁵ Rozsudek ESLP ve věci Ivanova proti Bulharsku ze dne 12. dubna 2007, stížnost č. 52435/99.

³⁷⁶ Soud v dané věci vyslovil porušení čl. 9 Úmluvy; ve vztahu k namítnému porušení čl. 9 ve spojení s čl. 14 dospěl k závěru, že není důvod posuzovat zvláště diskriminační aspekt projednávané věci. Domnívám se však, že jádro sporu v dané věci spočívalo právě v diskriminačním jednání, nikoli v porušení práva na náboženskou svobodu. Skutkový závěr soudu, že „pracovní poměr stěžovatelky byl ukončen z důvodu jejího náboženského přesvědčení“ (§ 86) odpovídá spíše skutkové podstatě čl. 14 než čl. 9 Úmluvy. Soud se v odůvodnění nezabýval legitimitou a přiměřeností naříkaného postupu vůči stěžovatelce, pouze apodikticky uvedl, že ukončení pracovního poměru z důvodů náboženského přesvědčení zakládá porušení čl. 9 Úmluvy. Tento závěr ovšem nemůže sloužit jako jediné vodítko v obdobných případech, neboť je nepochybné, že samo rozlišení na základě kritéria náboženského vyznání nemusí vždy nutně vést k diskriminaci.

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

Ve věci N. proti Švédsku³⁷⁷ podal stížnost žurnalista, který byl přesvědčeným pacifistou – napsal řadu pacifistických článků a byl činný v různých organizacích na podporu míru a mírového urovnávání mezinárodních sporů. Za to, že odmítal nastoupit vojenskou službu, byl odsouzen k trestu odnětí svobody. Ve stížnosti namítal diskriminaci v porovnání se Svědky Jehovovými, kteří byli podle švédských zákonů zproštěni povinnosti vojenské služby i náhradní civilní služby. Komise ve svém rozhodnutí uvedla, že náboženská společnost Svědkové Jehovovi vyžaduje od svých členů dodržování řady pravidel, která se týkají každodenního života, a jejichž dodržování je předmětem přísné neformální sociální kontroly členy této náboženské společnosti. Jedním z těchto pravidel je i odmítnutí jak vojenské služby, tak i služby náhradní. Členství v náboženské společnosti Svědkové Jehovovi tak představuje silný důkaz toho, že odpírání vojenské služby je založeno na skutečném náboženském přesvědčení. Žádné srovnatelné důkazy však neexistují u jednotlivců, kteří nejsou členy náboženské společnosti s podobnými charakteristickými znaky. Proto EKLP porušení čl. 9 ve spojení s čl. 14 Úmluvy neshledala. Toto rozhodnutí Komise (kromě toho, že odporuje závěrům, které později přijal Výbor pro lidská práva OSN³⁷⁸) je velmi nepřesvědčivé. Kdyby stěžovatel odpíral výkonu vojenské služby, aniž by k prokázání opravdovosti svého postoje nabídl jakýkoli důkaz, byl by závěr Komise pochopitelný – avšak v situaci, kdy stěžovatel věnoval značné úsilí propagaci pacifismu, spočívající jak v psaní článků, tak i aktivitou v pacifistických organizacích, nezdá se, že by nenabídl srovnatelné důkazy s členstvím v náboženské společnosti Svědkové Jehovovi.³⁷⁹

Ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii³⁸⁰ došel ESLP k závěru, že nedošlo k diskriminaci stěžovatele – židovského liturgického sdružení, kterému nebylo vydáno povolení k provádění rituální porážky (šechity), zatímco židovské konzistoriální obci toto povolení bylo vydáno. Soud se s námitkou vypořádal až příliš lakonicky, kdy uvedl, že rozdíl v zacházení byl jen málo závažný, neboť

³⁷⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci N. proti Švédsku ze dne 11. října 1984, stížnost č. 10410/83.

³⁷⁸ Cf. Názor VLP ve věci Brinkhof proti Nizozemí ze dne 27. července 1993, oznámení č. 402/1990.

³⁷⁹ Cf. WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 283.

³⁸⁰ Rozsudek ESLP ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii ze dne 27. června 2000, stížnost č. 27417/95.

stěžovatelka si mohla opatřovat rituálně čisté maso z ciziny nebo z některých řeznictví konzistorní obce, která splňovala náročné požadavky stěžovatelky.

Nedovolené rozlišování na základě náboženského vyznání se netýká pouze užívání práva zaručeného v čl. 9, ale i jiných práv chráněných Úmluvou a protokoly k ní.

Diskriminace na základě náboženství ve spojení s právem na život (čl. 2 EÚLP) byla namítána ve věci McKerr proti Spojenému království³⁸¹. Stěžovatel uvedl, že mezi léty 1969 a 1994 bylo příslušníky bezpečnostních sil v Severním Irsku usmrceno 357 osob, z nichž většina byli mladí muži z katolické nebo nacionalistické komunity. Porovnání s čísly usmrčených náležejících k protestantské komunitě podle něj ukazovalo, že dochází k diskriminačnímu použití smrtící síly a že neexistuje zákonná ochrana části komunity z důvodu národnostního původu nebo příslušnosti k národnostní menšině. ESLP však uvedl, že i když se statisticky zdá, že většina osob zastřelených bezpečnostními silami pocházela z katolické nebo nacionalistické komunity, Soud se nedomnívá, že by statistika mohla sama o osobě odhalovat praxi, jež by mohla být kvalifikována jako diskriminační ve smyslu čl. 14 (§§ 162-166).³⁸²

Jednomyslný závěr o porušení čl. 14 ve spojení s čl. 6 EÚLP byl Soudem přijat ve věci Katolický kostel v Chaniá (Canea) proti Řecku³⁸³. Římskokatolický kostel Panny Marie v Chaniá se nemohl před řeckými soudy domoci žalobou ochrany svého vlastnického práva před bezprávnými zásahy, protože řecké soudy dospěly k závěru, že jakýkoli katolický kostel v Řecku, pokud nesplní určité zákonem stanovené podmínky, postrádá právní subjektivitu a proto mu schází aktivní legitimace k podání žaloby na ochranu vlastnictví. ESLP uvedl, že na rozdíl od katolického kostela pravoslavné a židovské komunity nabývají právní subjektivitu bez jakýchkoli formalit, a mohou tak efektivně chránit své vlastnické právo. Vláda nebyla schopna podat přijatelné a rozumné vysvětlení pro odlišné zacházení. Soud proto dospěl k závěru, že bylo porušeno právo stěžovatele na

³⁸¹ Rozsudek ESLP ve věci McKerr proti Spojenému království ze dne 4. května 2001, stížnost č. 28883/95.

³⁸² Obdobné závěry ESLP učinil ve věcech Shanaghan proti Spojenému království ze dne 4. května 2001, stížnost č. 37715/97, §§ 126-130, a ve věci Kelly a další proti Spojenému království ze dne 4. května 2001, stížnost č. 30054/96, §§ 145-149.

³⁸³ Rozsudek ESLP ve věci Katolický kostel v Chaniá proti Řecku ze dne 16. prosince 1997, stížnost č. 25528/94.

spravedlivý proces podle čl. 6 EÚLP ve spojení se zákazem diskriminace z důvodu náboženství.³⁸⁴

Naproti tomu ve věci Svaté kláštery proti Řecku³⁸⁵ Soud odmítl námitku stěžovatelů, že byli diskriminováni proto, že expropriační předpisy státu se týkaly pouze klášterů řecké pravoslavné církve, nikoli však klášterů podléhajících Ekumenickému patriarchátu nebo jiným pravoslavným představeným v cizině nebo náležejících k jiným křesťanským církvím. Podle Soudu bylo odlišné zacházení ospravedlněno zvláštní úzkou vazbou mezi řeckým státem a řeckou pravoslavnou církví (§§ 91-94).

Učebnicový příklad absence legitimního cíle při rozdílném zacházení představuje věc Darby proti Švédsku³⁸⁶. Stěžovatelem byl finský občan, který měl domicil ve Finsku, ale pracoval ve Švédsku a jeho příjmy podléhaly podle smlouvy o zamezení dvojího zdanění mezi Finskem a Švédskem zdanění ve Švédsku. Přestože nebyl členem švédské luterské státní církve, nebyl osvobozen od placení církevní daně. Správce daně mu sdělil, že osvobození od církevní daně je pro nečleny státní církve možné jen v případě, když má daňový poplatník domicil na území Švédska. Švédská vláda sama uznala, že jí uváděný důvod – usnadnění správní praxe – je pro stěžovatelem namítané rozdílné zacházení nedostačující (§ 33). Soud proto vyslovil, že došlo k porušení čl. 14 ve spojení s čl. 1 Dodatkového protokolu, zaručujícího ochranu majetku.

Ve věci Alujer Fernandez a Caballero Garcia proti Španělsku³⁸⁷ stěžovatelé namítali, že jako členové baptistické církve nemohou část svých daní asignovat ve prospěch církve, jejímiž jsou členy, zatímco katolíci ve Španělsku tuto možnost mají, v čemž spatřovali diskriminaci. Soud prohlásil jejich stížnost za nepřijatelnou s odůvodněním, že dohody mezi státy a církvemi, které zakotví zvláštní daňový režim ve prospěch těchto církví, nepředstavuje porušení čl. 14 ve spojení s čl. 9 za předpokladu, že zde existuje objektivní a rozumné zdůvodnění odlišného zacházení

³⁸⁴ Je zajímavé, že (na rozdíl od Soudu) EKLP ve své zprávě vyjádřila názor, že ve věci šlo primárně o porušení práva na svobodu náboženského vyznání podle čl. 9 EÚLP ve spojení se zákazem diskriminace. (Cf. MUCHA, Jiří: Významná judikatura. Evropský soud pro lidská práva. *Evropské právo*, 1998, roč. 2, č. 4, s. 9.)

³⁸⁵ Rozsudek ESLP ve věci Svaté kláštery proti Řecku ze dne 9. prosince 1994, stížnosti č. 13092/87 a 13984/88.

³⁸⁶ Rozsudek ESLP ve věci Darby proti Švédsku ze dne 23. října 1990, stížnost č. 11581/85.

³⁸⁷ Rozhodnutí ESLP ve věci Alujer Fernandez a Caballero Garcia proti Španělsku ze dne 14. června 2001, stížnost č. 53072/99.

a že podobné dohody mohou uzavírat i jiné církve, které projeví vůli k uzavření dohody. Mimoto Soud prohlásil ochotu k uznání širokého prostoru k uvážení ve věci financování církví a náboženských společností, protože se jedná o oblast, kde neexistuje jednotný evropský standard.

Mimořádně citlivé jsou případy namítané diskriminace z důvodu náboženského vyznání ve spojení s právem na respektování svého soukromého a rodinného života (čl. 8 EÚLP). Soud rozhodoval v této souvislosti o dvou velmi podobných kauzách svědkyň Jehovových, v nichž byla napadána národní soudní rozhodnutí o nesvěření dětí do péče stěžovatelek: Jedná se o případy Hoffman proti Rakousku³⁸⁸ a Palau-Martinez proti Francii³⁸⁹.

V prvně jmenované věci byly v porozvodovém opatrovnickém řízení děti stěžovatelky na základě rozhodnutí rakouského nejvyššího soudu odebrány z péče matky, která byla svědkyní Jehovovou, a předány do péče otci, který byl katolíkem. Přitom děti žily s matkou v oddělené domácnosti již po dobu dvou let. Nejvyšší soud uvedl, že matka vychovává děti v souladu s náboženským učením svědků Jehovových, čímž se dostávají na okraj společnosti; kromě toho může být jejich život ohrožen odmítnutím jejich matky nechat jim provést krevní transfúzi. ESLP při posouzení věci uvedl, že tu existoval rozdíl v zacházení a že tento rozdíl spočíval v náboženství; rakouský nejvyšší soud nepochybně sledoval legitimní cíl, a to ochranu zdraví a práv dětí. ESLP ovšem neshledal, že by existoval rozumný vztah proporcionality mezi použitými prostředky a sledovaným účelem, neboť „rozlišování opírající se v podstatě o pouhý rozdíl v náboženství není akceptovatelné“ (§ 36).

Obdobně ve věci Palau-Martinez proti Francii národní soudy rozhodly, že děti, které dříve žily s matkou, budou svěřeny do péče otci, který zavinil rozvrat manželství, které dříve uzavřel se stěžovatelkou. Důvodem soudního rozhodnutí byla příslušnost matky k náboženské společnosti svědkové Jehovovi. Podle soudů výchovná pravidla uložená touto náboženskou společností lze kritizovat pro jejich přísnost, netoleranci a povinnost šířit své náboženství; je v zájmu dětí uniknout omezením a zákazům, které jim ukládá náboženství strukturované jako sekta. ESLP proto neměl pochybnosti o tom, že rodiče byli vystaveni rozdílnému zacházení na základě náboženství, které sledovalo legitimní cíl, tj. ochranu zájmů dětí. Zkoumal

³⁸⁸ Rozsudek ESLP ve věci Hoffman proti Rakousku ze dne 23. června 1993, stížnost č. 12875/87.

³⁸⁹ Rozsudek ESLP ve věci Palau-Martinez proti Francii ze dne 16. prosince 2003, stížnost č. 64927/01.

proto dále, zda mezi legitimním cílem a použitým prostředkem (svěřením dětí otci) existuje přiměřený vztah. ESLP dospěl k závěru, že tomu tak nebylo, a to z toho důvodu, že národní soud se o svědčích Jehovových vyslovil pouze obecně, aniž by uvedl konkrétní fakta svědčící o negativním vlivu stěžovatelčina náboženství na výchovu a každodenní život jejich dětí a aniž by provedl sociální šetření, které je v těchto věcech běžnou praxí. Protože opatrovnický soud „rozhodl *in abstracto* a na základě obecných úvah, aniž by prokázal souvislost mezi podmínkami soužití dětí s matkou a jejich skutečným zájmem“ (§ 42), došlo k porušení čl. 8 ve spojení s čl. 14 Úmluvy.

Z obou výše citovaných rozsudků je patrné, že Soud posuzoval diskriminaci založenou na náboženství přísně a vůbec se nezabýval případným prostorem k uvážení pro státy. Podobnou přísnost lze nalézt i ve věci *Thlimmenos* proti Řecku; naproti tomu v kauzách *Svaté kláštery* proti Řecku nebo *Cha'are Shalom Ve Tsedek* proti Francii byl Soud ve svém přezkumu výrazně shovívavější. Islandský právník O. M. Arnadóttir uvádí, že blahovolnější přístup ESLP k diskriminaci na základě náboženského vyznání je patrný právě v těch věcech, kde se jedná o regulaci vztahů mezi státem a církvemi, nebo v případech, kde jde o ochranu majetku (v těchto případech je povaha tohoto práva faktorem, který zmírňuje přísnost přezkumu diskriminace na základě nejen náboženství, ale i jiných „podezřelých“ diskriminačních kritérií, jako např. národnosti nebo původu).³⁹⁰

2. 8.

Náboženská svoboda a jiná práva zaručená v Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod

Mnohohrstevnatost náboženské svobody, která (jak uvedeno výše) vede mnohé právní teoretiky k užívání pojmu „náboženská lidská práva“, způsobuje, že užívání náboženské svobody velmi často souvisí s užíváním jiných práv a svobod zaručených EÚLP a protokoly k ní.

³⁹⁰ ARNADÓTTIR, Oddný Mjöll: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Hague: Kluwer Law International, 2003, s. 151-152, 163, 168-169.

Náboženská svoboda v souběhu a ve střetu s jinými právy a svobodami

Poměr náboženské svobody a jiných lidských práv je dvojitý – buďto se jedná o souběh (konkurenci) nebo o střet (kolizi) těchto práv a svobod.³⁹¹

Souběh lidských práv nastává v situaci, kdy na jeden skutkový stav je možno použít vícero lidských práv jako měřítek přezkumu.³⁹²

Evropský soud pro lidská práva ve svých rozhodnutích nerozvinul nauku o posuzování případů, kdy tvrzený a následně prokázaný skutkový stav dopadá na vícero lidskoprávních skutkových podstat Úmluvy (čímž se liší kupříkladu od mezinárodních trestních tribunálů³⁹³). V Belgické jazykové věci³⁹⁴ pouze uvedl, že Úmluva musí být vykládána jako celek, z čehož plyne, že záležitost projednávaná podle jednoho z jejích ustanovení může být též v některých svých aspektech regulována jinými ustanoveními Úmluvy. Soud se zpravidla ve svých rozhodnutích omezuje na sdělení, že posuzování, zda došlo k porušení jednoho práva, se dělo „ve světle“ (*in the light*) práva jiného; případně při vyslovení, že došlo k porušení jednoho práva, zároveň uvede, že není nutné se zabývat porušením práva jiného. Jen málokdy se vyjádří např. k poměru speciality jednoho práva vůči druhému³⁹⁵. Soud zpravidla rezignuje na vyčerpávající posouzení konkurence jednotlivých skutkových podstat z praktických důvodů: Z hlediska stěžovatele postačí, je-li vysloveno porušení alespoň jednoho článku Úmluvy, nebo naopak není mu na újmu, jsou-li v rozhodnutí zmíněna všechna v úvahu přicházející práva, která však z teoretického pohledu z důvodu konzumpce vedle sebe neobstojí. Rovněž pro přiznání spravedlivého zadostiučinění podle čl. 41 Úmluvy ESLP nepotřebuje odůvodňovat jeho výši počtem porušených práv. Na druhou stranu, pokud by se Soud zabýval souběhem jednotlivých lidskoprávních podstat podrobněji, mohla by tato jeho činnost přinést hlubší objasnění objektů jednotlivých lidských práv a

³⁹¹ Cf. HŮLKA, Štěpán: O potřebě právní dogmatiky ochrany lidských práv v české právní teorii a praxi (na příkladu čl. 13 Listiny základních práv a svobod). *Právník*, 2004, roč. 134, č. 3, s. 242.

³⁹² TSCHENTSCHER, Axel: *Examenskurs Grunrechte*. Würzburg: Jurisprudencia Verlag, 2002, s. 62.

³⁹³ Cf. např. PIVOŇKA, Josef: Ideální souběh zločinů podle mezinárodního práva v praxi mezinárodních trestních tribunálů. *Právník*, 2006, roč. 145, č. 4, s. 405-433.

³⁹⁴ Rozsudek ESLP ve věci „týkající se určitých aspektů jazykového režimu vzdělávání v Belgii“ proti Belgii ze dne 23. července 1968, stížnosti č. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 a 2126/64.

³⁹⁵ Učinil tak např. ve věci ve věci *Folgerø* a další proti Norsku ze dne 29. června 2007, stížnost č. 15472/02, kdy uvedl, že ustanovení čl. 2 Dodatkového protokolu je speciální vůči ustanovení čl. 9 Úmluvy (§ 54).

svobod – zejména pokud by Soud přistoupil k odlišení souběhu skutečného, kdy se jednotlivá v úvahu přicházející práva uplatní vedle sebe, od souběhu zdánlivého (nepravého)³⁹⁶, kdy jedno z práv přicházejících v úvahu ustupuje z důvodu konzumpce (např. pro poměr speciality či subsidiarity) právu druhému, podle něhož se výlučně věc posoudí.

Střet jednotlivých lidských práv vyplývá ze skutečnosti, že jedním z faktorů, které omezují konkrétní lidské právo nebo základní svobodu, je ochrana práv a svobod jiných. Lidská práva mají z hlediska teorie právních norem povahu principů (nikoli pravidel), proto jejich střet nevyvolává otázku po platnosti jedné a neplatnosti druhé ze dvou kolidujících norem, nýbrž vyvolává otázku poměrování a vyvažování prostřednictvím principu proporcionality. Jestliže se principy kříží, rozhoduje se o relativní závažnosti či důležitosti každého z nich, kdy převážení jednoho principu nad druhým je závislé na konkrétních okolnostech případu.³⁹⁷

Náboženská svoboda a právo na respektování rodinného a soukromého života

Právo na respektování soukromého a rodinného života je zakotveno v čl. 8 Úmluvy, který v odst. 1 stanoví: „Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence.“ Toto ustanovení zahrnuje čtyři oblasti života jednotlivce – soukromý život, rodinný život, obydlí a korespondenci – a směřuje k tomu, aby jednatelce byl chráněn před svévolným vměšováním veřejné moci do jeho soukromí; současně však z něj je nutno vyvodit i pozitivní závazky státu, jako je např. poskytnutí účinné ochrany před vměšováním ze strany soukromých osob.³⁹⁸

Jedním z centrálních aspektů soukromého a rodinného života a zároveň náboženské svobody je právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání ve shodě s jejich

³⁹⁶ Pojem „zdánlivý souběh“ je používán ve francouzštině a angličtině (*concoure apparent, apparent concurrence*), v německých zdrojích se naproti tomu užívá pojmu „nepravý souběh“ (*unechte Konkurrenz*).

³⁹⁷ Cf. např. ALEXY, Robert: *Teorie der Grundrechte*. Baden-Baden: Nomos, 1985, s. 79; DWORKIN, Ronald: *Když se práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 43-51.

³⁹⁸ Cf. SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997, s. 183-186; HUBÁLKOVÁ, Eva: *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003, s. 201.

vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením, které je zakotveno v čl. 2 Dodatkového protokolu. Komise ve této souvislosti ve věci Sedm jednotlivců proti Švédsku³⁹⁹ uvedla, že „výchova dětí představuje ústřední aspekt rodinného života“. Podobně i Soud deklaroval spojitost čl. 2 Dodatkového protokolu a čl. 8 i 9 Úmluvy např. ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku⁴⁰⁰. (Viz blíže kap. 2. 6.)

Jinou oblastí, kde se stýká právo na respektování soukromého života s náboženskou svobodou, je problematika nábožensky motivovaného nesouhlasu s určitou medicínskou terapií. V rozsudku Pretty proti Spojenému království⁴⁰¹ Soud uvedl, že „v oblasti lékařské péče může odmítnutí přijmout specifickou léčbu nevyhnutelně vést k fatálnímu výsledku, avšak uložení léčby bez souhlasu duševně způsobilého dospělého pacienta by bylo zásahem do jeho fyzické integrity způsobem, jenž by se mohl dotknout jeho práv chráněných čl. 8 odst. 1 Úmluvy“ (§ 63). Toto právo může podléhat legitimním omezením (což ostatně Soud konstatoval i v citovaném případě); zvláště důležitá bude možnost ingerence státu v případech, kdy o léčebných postupech rozhodují jménem nezletilých dětí nebo mentálně postižených osob jejich zástupci; k této otázce však dosud ESLP neměl možnost se explicitně vyjádřit.⁴⁰² (Viz též kap. 2. 5.)

Souběžné porušení čl. 8 a 9 je namítáno v řadě jiných případů: Ve věci H. proti Norsku⁴⁰³ stěžovatel namítal, že byla mj. narušena jeho náboženská svoboda i právo na respektování rodinného a soukromého života tím, že mu nebylo umožněno v souladu s jeho přesvědčením zabránit jeho družce v tom, aby šla na potrat a po potratu mu nebylo vydáno mrtvé tělo jeho dítěte, aby ho v souladu se svým náboženstvím (judaismem) pohřbil. Komise však jeho stížnost prohlásila za nepřijatelnou a uvedla, že při výkonu náboženské svobody otce ve vztahu k potracení jeho dítěte je třeba vzít předně v úvahu práva matky, protože jí především se týká těhotenství a jeho pokračování nebo ukončení. Případný zásah

³⁹⁹ Rozhodnutí EKLP ve věci Sedm jednotlivců proti Švédsku ze dne 13. května 1982, stížnost č. 8811/79.

⁴⁰⁰ Rozsudek ESLP ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku ze dne 7. prosince 1976, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72, § 52.

⁴⁰¹ Rozsudek ESLP ve věci Pretty proti Spojenému království ze dne 29. dubna 2002, stížnost č. 2346/02.

⁴⁰² Cf.: MURDOCH, Jim: *Freedom of thought, conscience and religion. A guide to the implementation of Article 9 of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, 2007, s. 54.

⁴⁰³ Rozhodnutí EKLP ve věci H. proti Norsku ze dne 19. května 1992, stížnost č. 17004/90.

do práv otce chráněných čl. 8 a čl. 9 byl ospravedlněn nutností ochrany práv a svobod jiných.⁴⁰⁴

Porušení čl. 8 i čl. 9 bylo namítáno ve věci Parry proti Spojenému království⁴⁰⁵, kdy transsexuálovi, který byl duchovním, bylo uloženo, že k tomu, aby dosáhl plného formálního administrativního uznání svého nového pohlaví, musí dojít k rozluce jeho dřívějšího manželství. Transsexuál i jeho manželka si však přáli manželství zachovat. Soud prohlásil stížnost za nepřijatelnou, protože stěžovatelé mohou po rozluce manželství uzavřít registrované partnerství, takže britská právní úprava změny pohlaví přiměřeně vyvažuje zájmy jednotlivce a zájmy společnosti; ESLP taktéž neshledal porušení čl. 9 Úmluvy.

Právo na respektování soukromého a rodinného života ve spojení s náboženskou svobodou a zákazem diskriminace bylo hlediskem, které bral ESLP v úvahu při posuzování stížností svědkyň Jehovových, kterým byly z jejich péče pro jejich náboženské přesvědčení odňaty z péče jejich děti. Soud vyslovil porušení čl. 8 ve spojení s čl. 14; porušením čl. 9 se nezabýval, neboť nevyvolával žádné odlišné otázky (Hoffman proti Rakousku⁴⁰⁶ a Palau-Martinez proti Francii⁴⁰⁷).

Náboženská svoboda a svoboda projevu

Svoboda projevu, zaručená v čl. 10 Úmluvy, jež v sobě zahrnuje „svobodu zastávat názory a přijímat a rozšiřovat informace nebo myšlenky“ představuje demokratické právo *par excellence* – bez ní je pluralitní demokracie nemyslitelná.⁴⁰⁸ ESLP ve své judikatuře konstantně zdůrazňuje, že svoboda projevu představuje jeden z prvořadých základů demokratické společnosti a vztahuje se i na myšlenky, které zraňují, šokují nebo znepokojují.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Domnívám se, že Komise se v odůvodnění nevypořádala se skutečností, že stěžovatel namítal, že k porušení jeho práv došlo nejen provedením potratu, ale též i odepřením možnosti pohřbít potracené dítě. Jaká práva matky byla chráněna, když otci nebylo dovoleno pohřbít jeho dítě?

⁴⁰⁵ Rozhodnutí ESLP ve věci Parry proti Spojenému království ze dne 28. listopadu 2006, stížnost č. 42971/05.

⁴⁰⁶ Rozsudek ESLP ve věci Hoffman proti Rakousku ze dne 23. června 1993, stížnost č. 12875/87.

⁴⁰⁷ Rozsudek ESLP ve věci Palau-Martinez proti Francii ze dne 16. prosince 2003, stížnost č. 64927/01.

⁴⁰⁸ Cf. SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 199-201; HERCZEG, Jiří: *Meze svobody projevu*. Praha: Orac, 2004, s. 9-12.

⁴⁰⁹ Cf. např. Rozsudek ESLP ve věci Handyside proti Spojenému království ze dne 7. prosince 1976, stížnost č. 5493/72, § 49.

Svoboda projevu je imanentní svobodě náboženského vyznání – náboženské doktríny představují zvláštní kategorii názorů a jejich přijímání a šíření je nezbytnou podmínkou existence náboženství jakožto skupinového jevu. Nicméně ne každý projev motivovaný náboženským přesvědčením je projevováním náboženské svobody, což vyplývá ze zúženého pojetí pojmu „provádění náboženských úkonů“ neboli „praktikování“ v rozhodovací činnosti EKLP a ESLP (viz kap. 2. 4.); může proto existovat nábožensky motivovaný projev, který spadá výlučně pod ochranu čl. 10. Dokladem toho je např. věc *Hermanus Joannes van den Dungen proti Nizozemí*⁴¹⁰, v níž stěžovatel namítal porušení své náboženské svobody tím, že mu bylo zakázáno u kliniky provádějící potraty rozdávat letáky s fotografiemi potracených plodů ve spojení s vyobrazením Ježíše Krista. Komise dospěla k závěru, že stěžovatelova činnost nebyla vyjádřením víry ve smyslu čl. 9 Úmluvy, byla ale realizací svobody projevu podle čl. 10 (omezení této svobody ovšem shledala EKLP za sledující legitimní cíl a nezbytné v demokratické společnosti). Obdobné stanovisko zaujal ESLP ve věci *Murphy proti Irsku*⁴¹¹, v níž stěžovatel namítal porušení čl. 9 i 10 způsobené tím, že mu nebylo umožněno odvysílat v rozhlase náboženskou reklamu; Soud uvedl, že podstatou problému je otázka týkající se primárně omezení prostředků vyjadřování stěžovatele a ne jeho projevování náboženského vyznání (§ 61).

Problematika střetu svobody projevu a náboženské svobody (či přesněji řečeno: respektu k náboženskému přesvědčení) patří k nejpalcivějším problémům týkajícím se lidských práv v Evropě.⁴¹² ESLP měl možnost se k této problematice opakovaně vyjádřit, přičemž zaujal dosti blahovolný postoj k rozsahu prostoru k uvážení jednotlivých států, proti nimž stížnosti směřovaly.

Ve věci *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku*⁴¹³ stěžovatel – soukromý rakouský institut zabývající se šířením audiovizuálních děl – namítal porušení čl. 10, neboť mu bylo rakouskými soudy nařízeno zabavení a posléze i propadnutí

⁴¹⁰ Rozhodnutí EKLP ve věci *Hermanus Joannes van den Dungen proti Nizozemí* ze dne 22. února 1995, stížnost č. 22838/93.

⁴¹¹ Rozsudek ESLP ve věci *Murphy proti Irsku* ze dne 10. července 2003, stížnost č. 44179/98.

⁴¹² Tato problematika se stala předmětem rezoluce Parlamentního shromáždění RE č. 1510 (2006) ze dne 28. 6. 2006 o svobodě projevu a respektu k náboženským přesvědčením a doporučení Parlamentního shromáždění RE č. 1805 (2007) ze dne 29. 6. 2007 o rouhání, náboženských útocích a nenávislných projevech proti osobám na základě jejich náboženství.

⁴¹³ Rozsudek ESLP ve věci *Otto-Preminger-Institut proti Rakousku* ze dne 20. září 1994, stížnost č. 13470/87.

uměleckého filmu *Liebeskonzil*, který stěžovatel hodlal promítat ve svém kině v Innsbrucku. Důvodem tohoto postupu rakouských soudů byl rouhavý charakter filmu, hanobícího Boha-Otce, Ježíše Krista, Pannu Marii a eucharistii. Soud se zabýval tím, zda napadené opatření sledovalo legitimní cíl. Uvedl nejprve, že příslušníci určitého náboženství musejí tolerovat popírání své víry ze strany jiných a dokonce i propagaci takových doktrín, které jsou vůči jejich víře nepřátelské. Nicméně způsob, jakým je určitá náboženská víra nebo doktrína popírána, je skutečností, jež může za určitých okolností vést k odpovědnosti státu pramenící z jeho povinnosti zajistit pokojné užívání práv garantovaných čl. 9 Úmluvy. V krajních případech může totiž způsob, jakým je náboženská víra kritizována či popírána, odrazovat její nositele od výkonu svobody mít a projevovat své náboženské přesvědčení. Úcta k náboženskému cítění věřících, jak je zakotvena v čl. 9 může být legitimně shledána porušenou provokativním zobrazením předmětů náboženské úcty; taková zobrazení mohou být považována za zlovolné porušení ducha tolerance, který je stěžejním rysem každé demokratické společnosti. Soud proto dospěl k závěru, že legitimním cílem rakouských orgánů byla ochrana práv jiných ve smyslu čl. 10 odst. 2 Úmluvy, jmenovitě práva nebýt urážen ve svém náboženském cítění. V následných úvahách, zda napadené opatření bylo nezbytné v demokratické společnosti, Soud uvedl, že užívání svobody projevu zahrnuje též povinnosti a odpovědnost, mezi něž může být legitimně zahrnuta povinnost vyhnout se projevům, které jsou svévolně urážlivé vůči druhým, a tedy porušením jejich práv, a jež proto nepřispívají k žádné formě veřejné debaty způsobilé šířit pokrok v lidských záležitostech. Z důvodu, že není možné v Evropě rozeznat jednotné pojetí významu náboženství ve společnosti, Soud přiznal rakouským orgánům široký prostor k uvážení a uvedl, že o obsahu filmu nelze říci, že by byl nezpůsobilý založit rozhodnutí, k němuž rakouské soudy dospěly. Následně uzavřel, že k porušení čl. 10 nedošlo.⁴¹⁴

⁴¹⁴ K rozsudku připojili své separátní votum soudci Palm, Pekkanen a Makarczyk. Uvedli, že Úmluva neobsahuje právo na ochranu náboženského cítění, čímž ovšem nepopřeli, že ochrana před zlovolnými útoky na náboženské cítění jiných je legitimním cílem pro omezení svobody projevu. Jejich nesouhlas se týkal především závěru většiny ohledně nezbytnosti napadeného opatření v demokratické společnosti. V projednávaném případě postačila k ochraně náboženského cítění méně drastická opatření než ta, která byla uskutečněna orgány žalovaného státu. Soudci uvedli, že film měl být promítán v kině uvádějícím experimentální filmy pro omezené publikum, které bylo dopředu o charakteru filmu informováno. Informace poskytnutá stěžovatelem o obsahu a

Ve věci Wingrove proti Spojenému království⁴¹⁵ namítal porušení čl. 10 filmový režisér Nigel Wingrove, který natočil krátký film *Visions of Ecstasy*. Ve filmu jsou scény, v nichž je vyobrazena sv. Terezie z Ávily při erotických scénách s ženskou postavou, která představuje její vlastní psyché, a také s ležícím ukřižovaným Kristem. Britské úřady odmítly povolit šíření díla, protože porušovalo trestní předpisy o rouhání. Soud zkoumal anglické předpisy o rouhání a dospěl k závěru, že ačkoli trestný čin rouhání nemůže být s ohledem na svou povahu předmětem precizní právní definice, ve světle anglické judikatury nevznikají pochyby, že by panovala obecná nejistota nebo neshoda pokud jde o definici tohoto trestného činu. Proto ESLP dospěl k závěru, že omezení svobody projevu stěžovatele bylo „stanoveno zákonem“. Legitimní cíl – ochrana křesťanů proti hrubým a oplzlým urážkám jejich náboženského přesvědčení – je podle uvážení Soudu cílem, „*kteřý nepochybně odpovídá cíli »ochrany práv jiných« ve smyslu odst. 2 článku 10. Také plně odpovídá cílům ochrany poskytované čl. 9 náboženské svobodě.*“ (§ 48) Pokud se týče nezbytnosti zásahu, byl Soud toho názoru, že ačkoli čl. 10 odst. 2 téměř nepovoluje omezení svobody projevu v záležitostech politických prohlášení nebo otázek obecného zájmu, větší prostor k uvážení je obvykle státům ponechána když jde o právní úpravy otázek způsobilých dotknout se intimního přesvědčení v oblasti morálky a zvláště náboženství. V případě anglických předpisů o rouhání vysoký stupeň profanace, jaký je nezbytný pro jejich aplikaci, představuje ochranu proti svévoli. Zásah státních orgánů do stěžovatelovy svobody projevu nebyl svévolný či nepřiměřený.⁴¹⁶

charakteru filmu byla dostačující pro všechny, jejich náboženské cítění mohlo být dotčeno, aby se promítání nezúčastnili. Byla zde malá pravděpodobnost, že by někdo byl konfrontován s obsahem filmu, aniž by předem tušil, jaký je jeho obsah a charakter.

⁴¹⁵ Rozsudek ESLP ve věci Wingrove proti Spojenému království ze dne 22. října 1996, stížnost č. 17419/90.

⁴¹⁶ K rozsudku byla připojena tři odlišná stanoviska, jedno souhlasné a dvě nesouhlasná. Soudce Petitti uvedl, že Soud správně zkoumal věc jen podle odstavce 2 článku 10, zda byla porušena práva jiných, a – na rozdíl od případu ve věci *Otto-Preminger-Institut* – nespojoval čl. 9 a čl. 10, morálku a práva jiných, za což byl v předchozím případě kritizován naukou. Soudce se však domníval, že omezení nemělo být ospravedlněno akceptací předpisů o rouhání, ale širším poukazem na možnost omezení svobody projevu, jestliže profanuje i nekřesťanské symboly (včetně sekulárních) nebo narušuje veřejný pořádek. Soudce Meyer nesouhlasil s tím, že trestní opatření proti rouhání jsou „nezbytná“ v demokratické společnosti, a citoval britského ministra Patteny, který v této souvislosti uvedl, že pro věřící „*pevnost jejich vlastního přesvědčení je nejlepší zbraní proti rouhačům a posměvačům*“. Soudce Lohmus rovněž nesouhlasil se závěrem o nezbytnosti posuzovaného zásahu. Pochybnosti o nezbytnosti podle něj vzbuzuje již sama povaha trestného činu rouhání, který v Anglii chrání pouze křesťanství a státní anglikánskou církev a nikoli jiná přesvědčení; poukázal také na to, že

Ve věci Í. A. proti Turecku⁴¹⁷ byl stěžovatelem vydavatel románu *Yasak Tümceler* („Zakázané fráze“). Kniha byla vydána v jediném nákladu o počtu 2 000 výtisků a vyjadřovala v románovém slohu autorovy názory na filozofické a teologické otázky. Určité části knihy byly tureckými orgány vyhodnoceny jako rouhavé – např. tvrzení, že některé pasáže z Koránu byly inspirovány „záchvaty jásohu v Áišině náručí“ a že „Mohamed nezakazoval pohlavní styk s mrtvou osobou nebo s živým zvířetem“. Stěžovatel byl následně v trestním řízení odsouzen za spáchání trestného činu rouhání proti Bohu, náboženství, Prorokovi a svaté knize k nevysokému peněžnímu trestu. Jelikož mezi stranami nebylo sporu o tom, že zásah do svobody projevu stěžovatele byl stanoven zákony a sledoval legitimní cíl předcházení nepokojům, ochrany morálky a ochrany práv jiných, zaměřil se Soud na to, zda byl zásah nezbytný v demokratické společnosti. Soud, vycházející ze svých dřívějších rozhodnutí ve věcech *Otto-Preminger-Institut a Wingrove*, uvedl, že „otázka, kterou musí soud rozhodnout, spočívá ve vážení protichůdných zájmů na výkonu dvou základních svobod, konkrétně práva stěžovatele na šíření svých názorů na náboženskou doktrínu na veřejnosti na jedné straně a práva jiných na respektování jejich svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání na straně druhé“ (§ 27). Následně dospěl k závěru, že projednávaný případ představuje nejen kritiku, která uráží či šokuje, nebo „provokativní názor“, ale hanlivý útok na Proroka islámu. S ohledem na tuto skutečnost, jakož i s ohledem na to, že vnitrostátní soudy nenařídily zabavení předmětné knihy a uložily peněžité trest v bezvýznamné výši, dospěl ESLP k závěru, že čl. 10 nebyl porušen.⁴¹⁸

Přestože ESLP ve shora uvedených věcech, v nichž musel řešit střet svobody projevu a práva na respektování náboženského přesvědčení jiných, zaujímá

v některých případech je v případě aplikace čl. 10 odst. 2 přiznáván státům široký prostor k uvážení, jindy téměř žádný, aniž by bylo jasné určeno, na základě jakých principů se tak děje.

⁴¹⁷ Rozsudek ESLP ve věci Í. A. proti Turecku ze dne 13. září 2005, stížnost č. 42571/98.

⁴¹⁸ K rozsudku bylo připojeno společné separátní votum soudců Costy, Cabrala Barreta a Jungwierta. Soudci uvedli, že vnitrostátní orgány nevzaly v potaz omezený praktický dopad tvrzení autora na společnost (který je pravděpodobný už s ohledem na nízký náklad knihy) a na místo toho se omezily na abstraktní hodnocení jeho tvrzení. Mimoto nikdo není povinen si tuto knihu koupit ani ji číst, a ti, kteří tak učiní, jsou oprávněni se domáhat před soudy nápravy čehokoliv, co považují za rouhavé či neslučitelné s jejich vírou – to je však něco úplně jiného než trestní stíhání zahájené proti vydavateli z úřední moci. Ve vztahu k dřívějším rozsudkům ve věci *Otto-Preminger-Institut a Wingrove* soudci podotkli, že za prvé „film nebo video má s největší pravděpodobností daleko větší dopad než román vydaný v omezeném nákladu“ a za druhé možná nastal pravý čas pro „přehodnocení“ této starší judikatury, která „klade příliš velký důraz na konformismus a uniformitu myšlení a vyjadřuje přehnaně opatrné a bojácné vnímání svobody tisku“.

poměrně ustálený postoj, tato jeho rozhodnutí byla a jsou značnou částí nauky kritizována. Z českých právníků je kriticky zhodnotil ve svých člancích zejména Roman Barinka.⁴¹⁹ Odmítá především distinkci mezi politickým projevem a projevem uměleckým, která je obhajována tím, že zatímco projev dotýkající se veřejného zájmu je pro efektivní fungování politické demokracie naprosto klíčovým předpokladem, to samé již neplatí o projevu uměleckém. Je naopak přesvědčen o tom, že právě umělecký projev ve svých vrcholných podobách dokáže jako žádný jiný žánr odhalit pravou tvář a podstatu kupříkladu totalitních režimů a nezastupitelným způsobem přispět k boji proti nim (což dokládá příkladem Orwellovy Farmy zvířat). Dále nesouhlasí s tím, že v uvedených případech náboženská svoboda přichází v úvahu jako svoboda, jejíž ochranu má na mysli odst. 2 článku 10 Úmluvy, neboť ochrana religiozního cítění není součástí svobody mít a projevat náboženské přesvědčení. Princip tolerance „nemůže znamenat příkaz nezesměšňovat určitou náboženskou víru provokativním projevem“, ale ukládá pouze „povinnost tolerovat, že určitá osoba má či nemá určité náboženské přesvědčení a tím či oním způsobem je projevuje či naopak neprojevuje, nic víc“⁴²⁰. Kritizuje také rozlišování projevů na ty, které přispívají k veřejné debatě způsobilé prohloubit pokrok v lidských záležitostech, a na ty, které tuto způsobilost postrádají, tj. zejména projevy svévolně urážlivé, byť přiznává, že obdobné rozlišení zná i judikatura Nejvyššího soudu USA⁴²¹, která ovšem neposkytuje ochranu pouze takovému urážlivému projevu, který je namířen přímo proti osobě posluchače. Jeho závěrem je, že „v demokratické společnosti nemá nikdo právo nebyť urážen ve svém náboženském cítění znevažováním určité náboženské doktríny“⁴²². Závěrem pak uvádí, že je rozdíl mezi projevem znevažujícím náboženství a rasistickým projevem, neboť prvně jmenovaný útočí na ideje a nedotýká se lidské důstojnosti věřících, kdežto druhý útočí na identitu člověka a degraduje ho.

⁴¹⁹ BARINKA, Roman: Svoboda projevu versus náboženský sentiment druhých aneb co vlastně znamená slovo „tolerance“? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 1, s. 13-21; BARINKA, Roman: Evropská úmluva o lidských právech a doktrína *margin of appreciation*: případ svobody projevu. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 3, s. 241-273. (Kromě Barinky se této problematice dotýká i HERCZEG, Jiří: K trestnímu postihu blasfemie. *Trestní právo*, 2007, roč. 12, č. 4 (136), s. 24-28.)

⁴²⁰ BARINKA, Roman: Evropská úmluva o lidských právech a doktrína *margin of appreciation*: případ svobody projevu. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 3, s. 247.

⁴²¹ Jedná se o rozlišení tzv. „high and low value speech“ (Cf.: VLČKOVÁ, Veronika: Svoboda projevu v USA. *Právník*, 2004, roč. 143, č. 3, s. 275-276.)

⁴²² BARINKA, Roman: Svoboda projevu versus náboženský sentiment druhých aneb co vlastně znamená slovo „tolerance“? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 1, s. 20.

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

Domnívám se, že tato kritika rozhodnutí ESLP v obecné rovině správně poukazuje na to, že evropská společnost stojí před rozhodnutím, zda a jak přehodnotit svůj postoj ke svobodě slova. Evropa byla až donedávna konglomerátem relativně nábožensky a národnostně homogenních celků – na rozdíl od Severní Ameriky, která v nověkých dějinách představovala vždy „tavící kotlík“ kultur a národností. V současnosti jsou tyto homogenní celky v Evropě rozrušovány a starý kontinent se stává stále více multikulturním. Proto mám zato, že by bylo na místě inspirovat se v Evropě vysokým stupněm ochrany svobody projevu v USA, která je tam pokládána za tzv. přednostní svobodu (*preferred freedom*), jež je základem, nezbytnou podmínkou a neoddělitelnou součástí každé další formy svobody.⁴²³ (Vycházejí z této pozice, zaujal Nejvyšší soud USA v otázce hanobení náboženského přesvědčení stanovisko, že projev znevažující náboženskou víru může být omezen jen tehdy, jestliže může pravděpodobně vyprovokovat násilí a porušení veřejného pořádku a zároveň je namířen přímo proti osobě posluchače.⁴²⁴) Je otázkou, nakolik proces, v němž by byla svobodě projevu přiznána na evropském kontinentě větší přednost před ostatními právy, je možný pouze v rámci judikatorní činnosti ESLP, a nakolik vyžaduje jak změnu vnitrostátní praxe evropských států (která je jedním z interpretačních zdrojů Úmluvy), tak i případnou revizi některých mezinárodních závazků evropských států (např. čl. 4 Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace⁴²⁵).

Jestliže tedy v obecné rovině souhlasím s potřebou přiznat svobodě projevu důležitější místo v evropském systému ochrany lidských práv, pak ale zásadně nesouhlasím s Barinkovou tezí, že je vhodné zrušit jakákoli omezení projevu útočícího na náboženské přesvědčení při současném zachování stávající kriminalizace projevů rasistických – jinými slovy, že antireligiózní projev si

⁴²³ VLČKOVÁ, Veronika: Svoboda projevu v USA. *Právník*, 2004, roč. 143, č. 3, s. 267-268.

⁴²⁴ BARINKA, Roman: Svoboda projevu versus náboženský sentiment druhých aneb co vlastně znamená slovo „tolerance“? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 1, s. 20.

⁴²⁵ Smluvní státy se v tomto článku mj. zavazují „prohlásit za činy trestné podle zákona: jakékoli rozšiřování idejí založených na rasové nadřazenosti nebo nenávisti, jakékoli podněcování k rasové diskriminaci, jakož i veškeré násilné činy nebo podněcování k takovým činům proti kterékoli rase nebo kterékoli skupině osob jiné barvy pleti nebo etnického původu, jakož i poskytování jakékoli podpory rasistické činnosti, včetně jejího financování“. Právě s ohledem na svobodu projevu učinily k tomuto článku některé státy výhrady nebo deklarace. – V USA je projev šířící rasovou nenávist tradičně považován za ústavní.

zaslouží vyšší úroveň ochrany než projev rasistický.⁴²⁶ Odůvodnění, že rasistický projev útočí na identitu člověka, zatímco antireligiózní na ideje, je dle mého soudu chabý a uvedné odlišnosti jednotlivých projevů jsou umělé: Jednak lze namítat, že rasistický útok je také útokem na ideu – a sice na ideu rovnosti ras, jednak náboženská víra je pro identitu věřícího zpravidla stejně důležitá jako rasa, ba nezdá se i důležitější – ostatně příklady těch, kdo raději volili smrt, než aby byli zbaveni religiózní složky své identity jsou hojné, a to i v současnosti⁴²⁷. Rovněž nelze souhlasit s tím, že znevážení náboženské víry nevede k sociální inferiorizaci věřících, nesnaží se je vyloučit ze společnosti nebo degradovat, zatímco rasistický projev tyto vlastnosti má. Dokladem, že tomu tak není, jsou i nedávné dějiny východní Evropy: V komunistickém bloku byla kampaň proti náboženstvím vedena ruku v ruce se znemožňováním výkonu vědecké nebo pedagogické činnosti věřících, neboť pro tyto činnosti nebyli „duševní narkomani“ závislí na „opiu lidstva“ způsobilí.⁴²⁸ Jednostranné snížení nebo vyloučení ochrany náboženského cítění, které je pro sebepojetí mnoha lidí stejně významné, ne-li významnější, než jejich rasa, původ, pohlaví či jakékoli jiné sociální charakteristiky, je nesystémové a neodůvodněné. Nelze odepřít veškerou ochranu náboženským doktrínám za situace, kdy si v Evropě kupříkladu doktríny politické korektnosti nárokují nejen ochranu před hanobící kritikou, ale prakticky před jakoukoli kritikou, a dokonce je jim tato ochrana národními soudními orgány poskytována.⁴²⁹ Řešením problémů, které vyvolává střet svobody projevu a respekt k náboženskému přesvědčení, není jednostranné odepření ochrany náboženské víře, ale celkové upřednostnění svobody projevu před tabu všech náboženských a filozofických přesvědčení.

⁴²⁶ BARINKA, Roman: Svoboda projevu versus náboženský sentiment druhých aneb co vlastně znamená slovo „tolerance“? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 1, s. 20-21.

⁴²⁷ Např. podle německé ročenky „Jahrbuch zur Christenverfolgung“ z roku 2006 činil odhad počtu křesťanů, kteří pro svou víru v průběhu jednoho roku položili pro svou víru život, 90 tisíc osob. (90 Prozent Märtyrer sind Christen. 5. 11. 2006. Radio Vatikan. Radio Vaticana. 1999-2007. Dostupné na [www: http://www.radiovaticana.org/ted/Articolo.asp?c=102357](http://www.radiovaticana.org/ted/Articolo.asp?c=102357) [cit. 1. 9. 2007])

⁴²⁸ Cf. např. TRETERA, Jiří Rajmund: *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 9, 13; DUNSTAN, John: Soviet schools, atheism and religion. IN: *Religious Policy in the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 158-186.

⁴²⁹ Mám na mysli např. proces proti francouzskému profesoru filozofie a poslanci Národního shromáždění Christianu J. A. Vannestemu, kterému byla uložena pokuta za výroky, že homosexualita je morálně nižší než heterosexuality a že homosexuální chování je hrozbou pro přežití lidského druhu. (Cf. rozsudek Odvolacího soudu v Douai ze dne 25. ledna 2007, sp. zn. 06/00803-C; rozsudek je dostupný na stránkách Act Up-Paris zde: <http://www.actupparis.org/IMG/pdf/jugement-CiourAppelDouai-vanneste.pdf>)

Ovšem i za současného stavu pojmání svobody projevu v rámci evropského systému ochrany lidských práv se nabízí prostor pro určité korekce posuzování nezbytnosti zásahů do svobody projevu s ohledem na náboženské přesvědčení. Otázkou není, zda respekt k náboženskému přesvědčení jiných je či není legitimním důvodem k omezení svobody projevu – toto nebylo zpochybňováno ani v separátních votech k výše citovaným rozsudkům. Co však je předmětem diskuse, je míra sebeomezení Soudu ve vztahu k uznání prostoru k uvážení státům při posuzování nezbytnosti zásahu v demokratické společnosti. Soud by mohl zaujmout v této rovině přísnější postoj a zabývat se nejen tím, zda je obsah projevu bezdůvodně urážlivý (*gratuitously offensive, gratuitement offensant*)⁴³⁰, ale též i tím, zda hanobícímu obsahu může být vystaven někdo bezděčně nebo zda jeho příjemci jsou jen ti, kdo akceptují tuto formu uměleckého či jiného projevu. Toto kritérium Soud vzal v úvahu ve vztahu k morálce při posuzování přiměřenosti odsouzení za vystavování necudných obrazů ve věci Müller a další proti Švýcarsku⁴³¹. ESLP tehdy zdůraznil, že obrazy považované za obscénní byly volně přístupné široké veřejnosti, neboť organizátoři nestanovili ani vstupné ani věkovou hranici (§ 36). Toto hledisko je připomínáno i separátních votech ke klíčovým předměným rozsudkům – zejména ve věci Otto-Peminger-Institut proti Rakousku nesouhlasící soudci poukázali na to, že film měl být promítán v kině uvádějícím experimentální filmy pro omezené publikum, které bylo dopředu o charakteru filmu informováno a každý, jehož náboženské cítění mohlo být dotčeno, měl dostatečnou informaci pro to, aby se promítání nezúčastnil. Z tohoto hlediska lze za nezbytná opatření k omezení svobody projevu pokládat ta opatření, která eliminují riziko, že hanobícímu obsahu bude vystaven někdo bezděčně, za současného umožnění přijetí tohoto obsahu těmi, kdo o něj vědomě stojí.

Náboženská svoboda a svoboda shromažďování a sdružování

Obě svobody zakotvené v čl. 11 – tj. svoboda shromažďování a svoboda sdružování – patří ke klíčovým svobodám podmiňujícím fungování demokratické

⁴³⁰ Toto hledisko uvádí ESLP ve věci Giniewski proti Francii ze dne 31. ledna 2006, stížnost č. 64016/00, v níž shledal porušení čl. 10 v případě žurnalisty, který byl odsouzen k symbolickému zadostiučinění za svůj ostře kritický článek o papeži Janu Pavlu II.

⁴³¹ Rozsudek ESLP ve věci Müller a další proti Švýcarsku ze dne 24. května 1988, stížnost č. 10737/84.

společnosti, neboť umožňují jednotlivcům využívání svých práv společně s jinými. Velmi těsné je sepětí shromažďovací a sdružovací svobody se svobodou projevu a svobodou náboženskou. Obě posledně jmenované svobody by měly velmi omezený dosah a praktickou aplikaci, kdyby zde nebyla záruka, že jednotlivec se bude moci s ostatními dělit o své přesvědčení, myšlenky a zájmy.⁴³²

Shromáždění je v lidskoprávní teorii konstituováno dvěma současně přítomnými prvky – prvkem vnějším (fyzickým), kterým je setkání několika osob, a prvkem vnitřním (psychickým), kterým je společný záměr, těch, kdo se shromáždili⁴³³ – tímto záměrem může být projevování náboženské víry ve smyslu čl. 9 Úmluvy. V případě sdružení přistupuje k oběma prvkům ještě nutnost minimální organizační struktury a trvalosti.⁴³⁴

Úzká propojenost náboženské svobody a svobody shromažďování a sdružování je dána samotnou podstatou náboženství, které je nutně společenským fenoménem; každé náboženství je podmíněno existencí náboženské společnosti spojené náboženským konsenzem. (Viz též kap. 1. 1.) Projevování náboženského vyznání „společně s jinými“ představuje fundamentální složku náboženské svobody.

Porušení svobody shromažďování a náboženské svobody bylo namítáno ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království⁴³⁵; mělo spočívat v tom že druidům nebyly v objektu Stonehenge povoleny o letním slunovratu náboženské obřady, protože množství lidí, kteří se obřadu a souvisejícího festivalu účastnili, ohrožovalo vzácnou kulturní památku. Komise konstatovala, že zákaz obřadu, pokud představoval zásah do práv chráněných čl. 9 a čl. 11, byl vynucen ochranou veřejného pořádku.

⁴³² Cf. HUBÁLKOVÁ, Eva: *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003, s. 243-244; SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997, s. 206-208.

⁴³³ EPPING, Volker: *Grundrechte*. 2. vyd. Berlin - Heidelberg: Springer-Verlag, 2005, s. 11-12; WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 252-253.

⁴³⁴ WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004, s. 256.

⁴³⁵ Rozhodnutí EKLP ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království ze dne 14. července 1987, stížnost č. 12587/86.

Ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii⁴³⁶ Soud rozhodnul, že došlo k porušení čl. 9 (a též i čl. 3) Úmluvy tím, že stěžovatelé byli v průběhu bohoslužebného shromáždění napadeni násilnickou hordou, aniž státní orgány adekvátně zasáhly. Zabývat se porušením čl. 11 s ohledem na totožnost námitek neshledal nutným. K témuž právnímu závěru Soud dospěl i ve věci Kuzněcov a další proti Rusku⁴³⁷, kdy došlo k tomu, že shromáždění svědků Jehovových bylo rozpuštěno předsedkyní oblastní komise pro lidská práva, ačkoli ta neměla k takovému postupu žádné zákonem dané pravomoci

Ve věci Barankěvič proti Rusku⁴³⁸ Soud vyslovil porušení čl. 11 vyloženého ve světle čl. 9 za situace, kdy stěžovateli nebylo dovoleno uspořádat veřejné bohoslužby evangelických křesťanů s ohledem na to, že se orgány veřejné moci obávaly napadení účastníků bohoslužby příslušníky jiných věrovyznání. Soud uvedl, že „pouhá skutečnost, že evangelické křesťanské náboženství bylo praktikováno menšinou obyvatel města, není způsobilá ospravedlnit zásah do práv následovníků tohoto náboženství“ (§ 31). Dále konstatoval, že bohoslužebné shromáždění by mělo nepochybně pokojný průběh a násilí hrozilo pouze ze strany těch, kdo byli vůči tomuto shromáždění nepřátelští. S odvoláním na případ Plattform „Ärzte für das Leben“ proti Rakousku⁴³⁹ ESLP uvedl, že povinností smluvních států je přijmout rozumná a vhodná opatření k tomu, aby umožnily pokojný průběh shromáždění nepřičítících se zákonu.

Souvislost svobody sdružovací se svobodou náboženskou byla vzata Soudem v úvahu v řadě nedávných rozhodnutí, týkajících se odepření registrace minoritním církvím a náboženským společnostem. Pro rozhodování ve věcech registrace církví a náboženských společností je klíčová zásada, která byla vyslovena ve věci Sidiropoulos a další proti Řecku⁴⁴⁰ – ESLP uvedl, že „možnost občanů vytvořit

⁴³⁶ Rozsudek ESLP ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii ze dne 3. května 2007, stížnost č. 71156/01.

⁴³⁷ Rozsudek ESLP ve věci Kuzněcov a další proti Rusku ze dne 11. ledna 2007, stížnost č. 184/02.

⁴³⁸ Rozsudek ESLP ve věci Barankěvič proti Rusku ze dne 26. července 2007, stížnost č. 10519/03.

⁴³⁹ Rozsudek ESLP ve věci Plattform „Ärzte für das Leben“ proti Rakousku ze dne 21. června 1988, stížnost č. 10126/82, §§ 32 a 34. V uvedené věci Soud dospěl k závěru, že svobodu pokojného shromáždění nelze redukovat na pouhou povinnost státu nezasahovat, ale vyžaduje od něj i „aktivní“ povinnosti. (Cf. PIPKOVÁ, Hana: Právo shromážděvací a judikatura ESLP. *Právní zpravodaj*, 2002, roč. 3, č. 2, s. 10.)

⁴⁴⁰ Rozsudek ESLP ve věci Sidiropoulos a další proti Řecku ze dne 10. července 1998, stížnost č. 26695/95. (Věc neměla souvislost s náboženskou svobodou; týkala se odepření registrace sdružení podezíraného z narušování územní celistvosti státu.)

právní osobou k tomu, aby kolektivně jednali v oblasti svého zájmu, je jedním z nejvýznamnějších aspektů práva na svobodu sdružování, bez něhož by toto právo bylo zbaveno veškerého smyslu“ (§ 40). Ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii*⁴⁴¹ Soud dovedl, že nemůže-li církev získat právní subjektivitu, představuje tato skutečnost rovněž zásah do náboženské svobody chráněné čl. 9 Úmluvy. Proto za situace, kdy je registrace nutným předpokladem získání právní subjektivity, je její odepření zásahem do náboženské svobody vykládané ve světle svobody sdružovací.⁴⁴²

Ve většině stížností na odepření registrace církvím a náboženským společnostem Soud při posuzování dospěl k závěru o nepřípustnosti tohoto postupu již ve fázi, kdy zkoumal, zda napadený postup je stanoven zákonem – stalo se tak v případech *Chasan a Čauš proti Bulharsku*⁴⁴³, *Scientologická církev v Moskvě proti Rusku*⁴⁴⁴, *Moskevská pobočka Armády spásy proti Rusku*⁴⁴⁵ a *Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii*⁴⁴⁶. Ve věcech *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii*⁴⁴⁷ a *Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině*⁴⁴⁸ Soud sice vyslovil pochybnosti o tom, zda aplikované právní předpisy byly přesné a předvídatelné, nicméně vycházejí z předpokladu, že podmínka zákonného podkladu zásahu byla splněna, dospěl k závěru, že v obou případech nebyla splněna podmínka nezbytnosti v demokratické společnosti. Nejvýznamnější zásada, která z odůvodnění obou rozsudků plyne, je ta, že v případě protichůdných zájmů znesvářených náboženských společností, nelze při dosahování legitimního cíle,

⁴⁴¹ Rozsudek ESLP ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii* ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99, § 105. (Cf. též rozsudek ve věci *Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině* ze dne 14. června 2007, stížnost č. 77703/01, § 121.)

⁴⁴² SPRATEK, Daniel: Právo církví a náboženských společností na subjektivitu. Na okraj rozsudků Evropského soudu pro lidská práva ve věcech *Hasan a Chaush proti Bulharsku* a *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii*. *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2003, č. 3 (26), s. 197; LEHNHOF, Lance S.: Freedom of religious association: The right of religious organizations to obtain legal entity status under European convention. *Brigham Young University Law Review*, 2002, č. 2, s. 608.

⁴⁴³ Rozsudek ESLP ve věci *Chasan a Čauš proti Bulharsku* ze dne 14. prosince 1999, stížnost č. 30985/96.

⁴⁴⁴ Rozsudek ESLP ve věci *Scientologická církev v Moskvě proti Rusku* ze dne 5. dubna 2007, stížnost č. 18147/02.

⁴⁴⁵ Rozsudek ESLP ve věci *Moskevská pobočka Armády spásy proti Rusku* ze dne 5. října 2006, stížnost č. 72881/01.

⁴⁴⁶ Rozsudek ESLP ve věci *Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii* ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03.

⁴⁴⁷ Rozsudek ESLP ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii* ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99.

⁴⁴⁸ Rozsudek ESLP ve věci *Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině* ze dne 14. června 2007, stížnost č. 77703/01, § 121.

jímž je veřejný pořádek, sáhnout k tak drastickému opatření, jako je odepření registrace (a tedy i právní subjektivity) jedné z těchto společností.

Náboženská svoboda a svoboda shromažďovací a sdružovací nemusí ovšem být pouze ve vztahu souběhu, ale svoboda projevu náboženského vyznání může být legitimním důvodem pro omezení shromažďovací svobody. Dokladem toho je případ Öllinger proti Rakousku.⁴⁴⁹ Stěžovatelem byl rakouský poslanec, který na svátek Všech svatých hodlal na salzburském ústředním hřbitově před pomníkem obětí války konat shromáždění, na němž by byly vzpomenuy oběti z řad salzburských Židů zavražděných členy SS během války. Na stejném místě a ve stejném čase však již bylo ohlášeno shromáždění sdružení „Kameradschaft IV“ na uctění členů SS padlých za války. Shromáždění stěžovatele bylo zakázáno s ohledem na to, že by mohlo dojít k narušení shromáždění Kameradschaft IV, stejně jako k narušení jiných pietních shromáždění, jakož i k protestům ostatních návštěvníků hřbitova a nakonec i k otevřenému konfliktu mezi účastníky obou shromáždění. Takovéto konflikty se již v minulosti vyskytly. Rakouský ústavní soud zákaz shromáždění schválil s odůvodněním, že dostatečným důvodem pro zakázání shromáždění byla důvodná obava, že neshody mezi účastníky obou shromáždění povedou k hádkám narušujícím pietnost prostředí, a rušícím tak ostatní návštěvníky hřbitova. Svátek Všech svatých je přitom významným církevním svátkem, při němž řada lidí tradičně navštěvuje hřbitovy, aby uctila své mrtvé. Jako církevní tradice je přitom takové připomínání mrtvých chráněno článkem 9 Úmluvy, který zahrnuje pozitivní závazek státu chránit osoby vyjadřující takto svou víru před rušivými zásahy ostatních. ESLP dospěl k závěru, že zásah do svobody shromažďování stěžovatele nemůže být odůvodněn ochranou shromáždění členů Kameradschaft IV; pokud se týče ochrany svobody náboženského vyznání ostatních návštěvníků hřbitova, tento cíl byl sice legitimní, nicméně rakouské orgány podle Soudu mohly ochranu tohoto cíle zajistit méně drastickým opatřením než je zákaz shromáždění, a sice například přítomností policie oddělující oba tábory. Rakouským orgánům se podle ESLP nepodařilo nalézt správnou rovnováhu mezi protichůdnými zájmy.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Rozsudek ESLP ve věci Öllinger proti Rakousku ze dne 29. června 2006, stížnost č. 76900/01.

⁴⁵⁰ K rozsudku připojil své separátní votum soudce Loucaides, který byl mj. toho názoru, že sama policejní přítomnost na hřbitově by narušovala mír náležející hřbitovu v den uctění památky

Náboženská svoboda a ostatní práva a svobody chráněné EÚLP

Souběh nebo střet práv chráněných čl. 9 Úmluvy přichází v úvahu i v jiných případech, než ve vztahu k čl. 8, 10 a 11.

Porušení jak náboženské svobody podle čl. 9, tak i zákazu mučení a nelidského nebo ponižujícího zacházení podle čl. 3 Úmluvy Soud vyslovil ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii⁴⁵¹. Stěžovatelé byli pro své náboženské přesvědčení během bohoslužebného shromáždění napadeni násilnickou hordou vedenou bývalým pravoslavným knězem Basilem Mkalavishvilim, který byl zbaven kněžství mj. pro fyzické útoky proti několika osobám (mezi nimiž byl i gruzínský patriarcha). Násilnická horda stěžovatele ponižovala, častovala nadávkami, páčila jejich náboženské předměty, tahala za vlasy, rvala z nich šaty, bila pěstmi nebo pásky, a některé z nich i zranila tak, že museli vyhledat okamžitou lékařskou pomoc, zatímco policie, ač byla o incidentu informována, odmítla stěžovatelům přispěchat na pomoc.

Právo na spravedlivý proces (čl. 6 Úmluvy) ve spojení s náboženskou svobodou je podle judikatury soudu porušeno, jestliže je církvím a náboženským společnostem odepřena procesní subjektivita. Ve věci *Katolický kostel v Chaniá proti Řecku*⁴⁵² se stěžovatel nemohl před řeckými soudy domoci žalobou ochrany svého vlastnického práva před bezprávnými zásahy, protože řecké soudy dospěly k závěru, že jakýkoli katolický kostel v Řecku, pokud nesplní určité zákonem stanovené podmínky, postrádá právní subjektivitu, a proto mu schází aktivní legitimace k podání žaloby na ochranu vlastnictví. Komise dospěla k závěru, že tímto došlo k porušení čl. 9 Úmluvy; Soud ale dospěl k závěru, že bylo porušeno právo stěžovatele na spravedlivý proces podle čl. 6 EÚLP, zabývat se porušením čl. 9 neshledal nutným. Ve věci *Metropolitní církev Besarábie a další proti*

zemřelých. Jak hrozba policejní účasti, tak hrozba konfrontace obou skupin by přitom vzhledem k okolnostem volby dne a místa byla podle jeho názoru dostatečným ospravedlněním zásahu do stěžovatelova práva v zájmu „ochrany práv a svobod jiných“.

⁴⁵¹ Rozsudek ESLP ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii ze dne 3. května 2007, stížnost č. 71156/01.

⁴⁵² Rozsudek ESLP ve věci *Katolický kostel v Chaniá proti Řecku* ze dne 16. prosince 1997, stížnost č. 25528/94.

Moldávii⁴⁵³ Soud vyslovil porušení čl. 9, kdy mimo jiné uvedl, že postrádá-li církev právní subjektivitu, znemožňuje jí to domáhat se soudní cestou ochrany svého majetku, který je nezbytný k výkonu bohoslužby (§ 129).

Souběh náboženské svobody a porušení zákazu trestu bez zákona (čl. 7 Úmluvy) je myslitelný v případech, kdy je někdo trestním soudem odsouzen za projevování svého náboženského vyznání, aniž pro toto odsouzení existuje zákonný podklad. Takováto situace byla namítána např. ve věci Larissis a další proti Řecku⁴⁵⁴, kdy stěžovatelé namítali, že definice trestného činu proselytismu v řeckém trestním právu nespĺňuje materiální znaky zákona, neboť nevyhovuje podmínkám právní jistoty a předvídatelnosti. Soud se nicméně s tímto hodnocením vymezení skutkové podstaty trestného činu proselytismu neztotožnil a vyslovil, že čl. 7 Úmluvy nebyl porušen.⁴⁵⁵

Poměr náboženské svobody a práva uzavřít manželství (čl. 12 Úmluvy) byl řešen Komisí ve věci X. proti Spolkové republice Německo⁴⁵⁶, v níž stěžovatel namítal porušení svých práv, protože německé orgány neuznaly jeho manželství, které nebylo uzavřeno v souladu s manželským zákonem. EKLP dospěla k závěru, že manželství nemůže být pokládáno jen za projev náboženské svobody, ale je upraveno speciálním ustanovením, které odkazuje na národní právní řád. Stížnost prohlásila za nepřijatelnou. Svůj právní závěr Komise zopakovala i ve věci Khan proti Spojenému království⁴⁵⁷.

Reálné projevování náboženské svobody společně s jinými v rámci církvi nebo náboženských společností je často závislé na materiálních prostředcích, které tyto církve mají; tím je dána i souvislost náboženské svobody s ochranou vlastnictví (čl. 1 Dodatkového protokolu). Tuto souvislost uznala EKLP ve věci Institut de

⁴⁵³ Rozsudek ESLP ve věci Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99.

⁴⁵⁴ Rozsudek ESLP ve věci Larissis a další proti Řecku ze dne 24. února 1998, stížnosti č. 23372/94, 26377/94 a 26378/94.

⁴⁵⁵ Závěr většiny soudců podrobil kritice ve svém částečně nesouhlasném stanovisku soudce Repík, který uvedl, že řecké soudy zdůrazňují při aplikaci zákona o proselytismu subjektivní stránku trestného činu, aniž vytvořily přiměřená kritéria kodifikování správného a nesprávného proselytismu, a jejich judikatura je nekonzistentní, takže ten, kdo šíří svou víru, si nikdy nemůže být jist, zda jeho jednání je v souladu nebo v rozporu se zákonem.

⁴⁵⁶ Rozhodnutí EKLP ve věci X. proti Spolkové republice Německo ze dne 18. prosince 1974, stížnost č. 6167/73.

⁴⁵⁷ Rozhodnutí EKLP ve věci Khan proti Spojenému království ze dne 7. července 1986, stížnost č. 11579/85.

Prêtres Français a další proti Turecku⁴⁵⁸, kdy stěžovatel (institut augustiniánského řádu) namítal, že expropriační akt státu povede ke znemožnění jeho duchovní činnosti. Taktéž ESLP ve věci Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii⁴⁵⁹ zdůraznil důležitost pokojného užívání majetku pro činnost církví a náboženských společností. Porušení čl. 9 Úmluvy i čl. 1 Dodatkového protokolu vyslovil Soud v souvislosti s bezprávným odepřením registrace církve ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii⁴⁶⁰.

Souběžné porušení náboženské svobody a práva na vzdělání podle věty první čl. 2 Dodatkového protokolu bylo namítáno ve věci Leyla Şahin proti Turecku⁴⁶¹, v níž byla stěžovatelka – studentka univerzity – disciplinárně postižena za to, že v rozporu s vnitřní směrnicí univerzity nosila tradiční islámský šátek. ESLP dospěl k závěru, že nebylo porušeno ani jedno právo stěžovatelky, neboť univerzitní orgány vyvážily náboženská práva na straně jedné a ochranu práv druhých a zájmy vzdělávacího systému (zachování sekulárního charakteru) na straně druhé.

2. 9.

Nástin ochrany náboženské svobody v systému Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě

Ochrana lidských práv – a mezi nimi i náboženské svobody – má nejen význam pro svobodný rozvoj jednotlivce, ale může být i důležitým stabilizujícím faktorem vnitrostátní a mezinárodní politiky. Naopak porušování lidských práv je konfliktogenní a může způsobovat bezpečnostní rizika. Majíc na zřeteli tato východiska, stanovila si „lidskou dimenzi“ jako jeden z předmětů svého zájmu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

⁴⁵⁸ Rozhodnutí EKLP ve věci Institut de Prêtres Français a další proti Turecku ze dne 19. ledna 1998, stížnost č. 26308/95. (Věc nebyla následně meritorně posuzována Soudem, neboť byla pro uspokojení stěžovatelů vyškrtána ze seznamu věcí.)

⁴⁵⁹ Rozsudek ESLP ve věci Metropolitní církev Besarábie a další proti Moldávii ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99.

⁴⁶⁰ Rozsudek ESLP ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03.

⁴⁶¹ Rozsudek ESLP ve věci Leyla Şahin proti Turecku ze dne 10. listopadu 2005, stížnost č. 44774/98.

Vývoj KBSE/OBSE a její přínos pro mezinárodní ochranu lidských práv

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě vznikla jako diplomatická instituce, která měla v období studené války zprostředkovat politický dialog mezi nepřátelskými tábory „Západu“ a „Východu“. Oficiální setkání zástupců 35 států probíhající od roku 1973 vyústila o dva roky později v podepsání Helsinského závěrečného aktu. Projednávaná agenda byla rozdělena do čtyřech tzv. košů (baskets): první koš zahrnoval otázky bezpečnosti (oblast politicko-vojenskou), druhý koš zahrnoval otázky hospodářství, vědy, technologií a životního prostředí, třetí koš humanitární a další otázky a čtvrtý koš organizací dalších následných schůzek. V Helsinském závěrečném aktu se lidskoprávní dimenze týkala jednak zásada č. VII tzv. Helsinského dekalogu obsaženého v prvním koši, jednak třetí koš, týkající se např. slučování rodin, přeshraničních sňatků a cest pro individuální a profesní potřeby. Následné schůzky KBSE se konaly v Bělehradě (1977-1978), v Madridu (1980-1983) a ve Vídni (1986-1989). Během vídeňské schůzky byly oba prvky týkající se lidských práv (tj. zásada č. VII a třetí koš) sloučeny a podřízeny stálému mechanismu monitoringu zásad KBSE v oblasti lidských práv a lidských kontaktů, jenž spočíval ve vzájemné výměně informací a bilaterálních setkáních věnovaných „lidské dimenzi“.⁴⁶²

Politické změny ve východní Evropě a pád železné opony postavil KBSE do zcela nové situace. KBSE vytvořila řadu stálých institucí a také mise KBSE, které přispívají k řešení aktuálních konfliktů⁴⁶³. Na budapeštském summitu (1994) byla KBSE s účinností od 1. ledna 1995 přejmenována na Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě.⁴⁶⁴ V současnosti OBSE sdružuje 56 států z Evropy, Střední Asie a Severní Ameriky.⁴⁶⁵

Rozpad sovětského bloku měl dopad i na politiku ochrany lidských práv KBSE. Dosavadní východoevropské státy se staly členy Rady Evropy a zároveň i

⁴⁶² SCHEU, Harald Christian: *Lidská dimenze OBSE a současné mezinárodní právo*. Praha: Karolinum, 2000, s. 11, 15-16, 41-44.

⁴⁶³ První mise byla zřízena roku 1992 na území Jugoslávie pro oblasti Kosovo, Sandžak a Vojvodina.

⁴⁶⁴ SCHEU, Harald Christian: *Lidská dimenze OBSE a současné mezinárodní právo*. Praha: Karolinum, 2000, s. 19-22, 58-61.

⁴⁶⁵ Aktuální informace o OBSE jsou k dispozici na jejích internetových stránkách www.osce.org.

signatáři Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Na to musel reagovat mechanismus lidské dimenze KBSE, který byl v roce 1990 reformován a spočinul na třech pilířích – lidských právech, demokracii a právním státu. Lidská dimenze získala své instituce – a sice Úřad pro demokratické instituce a lidská práva (ODIHR), Vysokého komisaře pro národnostní menšiny (HCNM), Zástupce pro svobodu médií a při Sekretariátu vytvořený Úřad zvláštního zástupce a koordinátora pro potírání obchodu s lidmi. Absence explicitní definice pojmu „lidská dimenze“ umožňuje stálý vývoj této dimenze. Dokumenty KBSE/OBSE o lidské dimenzi nejsou mezinárodními smlouvami a nemají tedy přímou právní závaznost; nicméně jejich závaznost morální a politická jim může v praxi někdy propůjčit stejný účinek, jaký mají smluvněprávní dokumenty. Důležitý politický význam má nepochybně monitoring dodržování lidských práv a práv menšin, prováděný v rámci OBSE. Nesporný je přínos misí OBSE ke stabilizaci krizových regionů, v nichž působily a působí.⁴⁶⁶

Náboženská svoboda v rámci lidské dimenze KBSE/OBSE

Náboženská svoboda byla předmětem zájmu KBSE/OBSE prakticky od počátku helsinského procesu. Je zajímavé, že o tuto svobodu se v rámci KBSE intenzivně zasazoval Apoštolský stolec, který (na rozdíl od své obvyklé praxe zaujímané vůči mezinárodním institucím podobného typu) nebyl pouze pozorovatelem při KBSE, nýbrž se její činnosti od počátku přímo účastnil.⁴⁶⁷

V Helsinském závěrečném aktu (1975) byla náboženská svoboda zmíněna v zásadě č. VII Deklarace zásad, jimiž se řídí vztahy mezi zúčastněnými státy; bylo v ní uvedeno: „Zúčastněné státy budou respektovat lidská práva a základní svobody včetně svobody myšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení pro všechny bez rozdílu rasy, pohlaví, jazyka a náboženství... V tomto rámci budou zúčastněné státy uznávat a respektovat svobodu jednotlivce vyznávat, jednotlivě nebo ve společenství s jinými, náboženství či víru v souladu s jeho svědomím...“ Mimoto bylo v rámci třetího koše potvrzeno, že uznané

⁴⁶⁶ SCHEU, Harald Christian: *Lidská dimenze OBSE a současné mezinárodní právo*. Praha: Karolinum, 2000, s. 44-45, 47-51, 58-67, 88-91; Human Dimension. Activities. OSCE. 1995-2007. Dostupné na [www: http://www.osce.org/activities/18805.html](http://www.osce.org/activities/18805.html) [cit. 10. 9. 2007]

⁴⁶⁷ Cf. WUTHE, Paul: *Für Menschenrechte und Religionsfreiheit in Europa. Die Politik des Heiligen Stuhls in der KSZE/OSZE*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2002.

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

církvě a náboženské společnosti mohou navazovat přeshraniční kontakty. Madridský závěrečný dokument (1983) přiznával církvím a náboženským společnostem oprávnění být konzultovány a také obsahoval závazek států „příznivě posoudit“ jejich případné žádosti o státní uznání. Podrobné rozpracování závazků států na poli náboženské svobody obsahovaly principy č. 11, 13, 16, 17, 19 a 21 Otázek týkajících se bezpečnosti v Evropě Závěrečného dokumentu vídeňské schůzky KBSE (1989); v principu č. 16 se státy zavázaly (1) přijmout účinná opatření proti diskriminaci jednotlivců i společenství založené na náboženství nebo víře, (2) pěstovat ovzduší vzájemné tolerance mezi členy jednotlivých náboženských komunit, jakož i mezi věřícími a nevěřícími, (3) poskytnout náboženským komunitám, které praktikují svou víru v rámci ústavního pořádku státu, státní uznání, (4) respektovat vnitřní autonomii církví a náboženských společností, (5) konzultovat s představiteli náboženství jejich požadavky, (6) respektovat právo každého na náboženské vzdělání v jazyce, který si zvolí, (7) respektovat svobodu rodičů vychovávat děti v souladu s jejich přesvědčením, (8) umožnit vzdělávání duchovenstva na vhodných institucích, (9) respektovat právo mít a užívat náboženskou literaturu a jiné kultické předměty, (10) povolit církvím a náboženským společnostem vydávat a rozšiřovat náboženskou literaturu, (11) příznivě posoudit zájem církví a náboženských společností o účast ve veřejné rozpravě, včetně rozpravy vedené prostřednictvím masmédií.⁴⁶⁸ Ačkoli je výčet náboženských práv v principu č. 16 obsáhlý, nepokrývá celou šíři projevů náboženského vyznání, ale týká se většinou jen takového projevu, který je úzce spjat s bohoslužbou.⁴⁶⁹ I tak byl pro státy bývalého východního bloku jen velmi obtížně přijatelný.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ GIBSON, Urban a LORD, Karen S.: *Advancements in Standard Setting: Religious Liberty and OSCE Commitments*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 245-251; HAZEWINDEL, Harm J.: *Religious freedom in the CSCE/OSCE process*. *Helsinki Monitor*, 1998, roč. 9, č. 3, s. 9-14.

⁴⁶⁹ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 368.

⁴⁷⁰ Např. v analýze Vídeňského závěrečného dokumentu, zpracovaného československou rozvědkou pro ministerstvo vnitra v únoru 1989, je k principu č. 16 uvedeno: „V zásadě neodporuje naší politice a zákonům. Není však v plném souladu s ateistickou praxí našeho společenského zřízení. Bod 16 bude zřejmě jedním z hlavních střetů a potíží v praxi.“ (Analýza Závěrečného dokumentu Vídeňské následné schůzky - 1989. I. správa a KBSE. Dokumenty. I-badatelna. Úřad pro zahraniční styky a informace. 2001-2007. Dostupné na [www: http://static.uzsi.cz/docs/15/10187-SF/10187-SF.pdf](http://static.uzsi.cz/docs/15/10187-SF/10187-SF.pdf) [cit. 10. 9. 2007])

2. Náboženská svoboda v evropském mezinárodním právu

Standardní vymezení obsahu náboženské svobody se objevuje po pádu železné opony v Kodaňském závěrečném dokumentu (1990) – v jeho principu č. 9, v odstavci čtvrtém: jeho první část je téměř identická s čl. 9 odst. 1 EÚLP; přípustnost omezení náboženské svobody pak váže na to, že tato omezení jsou „stanovená zákonem a souladná s mezinárodními standardy“.⁴⁷¹ Na úrovni normativní (v širokém slova smyslu) v následných dokumentech již KBSE/OBSE nepřináší nic převratného, spíše se omezuje na opakování závazků k ochraně náboženské svobody a její kontextualizaci do prostředí etnických konfliktů (např. v Deklaraci Budapeštského summitu, 1994) a následně hrozby terorismu (např. v Bukureštském akčním plánu na potlačení terorismu, 2001).

Úřad pro demokratické instituce a lidská práva organizuje na téma náboženské svobody odborné semináře a setkání. Při Úřadu pro demokratické instituce a lidská práva byl roku 1997 zřízen poradní expertní panel o svobodě náboženství nebo přesvědčení.⁴⁷² Hlavním výstupem jeho dosavadní činnosti je studie *Pravidla pro přezkoumávání legislativy týkající se náboženství nebo přesvědčení* z roku 2004, kterou vypracoval ve spolupráci s Benátskou komisí Rady Evropy.⁴⁷³

Náboženská otázka představuje rovněž důležitý aspekt etnických konfliktů, které sužují Evropu a střední Asii v posledních letech a které jsou předmětem zájmu OBSE a jejích misí (týká se to zejména mise v Bosně⁴⁷⁴). Činnost diplomatů a expertů OBSE na místě konfliktu může snížit mezináboženské napětí a přispět k vyššímu standardu náboženské svobody obyvatel krizových oblastí.

Příspěvek KBSE/OBSE k mezinárodní ochraně náboženské svobody, jenž původně spočíval zejména ve vymezení jejího obsahu a záruk v *soft-law* dokumentech a zavedení kontrolních mechanismů na diplomatické bázi, se nyní realizuje hlavně odborným poradenstvím, úzce provázaným s podporou rozvoje právního státu v nových demokraciích, a působením misí v krizových oblastech.

⁴⁷¹ EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 368.

⁴⁷² GIBSON, Urban a LORD, Karen S.: *Advancements in Standard Setting: Religious Liberty and OSCE Commitments*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 252-254.

⁴⁷³ *Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief*. Publications. Resources. OSCE. 1995-2007. Dostupné na [www: http://www.osce.org/item/13600.html](http://www.osce.org/item/13600.html) [cit. 10. 9. 2007]

⁴⁷⁴ Cf. MATLARY, Janne Haaland: *Implementing Freedom of Religion in the OSCE: Experiences from the Norwegian Chairmanship*. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 262.

3.

Náboženská svoboda v evropském právu

Integrační proces na evropském kontinentě započatý v 50. letech 20. století založením tří evropských společenství a dovedený roku 1993 ke vzniku Evropské unie zrodil svébytný systém práva – tzv. evropské právo. Evropské právo je odlišné jak od práva mezinárodního (ač v něm tkví jeho základ), tak i od práva vnitrostátního; evropské právo zahrnuje právo evropských společenství (tj. právo komunitární) a právo Evropské unie (tj. právo unijní).⁴⁷⁵ V průběhu prohlubování integračního procesu dochází k tomu, že evropské právo stále více zasahuje do oblastí, které se týkají lidských práv a v jejich rámci i náboženské svobody a otázek souvisejících.

Místo základních práv v integračním procesu Evropských společenství a Evropské unie

Integrační proces, který vyústil do dnešní Evropské unie tvořené 27 členskými státy, byl započat v roce 1951 podpisem Smlouvy o Evropském společenství uhlí a oceli, jež představovala sektorovou integraci zaměřenou na společné hospodaření se dvěma ve smlouvě označenými strategickými výrobky. Sektorová integrace byla rozšířena na všechny ekonomické činnosti prostřednictvím Smlouvy o Evropském hospodářském společenství a Smlouvy o

⁴⁷⁵ Cf. TICHÝ, Luboš a kol.: *Evropské právo*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 26-30.

Evropském společenství pro atomovou energii, které byly podepsány v Římě v roce 1957.⁴⁷⁶

Žádná ze tří zakládajících smluv neobsahovala katalog základních lidských práv; poskytovaly nicméně Evropskému soudnímu dvoru nezbytný právní základ pro jejich uplatnění v komunitární praxi. ESD poskytoval základním právům ochranu na základě obecných právních zásad.⁴⁷⁷ Ve věci Hauer⁴⁷⁸ ESD s odvoláním na svá dřívější rozhodnutí uvedl, že „základní práva tvoří nedílnou součást obecných právních zásad, jejichž dodržování sám zajišťuje; že při zajišťování ochrany těchto práv je Soudní dvůr povinen vycházet z ústavních tradic společných členským státům, takže ve Společenství nemohou být přijata opatření neslučitelná se základními právy uznanými ústavami těchto států; že mezinárodně právní instrumenty týkající se ochrany lidských práv, na jejichž tvorbě členské státy spolupracovaly nebo k nimž přistoupily, mohou rovněž skýtat poznatky, k nimž je třeba přihlídnout v rámci práva Společenství“ (§ 15). V roce 1977 přijala Rada společně s Evropským parlamentem a Komisí společně prohlášení, jímž se tyto tři instituce zavázaly dodržovat základní práva. Preambule Jednotného evropského aktu⁴⁷⁹, podepsaného v r. 1986, obsahovala proklamaci odhodlání členských států Společenství⁴⁸⁰ „společně pracovat k podpoře demokracie na základě základních práv přiznaných v ústavách a v zákonech členských států, v Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod a v Evropské sociální chartě, zejména svobody, rovnosti a sociální spravedlnosti“. V roce 1989 přijal Evropský parlament formou rezoluce Deklaraci základních práv a svobod.⁴⁸¹ Na zasedání Evropské rady v Maastrichtu v prosinci 1992 byla vyhlášena Smlouva o Evropské unii⁴⁸², která je založena na Evropských společenstvích doplněných politikami a formami spolupráce stanovenými touto smlouvou. Podle odst. 2 čl. F Smlouvy o Evropské

⁴⁷⁶ TICHÝ, Luboš a kol.: *Evropské právo*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 7-8, 10-11; SIMON, Denys: *Komunitární právní řád*. Praha: ASPI, 2005, s. 31, 33.

⁴⁷⁷ GRYGAR, Jiří: *Ochrana základních práv v Evropské unii*. Praha: IFEC, 2001, s. 18-24; TICHÝ, Luboš a kol.: *Evropské právo*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 118-120.

⁴⁷⁸ Rozsudek ESD ve věci Liselotte Hauer proti Land Rheinland-Pfalz ze dne 13. prosince 1979, č. 44/79.

⁴⁷⁹ UNTS č. 30614; v ČR vyhlášen sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.

⁴⁸⁰ Ke Společenstvím v mezidobí přistoupili Velká Británie, Irsko, Dánsko (1973), Řecko (1981), Španělsko a Portugalsko (1986). Později se k EU připojili Finsko, Rakousko, Švédsko (1995), Polsko, Maďarsko, ČR, Slovensko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Slovinsko, Malta, Kypr (2004), Rumunsko a Bulharsko (2007). V roce 2002 zaniklo Evropské společenství uhlí a oceli.

⁴⁸¹ RYNKOWSKI, Michał: *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2004, s. 68-69.

⁴⁸² UNTS č. 30615; v ČR vyhlášena sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.

unii „Unie ctí základní práva zaručená Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod podepsanou v Římě dne 4. listopadu 1950 a ta, jež vyplývají z ústavních tradic společných členským státům, jako obecné zásady práva Společenství“. Amsterodamská smlouva (1997)⁴⁸³ vložila do čl. F (nově čl. 6) Smlouvy o EU ustanovení, že „Unie je založena na zásadách svobody, demokracie, právního státu a dodržování lidských práv a základních svobod, zásadách, které jsou společné členským státům“. Čl. 6 byl ustanovením čl. 46 Smlouvy o EU začleněn do působnosti Evropského soudního dvora; zároveň bylo v čl. 49 stanoveno, že nezbytnou podmínkou pro přistoupení nového členského státu je dodržování zásad podle čl. 6. Zároveň byl vytvořen mechanismus umožňující Radě vyslovit, že v určitém členském státě dochází k závažnému a trvajícím porušování zásad uvedených v čl. 6, a pozastavit výkon určitých práv tohoto státu.⁴⁸⁴

Navzdory zakotvení lidských práv jako jednoho z nosných principů Evropské unie v zakládacích smlouvách Společenství a Unie byla stále pocíťována potřeba jasného zakotvení zásadního významu základních práv a jejich obsahu pro občany EU v podobě uceleného katalogu základních práv. Tuto potřebu mělo naplnit vypracování Charty základních práv Evropské unie. Jejím vypracováním byl v roce 1999 pověřen zvláštní orgán – tzv. konvent. V rámci mezivládní konference v Nice byla Charta slavnostně vyhlášena dne 7. prosince 2000. Představuje pouhou interinstitucionální dohodu a politický závazek členských států; jde o politickou deklaraci, tj. o právně nezávazný dokument. To ovšem neznamená, že by byla Charta nedůležitá – jakožto sepsání základních hodnot a práv EU je určena k tomu, aby pronikala všechny její politiky a také ovlivňovala diskusi o její budoucnosti. Význam Charty spočívá též v tom, že obsahuje zatím nejrozsáhlejší katalog práv na mezinárodní úrovni, neboť jsou v ní formulována nová práva, která jsou specifická pro seskupení států EU⁴⁸⁵. Ojedinelost Charty nespočívá pouze v nebývale rozsáhlém katalogu základních práv, ale i v jejich originálním třídění: Charta se dělí na preambuli a sedm kapitol, přičemž lidská práva jsou rozdělena do šesti kapitol, nazvaných podle základních hodnot, jež tato práva v sobě ztělesňují; jedná se o důstojnost, svobodu, rovnost,

⁴⁸³ V ČR vyhlášena sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.

⁴⁸⁴ Cf. SIMON, Denys: *Komunitární právní řád*. Praha: ASPI, 2005, s. 387-389.

⁴⁸⁵ Příkladem novinky je zákaz reprodukčního klonování lidských bytostí, zakotvený v čl. 3 odst. 2 Charty.

solidaritu, občanství a spravedlnost. Sedmá kapitola obsahuje všeobecná ustanovení, týkající se působnosti Charty, rozsahu zaručených práv (včetně jejich poměru ke korespondujícím právům zakotveným EÚLP) a doložku o zachování úrovně ochrany (tzv. *stand-still clause*).⁴⁸⁶

Již v průběhu summitu v Nice zaznělo z úst předsedy Komise přání, aby se Charta základních práv EU stala co nejdříve součástí zakládajících smluv.⁴⁸⁷ K realizaci tohoto přání přistoupil konvent, který podle zadání Deklarace o budoucnosti EU z Laekenu přistoupil k vypracování Smlouvy o Ústavě pro Evropu⁴⁸⁸, která byla po projednání na mezivládní konferenci podepsána v roce 2004 v Římě. Návrh Ústavní smlouvy kodifikoval primární evropské právo a namísto dosavadních Společenství a společných politik vytvářel nový subjekt práva – totiž Evropskou unii jako právníckou osobu. Čl. I-2 o hodnotách Unie stanovil: „Unie je založena na hodnotách úcty k lidské důstojnosti, svobody, demokracie, rovnosti, právního státu a dodržování lidských práv, včetně práv příslušníků menšin. Tyto hodnoty jsou společné členským státům ve společnosti vyznačující se pluralismem, nepřipustností diskriminace, tolerancí, spravedlností, solidaritou a rovností žen a mužů.“ Do textu Ústavní smlouvy byla s jistými textovými upřesněními inkorporována Charta jako její druhá část (čl. II-61 – čl. II-114). Mimoto čl. I-9 stanovil, že „Unie přistoupí k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod“. Naplnění tohoto článku mělo jednak vyslat politický signál o soudržnosti EU se „širší Evropou“, jednak mělo zabránit nežádoucí dvojkolejnosti ochrany lidských práv v Evropě, neboť „paralelní existence dvou závazných, vzájemně se překrývajících katalogů základních práv, nabízejících zcela odlišné možnosti domáhat se soudní ochrany a dozorovaných dvěma soudy s různými kompetencemi, má potenciál učinit z prostoru Evropské unie spíše ráj právníckých kanceláří než oblast demokracie blízké jednotlivci“^{489 490}.

⁴⁸⁶ ŠTURMA, Pavel: Vztah Charty základních práv EU k dosavadnímu systému ochrany lidských práv v Evropě. *Právní rozhledy*, 2004, roč. 12, č. 9, s. 321-328; GRYGAR, Jiří: *Ochrana základních práv v Evropské unii*. Praha: IFEC, 2001, s. 96-115.

⁴⁸⁷ GRYGAR, Jiří: *Ochrana základních práv v Evropské unii*. Praha: IFEC, 2001, s. 101.

⁴⁸⁸ Finální text návrhu Smlouvy o Ústavě pro Evropu byl zveřejněn v Úředním věstníku EU č. C 310 ze dne 16. prosince 2004.

⁴⁸⁹ STROMŠÍKOVÁ, Veronika: Změny v systému ochrany základních práv v Evropě – směrem k chaosu nebo ve prospěch jednotlivce? (K článku 7 návrhu ústavní smlouvy EU). *Právník*, 2004, roč. 143, č. 6, s. 568.

⁴⁹⁰ Cf. ARNOLD, Rainer: Evropská ústava: základní dokument pro budoucnost. *Právní rozhledy*, 2004, roč. 12, č. 9, s. 313-321; KOHOUT, Jan: Evropská ústavní smlouva v Konventu a na Mezivládní konferenci. *EMP*, 2004, roč. 13, č. 3-4, s. 6-11.

3. Náboženská svoboda v evropském právu

Návrh Smlouvy o Ústavě pro Evropu byl ratifikován dvanácti státy EU, byl však odmítnut v referendech konaných ve Francii⁴⁹¹ a v Nizozemí, čímž její ratifikační proces v roce 2005 ztroskotal. Po dvou letech se k textu Ústavní smlouvy vrátila Evropská rada, která v červnu 2007 rozhodla o svolání mezivládní konference, která by připravila reformní smlouvu; reformní smlouva bude obsahovat dva věcné články pozměňující smlouvu o EU a Smlouvu o založení Evropského společenství, která bude nově nazvána Smlouvou o fungování Unie, a která do obou pozměňovaných smluv vtělí většinu ustanovení neratifikované Ústavní smlouvy. Charta základních práv (ve znění dohodnutém mezivládní konferencí v r. 2004) nebude do smluv zahrnuta, ale bude na ni odkazovat čl. 6 odst. 1 Smlouvy o EU, který stanoví, že má „stejnou právní hodnotu jako Smlouvy“; odst. 2 téhož článku převezme závazek k budoucímu přistoupení Evropské unie k EÚLP.⁴⁹²

Náboženská svoboda a postavení církví a náboženských společností v základních dokumentech Evropské unie

Ochrana náboženské svobody není v zakládajících smlouvách výslovně uvedena; její ochrana je však zakotvena obecným závazkem k ochraně základních práv dle čl. 6 odst. 1 a 2 Smlouvy o EU a oprávněním Evropského společenství k boji proti diskriminaci na základě mj. i náboženského vyznání dle čl. 13 Smlouvy o založení Evropského společenství. Určitý konfesněprávní význam může mít i čl. 6 odst. 3 Smlouvy o EU, podle nějž „Unie ctí národní identitu svých členských států“; není pochyb, že otázky postavení církví a role náboženství ve veřejném životě

⁴⁹¹ Stojí za zmínku, že francouzskému referendu předcházelo posouzení souladu Ústavní smlouvy s Ústavou Francouzské republiky; francouzská Ústavní rada se ve svém rozhodnutí ze dne 19. listopadu 2004 zabývala mj. i formulací svobody vyznání v Chartě a tím, zda je souladná s principem laicity, zakotveným v čl. 1 francouzské ústavy, a dospěla k závěru, že je tomu tak. (MALÍŘ, Jan: Slučitelnost Smlouvy o Ústavě pro Evropu s Ústavou Francouzské republiky. *Právní rozhledy*, 2005, roč. 13, č. 9, s. 323.)

⁴⁹² Mandát pro mezivládní konferenci v roce 2007 ze dne 26. června 2007, č. j. 11218/07. Mezivládní konference 2007. Mezivládní konference. Rada Evropské unie. EUROPA. 1995-2007. Dostupné na [www: http://register.consilium.europa.eu/pdf/cs/07/st11/st11218.cs07.pdf](http://register.consilium.europa.eu/pdf/cs/07/st11/st11218.cs07.pdf) [cit. 13. 9. 2007]; „Draft Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community“ ze dne 23. července 2007, č. j. CIG 1/07. Conference of the Representatives of the Governments of the Member States. Mezivládní konference 2007. Mezivládní konference. Rada Evropské unie. EUROPA. 1995-2007. Dostupné na [www: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00001.en07.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00001.en07.pdf) [cit. 13. 9. 2007]

představují podstatný prvek řady členských států – ať už v případě konfesijních systémů nebo naopak v případě ústavního zakotvení principu „laicity“.

Mimoto Protokol č. 33 ke Smlouvě o založení Evropského společenství o ochraně a dobrých životních podmínkách zvířat (1997) stanoví, že „při stanovování a provádění politik Společenství v zemědělství, v dopravě, v oblasti vnitřního trhu a ve výzkumu berou Společenství a členské státy plně v úvahu požadavky na dobré životní podmínky zvířat; přitom zohlední právní nebo správní předpisy a zvyklosti členských států spojené zejména s náboženskými obřady, kulturními tradicemi a regionálním dědictvím“.

Problematicke náboženské svobody a postavení církví a náboženských společností je věnováno vícero statí deklaratorních instrumentů vzniklých na půdě Evropských společenství a Evropské unie.

U příležitosti sjednání přístupové smlouvy mezi Společenstvími a Řeckem byla 19. listopadu 1979 přijata Společná deklarace o hoře Athos⁴⁹³, která je připojena k Závěrečnému aktu Smlouvy o přistoupení Řecka k Evropským společenstvím. Společenství uznala, že zvláštní status této klášterní hory zaručený čl. 105 řecké ústavy⁴⁹⁴ je ospravedlněn výlučně duchovními a náboženskými důvody a zavázala se brát na něj ohled při aplikaci a přípravě komunitárních právních předpisů, zvláště v oblasti celních výsad, daňových osvobození a svobody usazování.

U příležitosti sjednání Amsterodamské smlouvy byla dne 2. října 1997 přijata Deklarace č. 11 o postavení církví a nekonfesních organizací následujícího znění: „Evropská unie uznává a nepředjímá postavení, které podle vnitrostátních právních předpisů mají církve a náboženská sdružení či společenství v členských státech. Evropská unie stejným způsobem uznává postavení, které podle vnitrostátních právních předpisů mají nekonfesní organizace.“ K této deklaraci připojilo zvláštní deklaraci Řecko, v níž připomenulo Společnou deklaraci o hoře Athos. Obsah deklarace č. 11 měl být původně začleněn do textu zakládacích smluv,

⁴⁹³ Publikována v Úředním věstníku, řada L, č. 291, s. 186.

⁴⁹⁴ Hora Athos neboli „Svatá hora“ je podle čl. 105 řecké ústavy samosprávnou částí řeckého státu a je spravována svými dvaceti kláštery, jejichž zástupci tvoří správní orgán, zvaný Svaté společenství. Osoby, které jsou přijaty za novice nebo mnichy, získávají automaticky řecké občanství. Na Svaté hoře se nemohou usazovat jinověrci a odpadlíci. Mimoto přísluší klášterním orgánům soudní pravomoc a Svatá hora požívá celních a daňových privilegií. Podrobnosti režimu Svaté hory upravuje Charta svaté hory, k jejímuž přijetí je vyžadován souhlas všech dvaceti Svatých klášterů, řeckého parlamentu a Ekumenického patriarchátu v Istanbulu. (Cf.: KLOKOČKA, Vladimír a WAGNEROVÁ, Eliška: *Ústavy států Evropské unie. Díl první*. 2. vyd. Praha: Linde, 2004, s. 576-577.)

protože však pro tento krok nebylo možno získat jednomyslnou podporu členských států, byla pro jeho vyjádření zvolena forma deklarace.⁴⁹⁵ Na obsah Deklarace č. 11 je možno nahlížet jako na jeden z projevů principu subsidiarity, zakotveném v čl. 5 Smlouvy o založení Evropského společenství⁴⁹⁶, a rovněž jako na vodítko pro přijímání sekundárního práva⁴⁹⁷ a jeho výklad.⁴⁹⁸

Charta základních práv Evropské unie (2000) zakotvila náboženskou svobodu v čl. 10: „(1) Každý člověk má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání. Toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání či přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání či přesvědčení sám či společně s jinými, na veřejnosti či v soukromí bohoslužbou, výukou, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů. (2) Právo odmítnout vojenskou službu z důvodu svědomí je přiznáno v souladu se zákony jednotlivých států, které upravují výkon tohoto práva.“ Odstavec 1 obsahuje standardní vymezení obsahu náboženské svobody⁴⁹⁹; odst. 2 zakotvuje v souladu s trendy nejnovějšího vývoje lidskoprávní nauky právo odmítnout vojenskou službu z důvodu svědomí. V čl. 14 je dále uvedeno, že „právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělávání svých dětí ve shodě s jejich vlastním náboženským, filozofickým či pedagogickým přesvědčením“ musí být respektováno „v souladu se zákony jednotlivých států“. V čl. 21 je zakotven zákaz jakékoli diskriminace, mj. na základě náboženského vyznání či přesvědčení; čl. 22 stanoví, že „Unie respektuje kulturní, náboženskou a jazykovou rozmanitost“. Čl. 52 pak stanoví podmínky přípustnosti omezení jednotlivých práv vyhlášených v Chartě. Za zmínku stojí, že během přípravných prací na Chartě se objevila kontrovrze ohledně zmínky o náboženském dědictví Evropy v její preambuli – výsledkem byla situace, že některé

⁴⁹⁵ KRUKOWSKI, Józef: Unia Europejska a Kościół katolicki. Roczniki nauk prawnych, 2003, roč. 13, seš. 1, s. 212-213.

⁴⁹⁶ „... V oblastech, které nespádají do jeho výlučné pravomoci, vyvíjí v souladu se zásadou subsidiarity Společenství činnost pouze tehdy a do té míry, pokud sledovaných cílů nemůže být dosaženo uspokojivě na úrovni členských států, a proto, z důvodu jejich rozsahu či účinků, jich může být lépe dosaženo na úrovni Společenství...“

⁴⁹⁷ Na Deklaraci č. 11 se například výslovně odvolává v odst. 24 preambule Směrnice č. 2000/78/ES, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání.

⁴⁹⁸ TORFS, Rik: Warum das EU-Recht für Kirchenjuristen immer wichtiger wird. Österreichisches Archiv für Recht & Religion, 2003, roč. 50, seš. 1, s. 23-24.

⁴⁹⁹ Původně však počítal návrh Charty jen s jakousi zkácenou variantou ve znění: „Každá osoba má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání.“ Tato formulace, která pomíjela výslovné zakotvení kolektivní náboženské svobody, se setkala s kritikou nauky. (Cf. ROBBERS, Gerhard: Vztah státu a církve v Evropě. Revue církevního práva, 2000, č. 2 (16), s. 77; HEINIG, Hans Michael: Die Religion, die Kirchen und die europäische Grundrechtscharta. Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht, 2001, roč. 46, seš. 4, s. 447.)

jazykové verze užívají obrat „duchovní a morální bohatství“, zatímco jiné užívají obrat „duchovně-náboženské a morální bohatství“.⁵⁰⁰

Charta základních práv EU, včetně všech ustanovení týkajících se náboženské svobody, byla vtělena do návrhu Smlouvy o Ústavě pro Evropu. Ustanovení Charty se tak měly jakostně změnit z pouhé deklarace na součást primárního práva Evropské unie. Stejně tak byl do Ústavní smlouvy vtělen text Deklarace č. 11 z roku 1997, jenž představoval první dva odstavce čl. 52. K těmto dvěma odstavcům byl připojen odstavec třetí následujícího znění: „Unie udržuje otevřený, transparentní a pravidelný dialog s těmito církvemi a organizacemi, přičemž uznává jejich identitu a jejich osobitý přínos.“ Toto nové ustanovení tak zahrnuje církve a náboženské společnosti mezi aktéry participativní demokracie, zakotvené v čl. I-47⁵⁰¹ Ústavní smlouvy; zároveň představovalo jednu z procesních záruk náboženské svobody na úrovni EU. Dosavadní dialog orgánů EU se zástupci církví a náboženských společností, který postrádá právní základ, by tak získal své zakotvení v primárním právu Unie.⁵⁰² Zákaz diskriminace obsahovaly čl. III-118 a čl. III-124; čl. III-121 se týkal zohlednění náboženských tradic při péči o životní podmínky zvířat. Podobně jako v případě Charty základních práv EU i při pracích

⁵⁰⁰ RYNKOWSKI, Michał: *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2004, s. 71-72; HEINIG, Hans Michael: *Die Religion, die Kirchen und die europäische Grundrechtscharta*. *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, 2001, roč. 46, seš. 4, s. 457-458.

⁵⁰¹ Text uvedeného článku zněl: „(1) Orgány dávají vhodnými způsoby občanům a reprezentativním sdružením možnost projevit a veřejně si vyměňovat své názory na všechny oblasti činnosti Unie. (2) Orgány udržují otevřený, transparentní a pravidelný dialog s reprezentativními sdruženími a s občanskou společností. (3) Za účelem zajištění soudržnosti a transparentnosti činnosti Unie vede Komise s dotčenými stranami rozsáhlé konzultace. (4) Nejméně jeden milion občanů Unie pocházejících z podstatného počtu členských států se může ujmout iniciativy a vyzvat Komisi, aby v rámci svých pravomocí předložila vhodný návrh k otázkám, k nimž je podle mínění těchto občanů nezbytné přijetí právního aktu Unie pro účely provedení Ústavy. Postup a podmínky požadované pro tuto občanskou iniciativu, včetně minimálního počtu členských států, z nichž musí tito občané pocházet, stanoví evropský zákon.“

⁵⁰² Zástupci církví a náboženských společností vedou dialog s orgány EU z pozice lobbyingu nevládních organizací. Nejvýznamnějšími organizacemi jsou katolická Komise biskupských konferencí Evropského společenství (COMECE) a Konference evropských církví (CEC-KEK), sdružující protestantské, anglikánské a pravoslavné církve. Kromě nich při institucích EU působí Katolický úřad pro informaci a iniciativu v rámci Evropy (OCIPE) vedený jezuitou, židovská Konference evropských rabínů, Muslimská rada pro spolupráci v Evropě, Pravoslavná styčná kancelář zřízená Ekumenickým patriarchátem, konzervativní protestantská Evropská evangelikální aliance aj. Formální styky udržují evropská společenství pouze s Apoštolským stolcem jakožto se subjektem mezinárodního práva; diplomatické styky byly mezi evropskými společenstvími a Apoštolským stolcem navázány roku 1970. (Cf. RYNKOWSKI, Michał: *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2004, s. 136-156; Týž: *Remarks on Art. I-52 of the Constitutional Treaty: New Aspects of the European Ecclesiastical Law?* *German Law Journal*, 2005, roč. 6, č. 11, s. 1724-1726; KRUKOWSKI, Józef: *Kościół a Unia Europejska*. *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, 2003, roč. 13, č. 16, s. 36.)

nad textem Ústavní smlouvy byly vedeny obsáhlé diskuse na téma zmínky o náboženském a zvláště křesťanském dědictví Evropy, jakož i o případném začlenění *invocatio Dei* do preambule.⁵⁰³ Přijatý text nakonec obsahoval v preambuli jen zmínku o evropském náboženském odkazu.

Návrh Reformní smlouvy (2007) počítá s tím, že preambule Smlouvy o EU bude obsahovat odkaz na náboženské dědictví Evropy, čl. 10 Smlouvy o fungování Unie bude obsahovat zákaz diskriminace a dřívější „církevní článek“ (čl. 1-52) Ústavní smlouvy bude součástí Smlouvy o fungování Unie jako její článek 15.

Náboženská svoboda a postavení církví a náboženských společností v sekundárním komunitárním právu a v judikatuře ESD

Společný trh a další politiky Evropského společenství se dotýkají některých projevů náboženské svobody a činnosti církví a náboženských společností. Pokud projev náboženské svobody anebo činnost církví spadá do oblastí vyhrazených zcela nebo zčásti Společenství, dopadají na ně ustanovení komunitárního práva. Evropský soudní dvůr ve věci *Steymann*⁵⁰⁴ konstatoval, že výkon práce nebo služeb za odměnu v rámci hospodářských aktivit náboženské společnosti je součástí hospodářského života ve smyslu Smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství.⁵⁰⁵

Náboženská svoboda je v komunitárních právních předpisech chráněna zejména ustanoveními o zákazu diskriminace a ochraně osobních údajů. Mimoto je v nich náboženská svoboda nebo osobitost církví a náboženských společností zpravidla zohledněna ve formě výjimek z pravidel, která jsou těmito předpisy stanovena.

V oblasti zákazu diskriminace v pracovní právní sféře je klíčovým předpisem směrnice č. 2000/78/ES, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání, jejímž účelem je stanovit obecný rámec pro

⁵⁰³ K této problematice viz např. sérii sedmi článků uveřejněných pod souhrnným názvem „Bůh v Ústavě? K otázce odkazu na náboženskou dimenzi v preambuli Smlouvy o Ústavě pro Evropu.“ v *Revue církevního práva – Church Law Review*, 2003, č. 2 (25), s. 95-106; č. 3 (26), s. 201-212.

⁵⁰⁴ Rozsudek ESD ve věci *Udo Steyermann* proti *Staatssecretaris van Justitie* ze dne 5. října 1988, č. 196/87; neformálně se označuje jako rozsudek ve věci *Baghwan*.

⁵⁰⁵ Cf.: *ROBBERS, Gerhard: Stát a církev v Evropském společenství. In: Stát a církev v zemích EU. Praha: Academia, 2001, s. 360-361.*

boj s diskriminací na základě náboženského vyznání či víry, zdravotního postižení, věku nebo sexuální orientace v zaměstnání a povolání, s cílem zavést v členských státech zásadu rovného zacházení. Výjimka ze zákazu diskriminace na základě náboženství nebo víry je stanovena v čl. 4 uvedené směrnice. Podle odstavce prvního mohou členské státy stanovit, že „rozdíl v zacházení na základě vlastností souvisejících s jedním z důvodů uvedených v článku 1 nepředstavuje diskriminaci, pokud z povahy dotyčné pracovní činnosti nebo z podmínek jejího výkonu vyplývá, že tyto vlastnosti představují podstatný a určující profesní požadavek, je-li cíl legitimní a požadavek přiměřený“. Toto ustanovení může mít význam zejména pro učitele náboženství na veřejných školách, kde bude legitimním cílem věrnost doktríně určité církve či náboženské společnosti.⁵⁰⁶ Pracovníků v církvích nebo v organizacích založených na náboženství se pak týká odst. 2 čl. 4 směrnice, který stanoví: „Členské státy mohou zachovat vnitrostátní právní předpisy platné ke dni přijetí této směrnice nebo převzít v budoucích právních předpisech vnitrostátní zvyklosti existující ke dni přijetí této směrnice, na základě kterých nepředstavuje v případě pracovních činností vykonávaných v církvích a jiných veřejných nebo soukromých organizacích, jejichž etika je založena na náboženském vyznání nebo víře, rozdíl v zacházení na základě náboženského vyznání či víry určité osoby diskriminaci, pokud z povahy dotyčných pracovních činností nebo z podmínek jejího výkonu vyplývá, že náboženské vyznání nebo víra osoby představuje podstatný, legitimní a odůvodněný profesní požadavek se zřetelem k etice organizace. Tento rozdíl v zacházení se uplatňuje s přihlédnutím k ústavním ustanovením a zásadám členských států, jakož i k obecným zásadám právních předpisů Společenství, a neospravedlňuje diskriminaci na jiném základě. Touto směrnicí, pokud jsou její ustanovení jinak dodržena, tedy není dotčeno právo církví a jiných veřejných či soukromých organizací, jejichž etika je založena na náboženském vyznání či víře, vyžadovat v souladu s vnitrostátními ústavami a právními předpisy od osob, které pro ně pracují, aby jednaly v dobré víře a s věrností etice dané organizace.“ Formulace výjimky je poněkud volnější než v případě odstavce prvního (není v ní obsažena podmínka podstatnosti a přiměřenosti požadavku), takže průlom do zákazu diskriminace podle druhého odstavce může být širší. Na druhou stranu obsahuje toto ustanovení temporální mez, kterou je den přijetí směrnice, pro přípustnost uzákonění dovoleného rozdílu ve vnitrostátním právu. V této

⁵⁰⁶ STANISZ, Piotr: Wspólnotowy zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu ze względu na religię lub światopogląd. *Przeгляд Sejmovy*, 2005, roč. 13, č. 1 (66), s. 48-49.

časové omezenosti spatřují někteří autoři rozpor směrnice s Deklarací č. 11 (1997).⁵⁰⁷

Zákaz diskriminace obsahují rovněž předpisy regulující služební poměr pracovníků Evropské unie. O zákaz diskriminace z důvodu náboženství zakotvený ve služebním řádu se opírala žaloba v nejvýznamnější věci týkající se náboženské svobody rozhodované Evropským soudním dvorem – a sice ve věci Prais⁵⁰⁸. Žalobkyně, která se přihlásila do veřejné soutěže na místo překladatele a která se hlásila k judaismu, sdělila Komisi, že se nemůže v určený den ke zkoušce dostavit, neboť na tento den připadá židovský svátek šavuot (letnice), během něhož je zakázáno cestovat a psát, a požádala o stanovení jiného termínu. Její žádosti nebylo vyhověno. Před Soudním dvorem namítala, že v důsledku své náboženské víry byla vyloučena z účasti na výběrovém řízení. ESD v rozsudku uvedl, že „jedná-li se o případ výběrového řízení na základě zkoušek, pak zásada rovnosti přikazuje, aby zkoušky byly konány pro všechny uchazeče za stejných podmínek a v případě písemných zkoušek je ze statistického hlediska, totiž nutnosti srovnávat výkony uchazečů, zapotřebí, aby tyto zkoušky byly stejné. Je proto stejně důležité, aby všichni uchazeči písemných zkoušek tyto zkoušky konali ve stejném termínu... Sdělí-li uchazeč potenciálnímu zaměstnavateli, že mu náboženské důvody brání v tom, dostavit se v určitý den ke zkoušce, musí to potenciální zaměstnavatel vzít v úvahu a postarat se o to, aby při stanovení termínu zkoušky takového dny vynechal. Jestliže však uchazeč potenciálního zaměstnavatele o svých těžkostech neuvědomí, může potenciální zaměstnavatel odmítnout stanovit jiný termín, zejména jestliže jiní uchazeči byli již ke zkouškám pozváni.“ ESD sice uznal náboženské důvody žalobkyně za zájem hodný ochrany prostřednictvím práva Společenství, nicméně nevyhověl žalobě zejména proto, že žalobkyně uplatnila svou výhradu opoždění, a proto nad náboženskou svobodou žalobkyně převážil zájem žalované na demokratické organizaci a transparentnosti výběrového řízení při minimalizaci nákladů tohoto řízení.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Ibid., s. 49-51.

⁵⁰⁸ Rozsudek ESD ve věci Vivien Prais proti Radě ze dne 27. října 1976, č. 130/75.

⁵⁰⁹ Cf.: TICHÝ, Luboš a kol.: *Dokumenty ke studiu evropského práva*. 2. vyd. Praha: Linde, 2002, s. 409-413; ROBBERS, Gerhard: *Stát a církev v Evropském společenství*. In: *Stát a církev v zemích EU*. Praha: Academia, 2001, s. 359-360.

3. Náboženská svoboda v evropském právu

Zákaz diskriminačního zacházení obsahují čl. 6 Schengenského hraničního kodexu⁵¹⁰, čl. 5 směrnice č. 97/67/ES o společných pravidlech pro rozvoj vnitřního trhu poštovních služeb Společenství a zvyšování kvality služby, čl. 16 nařízení č. 1083/2006, o obecných ustanoveních o Evropském fondu pro regionální rozvoj, Evropském sociálním fondu a Fondu soudržnosti, čl. 8 nařízení č. 1698/2005, o podpoře pro rozvoj venkova z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova, aj.

V oblasti ochrany osobních údajů je klíčovým předpisem směrnice č. 95/46/ES o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů. V čl. 8 týkajícím se zvláštních kategorií údajů⁵¹¹ je v odst. 1 uvedeno, že „členské státy zakáží zpracování osobních údajů, které odhalují rasový či etnický původ, politické názory, náboženské nebo filozofické přesvědčení, odborovou příslušnost, jakož i zpracování údajů týkajících se zdraví a sexuálního života“. Mezi výjimkami z tohoto zákazu je v odst. 2 písm. d) uveden případ, kdy „zpracování provádí v rámci jejich legitimních činností a s odpovídajícími zárukami nadace, sdružení nebo jakýkoli jiný neziskový subjekt, který sleduje politické, filozofické, náboženské nebo odborové cíle, za podmínky, že se zpracování vztahuje pouze na členy tohoto subjektu nebo na osoby, které s ním udržují pravidelné styky související s jeho cíly, a že tyto údaje nejsou sdělovány třetím osobám bez souhlasu subjektu údajů“. Obdobná úprava je obsažena v čl. 10 nařízení č. 45/2001 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů orgány a institucemi Společenství a o volném pohybu těchto údajů.

Ochrana náboženské svobody a náboženského cítění je zakotvena i ve vztahu k regulaci reklamy v médiích – podle směrnice č. 89/552/EHS o koordinaci některých právních a správních předpisů členských států upravujících provozování televizního vysílání reklama nesmí být zařazena do vysílání bohoslužeb (čl. 11, odst. 5, věta 1); televizní reklama televizní reklama nesmí obsahovat diskriminaci na základě rasy, pohlaví nebo národnosti nebo útočit na náboženské nebo politické přesvědčení (čl. 12, písm. b), c)), členským státům je také uloženo dbát, aby vysílání neobsahovala podněty k nenávisti z důvodu náboženství (čl. 22).

⁵¹⁰ Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 562/2006 ze dne 15. března 2006, kterým se stanoví kodex Společenství o pravidlech upravujících přeshraniční pohyb osob

⁵¹¹ Český zákonodárce užívá pojmu „citlivé údaje“ (cf. § 4, písm. b) zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů).

3. Náboženská svoboda v evropském právu

Náboženská svoboda je chráněna též prostřednictvím předpisů o uprchlících, např. směrnice 2005/85/ES, o minimálních normách pro řízení v členských státech o přiznávání a odnímání postavení uprchlíka, stanoví v čl. 27, že za bezpečnou třetí zemi lze pokládat jen takový stát, kde nebude ohrožen život a svoboda žadatele o azyl z důvodů náboženských.

Příkladem řady výjimek stanovených s ohledem na náboženství jsou např. výjimky týkající se rituálních porážek a rituálních úprav masa podle nařízení č. 853/2004, kterým se stanoví zvláštní hygienická pravidla pro potraviny živočišného původu, podle směrnice č. 93/119/ES, o ochraně zvířat při porážení nebo usmrcování, a jiných předpisů. Nábožensky motivované výjimky a zvláštní ustanovení obsahují také daňové a celní předpisy Společenství. Výjimky týkající se bohoslužebných budov obsahují stavební předpisy (např. čl. 4 směrnice č. 2002/91/ES o energetické náročnosti budov). V harmonizačních pracovněprávních předpisech jsou stanoveny výjimky týkající se duchovních – např. dle čl. 17 směrnice č. 2003/88/ES o některých aspektech úpravy pracovní doby.

Náboženská svoboda v sekundárním unijním právu

Unijní právo, jehož předmětem je zejména společná zahraniční a bezpečnostní politika a policejní a justiční spolupráce v trestních věcech, se může taktéž dotýkat náboženské svobody.

V oblasti aktivit v rámci tzv. druhého pilíře Evropská unie při uplatňování sankcí (samostatně nebo v součinnosti s Radou bezpečnosti OSN) nebo při vysílání zvláštních zástupců do třetích zemí bere ohled na náboženskou svobodu osob, kterých se týkají. Časté je například umožnění výjimky z opatření omezujících pohyb určitých osob, je-li jejich cestu odůvodněna splněním náboženské povinnosti.⁵¹²

⁵¹² Cf. např. Společný postoj Rady č. 2007/140/SZBP o omezujících opatřeních vůči Íránu (čl. 4 odst. 6), Společný postoj Rady č. 2006/795/SZBP o omezujících opatřeních vůči Korejské lidové demokratické republice (čl. 3 odst. 3), Společný postoj Rady č. 2005/440/SZBP o omezujících opatřeních vůči Konžské demokratické republice (čl. 4 odst. 3), Společný postoj Rady č. 2005/411/SZBP týkající se omezujících opatření proti Súdánu (čl. 3 odst. 3), Společný postoj Rady č. 2004/852/SZBP týkající se omezujících opatření proti Pobřeží slonoviny (čl. 4 odst. 3), Společný

3. Náboženská svoboda v evropském právu

V opatřeních v oblasti tzv. třetího pilíře může být porušení náboženské svobody důvodem pro odepření sjednané spolupráce mezi členskými státy EU. V rámcovém rozhodnutí Rady č. 2002/584/SVV o evropském zatýkacím rozkazu a postupech předávání mezi členskými státy je uvedeno, že „*nic v tomto rámcovém rozhodnutí nelze vykládat tak, že zakazuje odmítnout předání osoby, na kterou byl vydán evropský zatýkací rozkaz, existují-li na základě objektivních skutečností důvody domnívat se, že uvedený zatýkací rozkaz byl vydán za účelem stíhání nebo potrestání této osoby na základě jejího pohlaví, rasy, náboženství, etnického původu, státní příslušnosti, jazyka, politického přesvědčení nebo sexuální orientace nebo že by postavení této osoby mohlo být pro některý z těchto důvodů zhoršeno*“. Obdobná ustanovení jsou obsažena i v rámcovém rozhodnutí Rady č. 2006/783/SVV o uplatňování zásady vzájemného uznávání příkazů ke konfiskaci, v rámcovém rozhodnutí Rady č. 2005/214/SVV o uplatňování zásady vzájemného uznávání peněžitých trestů a pokut a v rámcovém rozhodnutí Rady č. 2003/577/SVV o výkonu příkazů k zajištění majetku nebo důkazních prostředků v Evropské unii.

Trestní ochrany svobody náboženského vyznání se týká Radou přijatá Společná akce č. 96/443/SVV o Evropské unii o boji proti rasismu a xenofobii, v níž se členské státy zavazují mimo jiné k tomu, že zajistí účinnou soudní spolupráci týkající se „*veřejného podněcování k diskriminaci, násilí nebo rasové nenávisti s ohledem na skupinu osob nebo člena takové skupiny z důvodu barvy pleti, rasy, vyznání nebo národnostního či etnického původu*“, a bude-li to pro účely této spolupráce nezbytné, že buď zajistí, aby takové jednání bylo postižitelné jako trestný čin, anebo, není-li tomu tak, že se až do doby přijetí potřebných předpisů odchýlí od zásady dvojí trestnosti.

postoj Rady č. 2004/137/SZBP ze dne 10. února 2004 o omezujících opatřeních vůči Libérii (čl. 2 odst. 4).

Závěr

Náboženská svoboda je v systému ochrany základních lidských práv a svobod svobodou výjimečnou jak svým obsahem, tak i rolí, kterou sehrála v dějinách při utváření koncepce a ochrany lidských práv.

Náboženská svoboda je fenoménem komplexním (z tohoto důvodu se někdy používá namísto pojmu „náboženská svoboda“ termínu „náboženská lidská práva“) a má řadu styčných ploch s jinými základními právy a svobodami. Tradičně se dělí na dvě složky – první je svobodou mít své vnitřní přesvědčení (*forum internum*) a druhá je svobodou projevit toto své přesvědčení navenek (*forum externum*). Kdežto vnitřní svoboda jednotlivce je zásadně neomezitelná, pestrá paleta projevů náboženského vyznání legitimním omezením podléhá. S možností omezení náboženské svobody ze strany státu úzce souvisí problematika úpravy vztahu mezi státem na straně jedné a církvemi a náboženskými společnostmi na straně druhé. Pro evropský kontinent je typické, že se na něm vytvořily a dodnes existují rozmanité konfesně-právní modely. Tato různorodost má i svůj význam při úvahách o rozsahu prostoru kuvážení (*margin of appreciation*) v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva. Ze zkoumání konfesně-právních systémů vyplývá závěr, že míra neidentifikace státu s církví (či náboženstvím) není přímo úměrná náboženské svobodě, nýbrž jak silná pozitivní, tak i silná negativní identifikace církve a státu souvisí s nízkou úrovní náboženské svobody.

Předpoklady pro rozvoj náboženské svobody v Evropě byly položeny v křesťanské doktríně, která oddělila náboženskou sféru jednotlivce od sféry jeho politických závazků vůči státu. Zkušenost náboženské perzekuce vedla starověké církevní teology k prohlášení náboženské svobody za součást přirozeného práva. Po konstantinovském obratu však v církvi převážila tradice antického nábožensko-politického monismu a idea náboženské svobody byla v církevní praxi (a z větší části i v nauce) na staletí pohřbena. K životu byla probuzena až v souvislosti s reformačním hnutím na prahu novověku. Reformační teologie emancipovala člověka jako jednotlivce. Díky subjektivně prožívaném nezprostředkovaném

poměru člověka k Bohu se objevil fenomén lidské individuality v novém světle; osobní bezprostřední vztah jednotlivce k Bohu nemohl být předmětem ingerence veřejné moci. Dopad tohoto teologického učení do sociální roviny si uvědomili a nejhluběji propracovali přívrženci radikálních proudů reformace – nejprve novokřtěnci a následně puritáni, kteří položili základy amerického modelu odluky státu a církve. Cesta k modernímu pojetí náboženské svobody v Evropě byla poněkud odlišná a oproti tradici americké je pro ni typické, že se brzy vymanila z teologického rámce a opírala se o koncepci nikoli teistickou, ale racionalistickou. Esencí této koncepce je francouzské Prohlášení práv člověka a občana z roku 1789. Na tento myšlenkový proud reagovalo (byť s výrazným zpožděním) i mezinárodní právo, v němž se v průběhu 19. století stále hojněji objevují záruky nediskriminace z důvodu náboženského vyznání a záruky ochrany náboženských menšin. Systém všeobecné ochrany náboženské svobody se nepodařilo prosadit na mezinárodní úrovni ani v době meziválečné; závazek ochrany náboženských menšin v rámci Společnosti národů převzaly pouze nově se ustavivší státní útvary.

Čas pro uznání náboženské svobody jednotlivce nastal v univerzálním právu mezinárodním až v reakci na zločiny proti lidskosti, spáchané v průběhu Druhé světové války. Svoboda náboženského vyznání ve spojení se svobodou myšlení a svědomí, zahrnující i právo změnit své náboženství, byla na celosvětové úrovni prohlášena v čl. 18 Všeobecné deklarace lidských práv (1948). Na Deklaraci navázal v roce 1966 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který však již výslovně nezmiňuje právo na změnu náboženského vyznání, byť je toto právo z textu Paktu většinou nauky dovozováno. Práce na univerzálních mezinárodních instrumentech věnovaných výlučně náboženské svobodě, které byly na půdě OSN zahájeny v roce 1962, vyústily nakonec pouze v přijetí právně nezávazné Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře (1981); práce na mezinárodní úmluvě se stejným předmětem ustrnuly v přípravné fázi a jejich oživení není na pořadu dne ani v současnosti. Svobody náboženského vyznání se mimoto týká i řada dalších univerzálních smluv (např. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia, Úmluva č. 111 MOP o diskriminaci (zaměstnání a povolání), Úmluva o právech dítěte) i regionálních

smluv (např. Americká úmluva o lidských právech); její záruky obsahují i některé smlouvy dvoustranné, zejména konkordáty.

Evropská regionální ochrana lidských práv je spojena především s aktivitami Rady Evropy. Zásadní význam má Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950), která konstituovala ve své době přelomový kontrolní mechanismus, spočívající v činnosti nezávislých orgánů – tj. Evropské komise a Evropského soudu pro lidská práva, nahrazených posléze jednotným judiciálním orgánem – k nimž mají cestou individuálních stížností přístup i jednotlivci. EÚLP zakotvuje náboženskou svobodu v čl. 9, s nímž úzce souvisí antidiskriminační čl. 14 Úmluvy a čl. 2 Dodatkového protokolu (1952), ukládající smluvním stranám respektovat právo rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání svých dětí ve shodě s jejich vlastním náboženským přesvědčením.

Judikatura EKLP a ESLP náboženskou svobodu hodnotí velmi vysoce, tato svoboda podle ní představuje „jeden ze základů »demokratické společnosti«, ... je jedním z nejdůležitějších prvků, který spoluvytváří identitu věřících a jejich způsob života, ale je také zároveň cenným statkem pro ateisty, agnostiky, skeptiky a nezúčastněné...“ a závisí na ni pluralismus, který „je neoddělitelný od demokratické společnosti“ (Kokkinakis proti Řecku, 1993). Štrasburské orgány rozpracovaly řadu aspektů jednotlivých prvků náboženské svobody: jejich subjektů, předmětu a přípustných omezení.

Subjekty náboženské svobody jsou jak fyzické osoby, tak i osoby právnické. Právnické osoby však mohou vykonávat práva stanovená v čl. 9 jen tehdy, sledují-li náboženské a filozofické cíle.

Podle štrasburských orgánů je ustanovením čl. 9 chráněna primárně sféra vnitřních přesvědčení jednotlivce. Do této sféry je zahrnuto i právo na změnu náboženství, které na rozdíl od celosvětové úrovně nepředstavuje v Evropě výrazný zdroj praktických anebo doktrinárních obtíží. Ve vztahu jednotlivce k církvím a náboženským společnostem se jeho právo na změnu náboženského vyznání vyčerpává možností danou církev nebo náboženskou společnost opustit. Stát může vyžadovat notifikaci změny náboženství, jestliže je s příslušností k určité církvi nebo náboženské společnosti spojená nějaká veřejnoprávní povinnost nebo právo (např. v oblasti daňové).

Své náboženství může jednotlivec projevovat sám nebo společně s jinými, veřejně nebo soukromě, aktivním i pasivním způsobem. Jakou formu projevu zvolí, závisí výlučně na něm. V textu EÚLP jsou vyjmenovány čtyři typy projevu: bohoslužba, vyučování, provádění náboženských úkonů (neboli „praktikování“) a zachovávání obřadů. Bohoslužba a zachovávání obřadů jsou projevy, které se k projevovanému náboženství vážou nejtěsněji. Za součást práva projevovat náboženské vyznání bohoslužbou uznali EKLP a ESLP svobodu budovat a udržovat místa pro výkon kultu a právo na získávat v nezbytné míře prostředky pro kultovou činnost. Právo projevovat náboženské vyznání bohoslužbami nebo zachováváním obřadů může vyvolávat povinnost státu k pozitivnímu jednání, kterým zabrání soukromým osobám narušovat tyto projevy náboženské svobody. Stát ale není povinen vydat povolení k určité regulované kultické činnosti (jakou je např. provádění rituálních porážek), lze-li jejího účelu – byť se zvýšenými náklady – dosáhnout i jinak.

V oblasti vyučování je jedním z podstatných problémů otázka proselytismu – tj. získávání nových přívrženců určitého náboženství. V klíčovém rozhodnutí ve věci Kokkinakis proti Řecku (1993) ESLP uvedl, že náboženská svoboda zahrnuje právo pokoušet se přesvědčovat svého bližního; v opačném případě by právo na změnu svého náboženství nebo víry pravděpodobně zůstalo mrtvou literou. Soud nicméně nevyločil možnost postihu nesprávného proselytismu – a ve věci Larissis a další proti Řecku (1998) uznal za legitimní a přiměřené opatření státu na ochranu vojáků před obtěžující náboženskou agitací ze strany nadřízených. Projevování náboženského vyznání vyučováním úzce souvisí se školním vzdělávacím systémem a právo rodičů na respektování jejich náboženského přesvědčení při výchově a vzdělávání jejich dětí. Jednotlivci a náboženské společnosti mají právo vyučovat náboženství a zřizovat církevní školy, pokud vyhovují státem stanoveným vzdělávacím standardům. Stát není oprávněn vměšovat se do vyučování náboženství, ale není také povinen ho zajišťovat nebo podporovat.

Praktikování neboli provádění náboženských úkonů je formou projevu náboženského vyznání nebo přesvědčení, jejíž ochrana představuje složitý právní problém a jejíž uchopení ve štrasburské judikatuře vyvolává kritiku části nauky. EKLP i ESLP ve svých rozhodnutích opakují, že praktikování nezahrnuje každé

jednání, které je motivováno nebo ovlivněno náboženstvím nebo přesvědčením. Uspokojivá kritéria pro rozlišení, které nábožensky motivované jednání je praktikováním a které nikoli, však nenabízejí. Kritérium nezbytnosti (*Arrowsmith test*) nevede vždy k uspokojivému výsledku, neboť nesporné objektivní stanovení této „nezbytnosti“ je málokdy možné. Příkladem kontroverzního závěru je např. úsudek ESLP o tom, že neúčast na slavnosti připomínající vypuknutí války není nezbytným projevem pacifistického náboženství (ve věcech *Efstathiou a Valsamis* proti Řecku, 1996). Alternativní možností přístupu k otázce praktikování je akceptace tvrzení stěžovatelů o tom, že určité jednání je praktikováním jejich náboženství (s výhradou zjevné neodůvodněnosti a neopodstatněnosti), a následně posuzování přípustnosti zásahu do tohoto praktikování ve světle odst. 2 čl. 9 Úmluvy.

Přípustnost omezení projevu náboženského vyznání podléhá v rozhodovací praxi Soudu trojstupňové analýze, kdy ESLP zkoumá zda je tento zásah stanoven zákonem, zda sleduje legitimní cíl a zda je v demokratické společnosti nezbytný.

Při zjišťování, zda je určitý zásah stanoven národním zákonem, ESLP nezkoumá pouze existenci a publikaci určitého zákona, ale klade nároky i na jeho kvalitu – zda je dostupný a předvídatelný. Absenci zákonného podkladu ESLP shledal v řadě nedávných rozhodnutí v případech z východoevropské oblasti – ať už se jednalo o naprostou absenci zákona nebo o stanovení neomezené diskreční pravomoci správních orgánů. Podmínku splnění zákonného podkladu Soud uznal v případě přezkumu řeckého zákona o trestném činu proselytismu, kdy vágní formulace zákonného textu byla osvětlena konstantní judikaturou řeckých soudů; tento závěr ovšem není přijímán bez výhrad.

Druhým kritériem pro posouzení přípustnosti zásahu do náboženské svobody je legitimní cíl, který tento zásah musí sledovat. Legitimními cíli jsou v případě náboženské svobody pouze veřejná bezpečnost, ochrana veřejného pořádku, zdraví, mravnost nebo ochrana práv a svobod jiných.

Výhrada veřejné bezpečnosti a ochrany veřejného pořádku pokrývá řadu situací, od řádného provozu nápravných zařízení, přes zajišťování dopravní bezpečnosti, vynucování stavebního řádu a ochranu kulturních památek až po

potlačování hnutí směřujících k odstranění demokratického zřízení a omezování práv a svobod jiných.

Zájem na ochraně zdraví umožňuje veřejné moci zasahovat do náboženské svobody s cílem ochránit zdraví osob, které stojí vně určité náboženské společnosti, osob nezletilých a nesvéprávných. Otázka ochrany dospělých a svéprávných členů určité náboženské společnosti před negativními dopady praktikování jejich náboženství na jejich vlastní zdraví je ovšem problematičtější; EKLP nicméně ve věci X. proti Spojenému království (1978) akceptovala i takovou ochranu zdraví.

Mravnosti se státy jako legitimního cíle pro omezení náboženské svobody dovolávají jen výjimečně, neboť dovolávání se této veličiny je problematičné z toho důvodu, že veřejná morálka určitého státu velice často odráží mravní kodex většinového náboženství v tomto státě.

Naopak častý je v praxi legitimní cíl spočívající v ochraně práv a svobod jiných. Střet základních práv a svobod vyvolává otázku jejich poměrování a vyvažování prostřednictvím principu proporcionality, přičemž ve většině případů nelze abstraktně určit, že jedno z kolidujících práv stojí v hierarchii práv a svobod výše a má *prima facie* přednost, ale posouzení závisí na konkrétních okolnostech každého jednotlivého případu. Kolidovat mohou spolu nejen různá práva, ale i různé projevy jedné svobody (např. v případě proselytismu). Štrasburské orgány uznaly jako legitimní důvod např. ochranu života při zabránění násilnickému vězni v účasti na bohoslužbě, ochranu soukromí při zabránění otci překazit z náboženských důvodů potrat, a ochranu práv žen při zákazu nošení hidžábu na univerzitní půdě.

Při posuzování nezbytnosti zásahu lidských práv a svobod, poskytuje Soud národním orgánům určitý prostor k uvážení, který je ovšem v případě náboženské svobody velmi úzký. Mezi nejdůležitější závěry Soudu ohledně nezbytnosti zásahu do náboženské svobody patří opakovaně citovaná zásada, že nezbytnými v demokratické společnosti nejsou opatření, která v zájmu snížení napětí mezi náboženskými skupinami eliminují pluralitu (Serif proti Řecku, 1999, aj.). ESLP též odmítl opatření chránícími státní církve zákazem řádného proselytismu nebo ztížením procedury pro získání povolení na provozování bohoslužebného místa.

Uznal naproti tomu, že za určitých podmínek může být nezbytným omezení nošení náboženských symbolů, které jsou výrazem snah o omezení práv žen a odstranění demokratického řádu (Dahlab proti Švýcarsku, 2001; Leyla Şahin proti Turecku, 2005).

Součástí náboženské svobody je též právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením a povinnost státu toto právo respektovat. Toto právo přísluší podle štrasburské judikatury těm, kdo vykonávají rodičovskou zodpovědnost; nemají ho právnické osoby. ESLP v rozhodnutí Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku (1976) sice uvedl, že stát má povinnost respektovat přesvědčení rodičů, ať náboženská nebo filosofická, v rámci celého státního programu vzdělávání, nicméně tím, že zúžil obsah této povinnosti na zákaz indoktrinace, prakticky vyloučil její aplikaci v jiných případech než je výuka náboženství, případně výuka určitého světónázoru, jakožto toho pravého náboženství či pravého světónázoru. Je-li určitá indoktrinace součástí školních osnov veřejných škol, musí být rodičům umožněno žádat o osvobození jejich dětí z této výuky; přičemž (jak plyne z rozsudku ve věci Folgerø a další proti Norsku, 2007) procedura osvobození od výuky nesmí být spojena s takovými požadavky, které by pro rodiče představovaly neúnosné břemeno a které by je odrazovaly od využití možnosti žádat o osvobození od výuky. Jestliže mají rodiče námitky proti výuce rázu náboženského, filozofického nebo etického, která ale nedosahuje intenzity indoktrinace, vyplývá jim z čl. 2 Protokolu pouze právo posílat své děti do nestátních vzdělávacích zařízení.

Zákaz diskriminace, zakotvený v čl. 14 EÚLP, jednak posiluje ochranu výkonu náboženských lidských práv přiznaných čl. 9 Úmluvy a čl. 2 Dodatkového protokolu, jednak zabraňuje tomu, aby určité náboženství bylo příčinou újmy na jiných právech chráněných Úmluvou, a to tím, že v demonstrativním výčtu důvodů, pro které je nepřípustná diskriminace, zmiňuje mimo jiné i náboženství. Zákaz diskriminace není podle rozhodnutí ve věci Thlimmenos proti Řecku (2000) porušen pouze nerovným zacházením ve stejných případech, ale i stejným zacházením s osobami, jejichž situace se citelně liší. Ve velmi citlivých případech diskriminace z důvodu náboženského vyznání ve spojení s právem na respektování svého soukromého a rodinného života (Hoffman proti Rakousku, 1993;

Palau-Matinez proti Francii, 2003) a v případech diskriminace na pracovišti (Ivanova proti Bulharsku, 2007) Soud posuzoval diskriminaci založenou na náboženství přísně, naproti tomu ve věcech, kde se jednalo o regulaci vztahů mezi státem a církvemi a kde šlo o ochranu majetku, byl blahovlnnější.

Mnohovrstevnatost náboženské svobody způsobuje, že užívání náboženské svobody velmi často souvisí s užíváním jiných práv a svobod zaručených EÚLP a protokoly k ní. Tato souvislost je dvojitá – buďto se jedná o souběh (konkurenci) nebo o střet (kolizi) práv a svobod. Soud se zpravidla ve svých rozhodnutích omezuje na sdělení, že posuzování, zda došlo k porušení jednoho práva, se dělo „ve světle“ práva jiného; případně při vyslovení, že došlo k porušení jednoho práva, zároveň uvede, že není nutné se zabývat porušením práva jiného. Jen málokdy se vyjádří např. k poměru speciality jednoho práva vůči druhému.

S právem na respektování rodinného a soukromého života se náboženská svoboda stýká v oblasti práva rodičů zajišťovat výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filozofickým přesvědčením, v oblasti nábožensky motivovaného nesouhlasu s určitou medicínskou terapií a při zásazích do výkonu rodičovských práv, založených jen na rozdílnosti náboženství rodičů.

Svoboda projevu je imanentní svobodě náboženského vyznání, poněvadž náboženské doktríny představují zvláštní kategorii názorů a jejich přijímání a šíření je nezbytnou podmínkou existence náboženství jakožto skupinového jevu. (Nicméně ne každý projev motivovaný náboženským přesvědčením je projevováním náboženské svobody, což vyplývá ze zúženého pojetí pojmu „praktikování“ v rozhodovací činnosti EKLP a ESLP.) Kolize svobody projevu a respektu k náboženskému přesvědčení druhých představuje jednu z nejvíce kontroverzních oblastí, k nimž se ESLP ve své judikatuře vyslovil. Soud konstantně přiznává státům široký prostor k uvážení při zásazích do svobody projevu, které jsou odůvodněny ochranou náboženského cítění druhých, a k přezkumu namítaného porušení svobody projevu zaujímá deferenční postoj (Otto-Preminger-Institut proti Rakousku, 1994; Wingrove proti Spojenému království, 1996; *í. A.* proti Turecku, 2005). Postoj Soudu a jeho závěry jsou značnou částí nauky kritizovány, nicméně při této kritice je třeba neabstrahovat předmětnou problematiku od celkového evropského přístupu k možnostem omezení svobody

projevu. Evropský přístup se totiž celkově liší např. od přístupu amerického větší ochotou k umožnění zásahů do svobody projevu – a to zásahů legitimizovaných nejen náboženským cítěním, ale i rasou a dalšími složkami identity osob napadených nepřátelským projevem.

Velmi těsné je sepětí náboženské svobody se svobodou shromažďovací a sdružovací. Náboženská svoboda by měla omezený dosah a praktickou aplikaci, kdyby zde nebyla záruka, že jednotlivec se bude moci s ostatními dělit o své náboženské přesvědčení. Bohoslužebná shromáždění představují esenciální projev náboženské víry. Náboženská svoboda a svoboda shromažďovací mohou být ovšem i v poměru kolize, a to za situace, kdy určité shromáždění ruší projev náboženského vyznání. Souvislost svobody sdružovací a náboženské je zřejmá v rozhodnutích týkajících se odepření registrace církvím a náboženským společnostem, v nichž ESLP dospěl k závěru, že za situace, kdy je registrace nutným předpokladem získání právní subjektivity, je její odepření zásahem do náboženské svobody vykládané ve světle svobody sdružovací.

Ve štrasburské judikatuře byl mimoto vysloven i souběh náboženské svobody se zákazem mučení a nelidského nebo ponižujícího zacházení, s právem na spravedlivý proces, s právem uzavřít manželství a s ochranou vlastnictví; myslitelné jsou vztahy náboženské svobody i s jinými právy a svobodami (např. se zákazem trestu bez zákona, s právem na vzdělání atd.).

Vedle Rady Evropy patří zásluha o ochranu náboženské svobody na mezinárodní úrovni též Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Její příspěvek k mezinárodní ochraně náboženské svobody, jenž původně spočíval zejména ve vymezení jejího obsahu a záruk v deklaratorních instrumentech a v zavedení kontrolních mechanismů na diplomatické bázi, se nyní realizuje hlavně odborným poradenstvím, úzce provázaným s podporou rozvoje právního státu v nových demokraciích, a působením misí v krizových oblastech.

Náboženská svoboda nezůstala nedotčena ani stále se prohlubujícím integračním procesem v rámci Evropských společenství a Evropské unie. Ochrana náboženské svobody je v zakládajících smlouvách přítomna pouze implicitně – a to v závazku k ochraně základních práv dle čl. 6 odst. 1 a 2 Smlouvy o EU, a v oprávnění Evropského společenství k boji proti diskriminaci dle čl. 13 Smlouvy o

založení Evropského společenství. Výslovně je náboženství zmíněno v Protokolu č. 33 ke Smlouvě o založení Evropského společenství, kde se smluvní strany zavazují zohledňovat náboženské obřady při zajišťování dobrých životních podmínek zvířat. Podrobnější úprava týkající se nejen náboženské svobody, ale i postavení církví a náboženských společností je obsažena v deklaratorních instrumentech – ve Společné deklaraci o hoře Athos (1979), Deklaraci o postavení církví a nekonfesionálních organizací (1997) a v Chartě základních práv Evropské unie (2000). Lze předpokládat, že obsah posledně jmenovaných dvou deklarací se stane v brzké budoucnosti součástí primárního práva Evropské unie. V sekundárním právu je náboženská svoboda chráněna zejména antidiskriminačním zákonodárstvím a (ve spojení s právem na soukromí) předpisy o ochraně osobních údajů. Náboženská svoboda odůvodňuje stanovení řady výjimek v různých oblastech spadajících do kompetence Společenství a Unie.

Rozmanitost oblastí, do nichž má dopad náboženská svoboda, je důvodem k tomu, aby byla této svobodě věnována právní naukou i praxí náležitá pozornost, neboť praktické uplatnění norem mezinárodních a evropských k ochraně náboženské svobody jistě má a bude mít místo i v tak výrazně nenáboženské společnosti, jako je společnost česká. Možná o to více – i s ohledem na to, že vlastně každá náboženská skupina je v ČR minoritou – by mělo být rozhodování o náboženské svobodě podloženo dobrou znalostí předmětné judikatury i nauky. Jestliže k tomu poslouží tato práce, splní svůj účel.

Seznam pramenů a literatury

A. Mezinárodní smlouvy a deklarace

1. Americká úmluva o lidských právech. UNTS č. 17955. (Český text publikován např. v: FLÉGL, Vladimír: *Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv*. Praha: C. H. Beck, 1998, s. 301-309.)
2. Amsterodamská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii, smlouvy o založení Evropských společenství a některé související akty. (Český text publikován sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.)
3. Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 36/55 ze dne 25. listopadu 1981. (Český text publikován např. v: FLÉGL, Vladimír: *Člověk a lidská práva*. Praha: Spektrum, 1990, s. 185-188; anglický a český text publikován též v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 366-375.)
4. Deklarace o postavení církví a nekonfesních organizací. Zveřejněna v Úředním věstníku Evropské unie č. C 340 ze dne 10. listopadu 1997. (Český text publikován např. v: ROBBERS, Gerhard: *Stát a církev v Evropském společenství*. In: *Stát a církev v zemích EU*. Praha: Academia, 2001, s. 365)
5. Deklarace o právech osob náležejících k národnostním, etnickým a náboženským menšinám. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 47/135 ze dne 18. prosince 1992.
6. Deklarace práv původního obyvatelstva. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 61/178 ze dne 20. prosince 2006.
7. Deklarace zásad mezinárodního práva upravujících přátelské vztahy a spolupráci mezi všemi státy v souladu s Chartou Spojených národů. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 2625/XXV ze dne 24. října 1970.
8. Evropská sociální charta. 1961. UNTS č. 7659; CETS č. 035. (Český a anglický text publikován sdělením č. 14/2000 Sb. m. s.; dále např. též v: HÝBNEROVÁ, Stanislava (ed.): *Evropská ochrana lidských práv v dokumentech*. Praha: Karolinum, 2002, s. 82-121.)

9. Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. 1950. UNTS č. 2889; CETS č. 005. (Český text publikován ve znění protokolů č. 3, 5 a 8 sdělením č. 209/1992 Sb.; anglický a český text publikován ve znění Protokolu č. 11 např. v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 376-419; HÝBNEROVÁ, Stanislava (ed.): *Evropská ochrana lidských práv v dokumentech*. Praha: Karolinum, 2002, s. 24-57.)
10. Charta základních práv Evropské unie. Zveřejněna v Úředním věstníku Evropské unie č. C 364 ze dne 18. prosince 2000. (Český text publikován např. v: GRYGAR, Jiří: *Ochrana základních práv v Evropské unii*. Praha: IFEC, 2001, s. 119-150.)
11. Jednotný evropský akt. UNTS č. 30614. (Český text publikován sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.)
12. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 2200 A (XXI). UNTS č. 14668. (Český text publikován ve vyhlášce č. 120/1976 Sb.; anglický a český text publikován též v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 40-85.)
13. Opční protokol k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech. (Český text publikován ve sdělení č. 169/1991 Sb.; anglický a český text publikován též v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 86-89.)
14. Pakt Společnosti národů (Český text publikován pod č. 507/1921 Sb. z. a n.)
15. První dodatek k Dohodě ve věci Hong-Kongu. 1984. (Anglický text publikován např. v: VARENNE, Ferdinand de (ed.): *Asia-Pacific Human Rights Documents and Resources. Volume 1*. Hague: Kluwer Law International, 1998, s. 64-70.)
16. Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin. 1995. UNTS č. 37548; CETS č. 157. (Český text publikován ve sdělení č. 96/1998 Sb.; anglický a český text publikován např. v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 450-467; HÝBNEROVÁ, Stanislava (ed.): *Evropská ochrana lidských práv v dokumentech*. Praha: Karolinum, 2002, s. 260-281.)
17. Římský statut Mezinárodního trestního soudu. 1998. UNTS č. 38544.

18. Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919 („malá saintgermainská smlouva“). (Český text publikován pod č. 508/1921 Sb. z. a n.)
19. Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci mezi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou. 1995. (Slovenský text smlouvy byl publikován pod č. 115/1997 Z. z.)
20. Smlouva o Evropské unii. (Maastrichtská smlouva.) UNTS č. 30615. (Český text publikován sdělením č. 44/2004 Sb. m. s.)
21. Smlouva o Ústavě pro Evropu. Zveřejněna v Úředním věstníku Evropské unie č. C 310 ze dne 16. prosince 2004.
22. Společná deklarace o hoře Athos. Zveřejněna v Úředním věstníku Evropské unie č. L 291 ze dne 19. listopadu 1979.
23. Statut Rady Evropy. 1949. UNTS č. 1168. (Český text publikován ve sdělení č. 123/1995 Sb.)
24. Úmluva č. 111 MOP o diskriminaci (zaměstnání a povolání). UNTS č. 5181. (Český text publikován ve sdělení č. 465/1990 Sb.; anglický a český text publikován též v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 328-333.)
25. Všeobecná deklarace lidských práv. Rezoluce Valného shromáždění OSN č. 217/III.A ze dne 10. prosince 1948. (Anglický a český text publikován např. v: ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000, s. 26-39.)

B. Rozhodnutí soudů a kvazisoudních orgánů⁵¹³

1. Česká republika. Nález Ústavního soudu ze dne 29. listopadu 2002, sp. zn. Pl. ÚS 6/02. (Publikován pod č. 4/2003 Sb. a ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu pod č. 146, sv. 28, str. 295 a násl.)
2. Česká republika. Nález Ústavního soudu ze dne 20. srpna 2004, sp. zn. III. ÚS 459/03. (Publikován ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu pod č. 117, sv. 34, str. 223 a násl.)

⁵¹³ Rozhodnutí jsou řazena podle následujícího klíče: mezinárodní organizace nebo stát – soudní nebo kvazisoudní orgán – rok nápadu – číslo věci. Odkazy na české překlady rozhodnutí si nečiní nárok na úplnost.

3. Evropské hospodářské společenství. Rozsudek Evropského soudního dvora ve věci Vivien Prais proti Radě ze dne 27. října 1976, č. 130/75. (České shrnutí publikováno též v: TICHÝ, Luboš a kol.: *Dokumenty ke studiu evropského práva*. 2. vyd. Praha: Linde, 2002, s. 409-413.)
4. Evropské hospodářské společenství. Rozsudek Evropského soudního dvora ve věci Liselotte Hauer proti Land Rheinland-Pfalz ze dne 13. prosince 1979, č. 44/79. (Český překlad publikován na stránkách ESD v sekci „Rozsudky historické judikatury v jazycích členských států, které přistoupily k EU v roce 2004“, http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-CS-ARRET-C-0044-1979-200406994-05_00.html; české shrnutí publikováno též v: TICHÝ, Luboš a kol.: *Dokumenty ke studiu evropského práva*. 2. vyd. Praha: Linde, 2002, s. 399-401.)
5. Evropské hospodářské společenství. Rozsudek Evropského soudního dvora ve věci Udo Steymann proti Staatssecretaris van Justitie ze dne 5. října 1988, č. 196/87.
6. Francie. Rozsudek Odvolacího soudu v Douai ze dne 25. ledna 2007, sp. zn. 06/00803-C.
7. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Karnel Singh Bhinder proti Kanadě ze dne 9. listopadu 1989, oznámení č. 208/1986.
8. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Brinkhof proti Nizozemí ze dne 27. července 1993, oznámení č. 402/1990.
9. Organizace spojených národů. Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ve věci J. P. proti Kanadě ze dne 7. listopadu 1991, oznámení č. 446/1991.
10. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Coeriel a Aurik proti Nizozemí ze dne 31. října 1994, oznámení č. 453/1991.
11. Organizace spojených národů. Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ve věci M. A. B., W. A. T. a J.-A. Y. T. proti Kanadě ze dne 8. dubna 1994, oznámení č. 540/1993.
12. Organizace spojených národů. Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ve věci K. V. a C. V. proti Německu ze dne 8. dubna 1994, oznámení č. 568/1993.
13. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu ze dne 5. listopadu 2004, oznámení č. 931/2000.

14. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Leirvågovi a další proti Norsku ze dne 3. listopadu 2004, oznámení č. 1155/2003.
15. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Sergej Malakhovsky a Alexander Pikul proti Bělorusku ze dne 26. července 2005, oznámení č. 1207/2003.
16. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci sestra Immaculate Joseph a 80 sester učitelek svatého Kříže třetího řádu svatého Františka proti Srí Lance ze dne 21. října 2005, oznámení č. 1249/2004.
17. Organizace spojených národů. Názor Výboru pro lidská práva ve věci Yeo-Bum Yoon a Myung-Jin Choi proti Korejské republice ze dne 3. listopadu 2006, oznámení č. 1321/2004 a 1322/2004.
18. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Islandu ze dne 6. února 1967, stížnost č. 2525/67.
19. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Církev X. proti Spojenému království ze dne 17. prosince 1968, stížnost č. 3798/68.
20. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Karnell a Hardt proti Švédsku ze dne 13. prosince 1971, stížnost č. 4733/71.
21. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spolkové republice Německo ze dne 18. prosince 1974, stížnost č. 6167/73.
22. Rada Evropy: Zpráva Evropské komise pro lidská práva ve věci Arrowsmith proti Spojenému království ze dne 12. října 1978, stížnost č. 7050/75.
23. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spojenému království ze dne 4. října 1977, stížnost č. 7291/75.
24. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Dánsku ze dne 8. března 1976, stížnost č. 7374/76.
25. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. a Scientologická církev proti Švédsku ze dne 5. května 1979, stížnost č. 7805/77.
26. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Společnost X. proti Švýcarsku ze dne 27. února 1979, stížnost č. 7865/77.
27. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Švédsku ze dne 12. prosince 1977, stížnost č. 7911/77.

Seznam pramenů a literatury

28. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spojenému království ze dne 12. července 1978, stížnost č. 7992/77.
29. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spojenému království ze dne 1. března 1979, stížnost č. 8010/77.
30. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Omkarananda a Divine Light Centrum proti Švýcarsku ze dne 19. března 1981, stížnost č. 8118/77.
31. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spojenému království ze dne 12. března 1981, stížnost č. 8160/78.
32. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci X. proti Spojenému království ze dne 6. března 1982, stížnost č. 8231/78.
33. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Sedm jednotlivců proti Švédsku ze dne 13. května 1982, stížnost č. 8811/79.
34. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Rodina H. proti Spojenému království ze dne 6. března 1984, stížnost č. 10233/83.
35. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci C. proti Spojenému království ze dne 15. prosince 1983, stížnost č. 10358/83.
36. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci N. proti Švédsku ze dne 11. října 1984, stížnost č. 10410/83.
37. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Angeleni proti Švédsku ze dne 3. prosince 1986, stížnost č. 10491/83.
38. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Aminoff proti Švédsku ze dne 15. května 1985, stížnost č. 10554/83.
39. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Gottesmannovi proti Švýcarsku ze dne 4. prosince 1984, stížnost č. 10616/83.
40. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Nadace křesťanských škol Ingrid Jordebo a Ingrid Jordebo proti Švédsku ze dne 6. března 1987, stížnost č. 11533/85.
41. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Khan proti Spojenému království ze dne 7. července 1986, stížnost č. 11579/85.
42. Rada Evropy: Zpráva Evropské komise pro lidská práva ve věci Darby proti Švédsku ze dne 9. května 1989, stížnost č. 11581/85.

43. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Verein Kontakt-Information-Therapie a Siegfried Hagen proti Rakousku ze dne 12. října 1988, stížnost č. 11921/86.
44. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Karlsson proti Švédsku ze dne 8. září 1988, stížnost č. 12356/86.
45. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci A. R. M. Chappell proti Spojenému království ze dne 14. července 1987, stížnost č. 12587/86.
46. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Graeme proti Spojenému království ze dne 5. února 1990, stížnost č. 13887/88.
47. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci H. proti Norsku ze dne 19. května 1992, stížnost č. 17004/90.
48. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Iglesia Bautista „El Salvador“ a Ortega Moratilla proti Španělsku ze dne 11. ledna 1992, stížnost č. 17522/90.
49. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Kustannus Oy Vapa Ajatteliija AB, Vapaa-ajatteiliain Liitto-fritänkarnas Förbund r. y. a Kimmo Sundström proti Finsku ze dne 11. srpna 1992, stížnost č. 20471/92.
50. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci ISKCON a 8 dalších proti Spojenému království ze dne 8. března 1994, stížnost č. 20490/92.
51. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Hermanus Joannes van den Dungen proti Nizozemí ze dne 22. února 1995, stížnost č. 22838/93.
52. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Finska församlingen i Stockholm a Hautaniemi proti Švédsku ze dne 11. dubna 1996, stížnost č. 24019/94.
53. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Tuomo Konttinen proti Finsku ze dne 3. prosince 1996, stížnost č. 24949/94.
54. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Institut de Prêtres Français a další proti Turecku ze dne 19. ledna 1998, stížnost č. 26308/95.

55. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropské komise pro lidská práva ve věci Christiansko sdruženě „Svideteli na Iechova“ proti Bulharsku ze dne 3. června 1997, stížnost č. 28626/95.
56. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci „týkající se určitých aspektů jazykového režimu vzdělávání v Belgii“ proti Belgii ze dne 23. července 1968, stížnosti č. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 a 2126/64. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 180, s. 531-536.)
57. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku ze dne 7. prosince 1976, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 181, s. 536-539.)
58. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Handyside proti Spojenému království ze dne 7. prosince 1976, stížnost č. 5493/72. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 163, s. 474-477.)
59. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Sunday Times proti Spojenému království ze dne 26. dubna 1979, stížnost č. 6538/74. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 164, s. 477-482.)
60. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Campbell a Cosans proti Spojenému království ze dne 25. února 1982, stížnosti č. 7511/76 a 7743/76. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 182, s. 539-543.)
61. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Plattform „Ärzte für das Leben“ proti Rakousku ze dne 21. června 1988, stížnost č. 10126/82.
62. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Müller a další proti Švýcarsku ze dne 24. května 1988, stížnost č. 10737/84. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 175, s. 515-517.)

63. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Eriksson proti Švédsku ze dne 22. června 1989, stížnost č. 11373/85.
64. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Darby proti Švédsku ze dne 23. října 1990, stížnost č. 11581/85.
65. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Hoffman proti Rakousku ze dne 23. června 1993, stížnost č. 12875/87. (Český překlad publikován v: Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu, 2004, roč. 10, č. XXXIX-XL, s. 25-36; české shrnutí publikováno též v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 132, s. 378-381.)
66. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Otto-Preminger-Institut proti Rakousku ze dne 20. září 1994, stížnost č. 13470/87.
67. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Svaté kláštery proti Řecku ze dne 9. prosince 1994, stížnosti č. 13092/87 a 13984/88.
68. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Kokkinakis proti Řecku ze dne 25. května 1993, stížnost č. 14307/88. (Český překlad publikován v: Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu, 1995, roč. 1, č. I, s. 53-64; české shrnutí publikováno též v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 159, s. 461-464.)
69. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Wingrove proti Spojenému království ze dne 22. října 1996, stížnost č. 17419/90. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 174, s. 512-515.)
70. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Manoussakis a další proti Řecku ze dne 26. září 1996, stížnost č. 18748/91. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 160, s. 464-467.)
71. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva Kalaç proti Turecku ze dne 1. července 1997, stížnost č. 20704/92.

72. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Valsamis proti Řecku ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 21787/93.
73. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Pentidis a další proti Řecku ze dne 9. června 1997, stížnost č. 23238/94.
74. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Larissis a další proti Řecku ze dne 24. února 1998, stížnosti č. 23372/94, 26377/94 a 26378/94. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 1998, roč. 1, č. 2, rozsudek č. 6, s. 25-29.)
75. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Efstratiou proti Řecku ze dne 18. prosince 1996, stížnost č. 24095/94.
76. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Buscarini a další proti San Marinu ze dne 18. února 1999, stížnost č. 24645/94. (Český překlad publikován v: Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu, 1999, roč. 5, č. XX, s. 30-36; též v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 1999, roč. 2, č. 5, rozsudek č. 59, s. 113-115.)
77. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Katolický kostel v Chaniá proti Řecku ze dne 16. prosince 1997, stížnost č. 25528/94. (České shrnutí publikováno v: MUCHA, Jiří: Významná judikatura. Evropský soud pro lidská práva. *Evropské právo*, 1998, roč. 2, č. 4, s. 9.)
78. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Sidiropoulos a další proti Řecku ze dne 10. července 1998, stížnost č. 26695/95. (České shrnutí publikováno v: BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003, rozsudek č. 186, s. 558-563.)
79. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Cha'are Shalom Ve Tsedek proti Francii ze dne 27. června 2000, stížnost č. 27417/95. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2001, roč. 4, č. 1, rozsudek č. 149, s. 29-33.)
80. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci McKerr proti Spojenému království ze dne 4. května 2001, stížnost č. 28883/95. Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2002, roč. 5, č. 2, rozsudek č. 196 s. 57-66.)

81. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Chasan a Čauš proti Bulharsku ze dne 14. prosince 1999, stížnost č. 30985/96.
82. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Thlimmenos proti Řecku ze dne 6. dubna 2000, stížnost č. 34369/97. (Český překlad publikován v: Výběr z rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu, 2004, roč. 10, č. XXXVII, s. 22-35; též v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2000, roč. 3, č. 4, rozsudek č. 125, s. 165-170.)
83. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Serif proti Řecku ze dne 14. prosince 1999, stížnost č. 38178/97. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2000, roč. 3, č. 2, rozsudek č. 112, s. 90-95.)
84. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci ve věci Poltorackij proti Ukrajině ze dne 29. dubna 2003, stížnost č. 38812/97.
85. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Vrchní duchovní rada muslimské obce proti Bulharsku ze dne 16. prosince 2004, stížnost č. 39023/97.
86. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Kuzněcov proti Ukrajině ze dne 29. dubna 2003, stížnost č. 39042/97. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2003, roč. 6, č. 4, rozsudek č. 268, s. 203-215.)
87. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Saniewski proti Polsku ze dne 26. června 2001, stížnost č. 40319/98.
88. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Dahlab proti Švýcarsku ze dne 15. února 2001, stížnost č. 42393/98.
89. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Í. A. proti Turecku ze dne 13. září 2005, stížnost č. 42571/98. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2007, roč. 10, č. 1, rozsudek č. 398, s. 25-31.)
90. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Murphy proti Irsku ze dne 10. července 2003, stížnost č. 44179/98. (Český překlad

- publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2003, roč. 6, č. 4, rozsudek č. 270, s. 227-232.)
91. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Leyla Şahin proti Turecku ze dne 10. listopadu 2005, stížnost č. 44774/98. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2006, roč. 9, č. 1, rozsudek č. 365, s. 17-33.)
92. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Metropolitaní církev Besarábie a další proti Moldávii ze dne 13. prosince 2001, stížnost č. 45701/99.
93. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Agga proti Řecku (č. 2) ze dne 17. října 2002, stížnosti č. 50776/99 a 52912/99.
94. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Ivanova proti Bulharsku ze dne 12. dubna 2007, stížnost č. 52435/99.
95. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Alujer Fernandez a Caballero Garcia proti Španělsku ze dne 14. června 2001, stížnost č. 53072/99.
96. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Igors Dmitrijevs proti Lotyšsku ze dne 30. listopadu 2006, stížnost č. 61638/00.
97. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Giniewski proti Francii ze dne 31. ledna 2006, stížnost č. 64016/00.
98. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Palau-Martinez proti Francii ze dne 16. prosince 2003, stížnost č. 64927/01. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2004, roč. 7, č. 1, rozsudek č. 290, s. 18-24.)
99. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci 97 členů sboru svědků Jehovových v Gldani a 4 další proti Gruzii ze dne 3. května 2007, stížnost č. 71156/01.
100. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Moskevská pobočka Armády spásy proti Rusku ze dne 5. října 2006, stížnost č. 72881/01. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2007, roč. 10, č. 3, rozsudek č. 408, s. 149-162.)

101. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Öllinger proti Rakousku ze dne 29. června 2006, stížnost č. 76900/01. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2007, roč. 10, č. 1, rozsudek č. 400, s. 41-47.)
102. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Svjato-Mychajlivska parafija proti Ukrajině ze dne 14. června 2007, stížnost č. 77703/01.
103. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci ve věci Kuzněcov a další proti Rusku ze dne 11. ledna 2007, stížnost č. 184/02.
104. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Folgerø a další proti Norsku ze dne 29. června 2007, stížnost č. 15472/02.
105. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Scientologická církev v Moskvě proti Rusku ze dne 5. dubna 2007, stížnost č. 18147/02.
106. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Pretty proti Spojenému království ze dne 29. dubna 2002, stížnost č. 2346/02. (Český překlad publikován v: Přehled rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, 2002, roč. 5, č. 3, rozsudek č. 203, s. 109-119.)
107. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Agga proti Řecku (č. 4) ze dne 13. července 2006, stížnost č. 32186/02.
108. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Agga proti Řecku (č. 3) ze dne 13. července 2006, stížnost č. 33331/02.
109. Rada Evropy: Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova a další proti Moldávii ze dne 27. února 2007, stížnost č. 952/03.
110. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Barankěvič proti Rusku ze dne 26. července 2007, stížnost č. 10519/03.
111. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Phull proti Francii ze dne 11. ledna 2005, stížnost č. 35753/03.
112. Rada Evropy: Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Parry proti Spojenému království ze dne 28. listopadu 2006, stížnost č. 42971/05.

113. Spolková republika Německo. Rozsudek spolkového ústavního soudu ze dne 24. září 2003, sp. zn. 2 BvR 1436/02.
114. Švédsko. Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. listopadu 2005, sp. zn. B 1050-05.

C. Jiné pramenné zdroje

1. Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona.
2. BLACKSTONE, William: *Commentaries on the Laws of England. Volume 4. Facsimile of the First Edition of 1765-1769*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1979. xvi+436+viii s.
3. *Dignitatis humanae*. Deklarace o náboženské svobodě. 1965.
4. LOCKE, John: *An Essay on Toleration*. IN: *Locke: Political Essays*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997, s. 134-159.
5. Prohlášení lidských a občanských práv (1789). (Český text publikován např. v: KLOKOČKA, Vladimír a WAGNEROVÁ, Eliška: *Ústavy států Evropské unie. Díl první*. 2. vyd. Praha: Linde, 2004, s. 137-139.)
6. Rámcové Rozhodnutí Rady č. 2002/584/SVV ze dne 13. června 2002 o evropském zatýkacím rozkazu a postupech předávání mezi členskými státy. (Český text publikován ve zvláštním vydání Úředního věstníku (2004), Kapitola 19, Svazek 06, s. 34-51.)
7. Směrnice Rady ze dne 3. října 1989 č. 89/552/EHS o koordinaci některých právních a správních předpisů členských států upravujících provozování televizního vysílání. (Český text publikován ve zvláštním vydání Úředního věstníku (2004), Kapitola 06, Svazek 01, s. 224-231.)
8. Směrnice Evropského parlamentu a Rady 95/46/ES ze dne 24. října 1995 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů. (Český text publikován ve zvláštním vydání Úředního věstníku (2004), Kapitola 15, Svazek 15, s. 355-374.)
9. Směrnice Rady č. 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání. (Český text publikován ve zvláštním vydání Úředního věstníku (2004), Kapitola 05, Svazek 04, s. 79-85.)

10. Směrnice Rady č. 2005/85/ES ze dne 1. prosince 2005 o minimálních normách pro řízení v členských státech o přiznávání a odnímání postavení uprchlíka.
11. Společná akce č. 96/443/SVV ze dne 15. července 1996 přijatá Radou na základě článku K.3 Smlouvy o Evropské unii o boji proti rasismu a xenofobii (Český text publikován ve zvláštním vydání Úředního věstníku (2004), Kapitola 19, Svazek 01, s. 33-35.)
12. TERTULLIANUS, Quintus Septimus Florens: *Ad Scapulam*.

D. Literatura – Monografie a chrestomatie

1. ADAMUS, Vladimír (ed.): *Mezinárodní dokumenty o lidských právech*. Praha: Linde, 2000. 495 s.
2. ALEXY, Robert: *Teorie der Grundrechte*. Baden-Baden: Nomos, 1985. 548 s.
3. ANDERS, Eduard: *Geschichte der evangelischen Kirche Schlesiens*. 2. vyd. Breslau: Verlag von Josef Max & Comp., 1886. 266 s.
4. ARNADÓTTIR, Oddný Mjöll: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Hague: Kluwer Law International, 2003. 288 s.
5. AUST, Anthony: *Handbook of International Law*. New York: Cambridge University Press, 2005. 554 s.
6. BERAN, Karel: *Právnícké osoby veřejného práva*. Praha: Linde, 2006. 192 s.
7. BERGER, Vincent: *Judikatura Evropského soudu pro lidská práva*. Praha: IFEC, 2003. 769 s.
8. BLUM, Nikolaus: *Die Gedanken-, Gewissens- und Religionsfreiheit nach Art. 9 der Europäischen Menschenrechtskonvention*. Berlin: Duncker & Humblot, 1990. 202 s.
9. CLASSEN, Claus Dieter: *Religionsfreiheit und Staatskirchenrecht in der Grundrechtsordnung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. 195 s.
10. CRAWFORD, Robert G.: *What Is Religion?* London: Routledge, 2002. 240 s.
11. DICK, Kurt: *Religionsschutz im Völkerrecht. Ein Beitrag zum Problem des Minderheitenschutzes*. Breslau: Verlag Gerhard Märtn, 1941. 119 s.
12. DUURSMA, Jorri C.: *Fragmentation and the International Relations of Micro-states. Self-determination and statehood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 488 s.
13. DWORKIN, Ronald: *Když se práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH, 2001. 456 s.

14. EPPING, Volker: *Grundrechte*. 2. vyd. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag, 2005. 424 s.
15. EVANS, Carolyn: *Freedom of Religion Under the European Convention of Human Rights*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001. 222 s.
16. EVANS, Malcolm D.: *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 427 s.
17. FLÉGL, Vladimír: *Člověk a lidská práva*. Praha: Spektrum, 1990. 206 s.
18. FLÉGL, Vladimír: *Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv*. Praha: C. H. Beck, 1998. xii+325 s.
19. GREWE, Wilhelm Georg: *The Epochs of International Law*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000. 780 s.
20. GRYGAR, Jiří: *Ochrana základních práv v Evropské unii*. Praha: IFEC, 2001. 240 s.
21. HENRARD, Kristin: *Devising an Adequate System of Minority Protection*. Hague: Kluwer Law International, 2000. 363 s.
22. HERCZEG, Jiří: *Meze svobody projevu*. Praha: Orac, 2004. 144 s.
23. HRDINA, Antonín Ignác: *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 2004. 265 s.
24. HRDINA, Ignác Antonín: *Texty ke studiu konfesního práva. I. Evropa a USA*. Praha: Karolinum, 2006. 321 s.
25. HUBÁLKOVÁ, Eva: *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika*. Praha: Linde, 2003. 744 s.
26. HÝBNEROVÁ, Stanislava (ed.): *Evropská ochrana lidských práv v dokumentech*. Praha: Karolinum, 2002. 346 s.
27. KLOKOČKA, Vladimír a WAGNEROVÁ, Eliška (ed.): *Ústavy států Evropské unie. Díl první*. 2. vyd. Praha: Linde, 2004. 795 s.
28. KOHNOVÁ, Jana (ed.): *Člověk a lidská práva*. Praha: Horizont 1969. 102 s.
29. KRASIŃSKI Józef: *Homo religiosus. Podmiotowo-personalistyczne ujęcie fenomenu religijnego*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2002. 479 s.
30. KRISHNASWAMI, Arcot: *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices*. New York: United Nations, 1960. 79 s.
31. KRUKOWSKI Józef: *Wstęp do nauki o państwie i prawie*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002. 168 s.

Seznam pramenů a literatury

32. KROFTA, Kamil: *Dějiny československé*. Praha: Sfinx, 1946. 914 s.
33. KRUKOWSKI, Józef: *Konkordaty współczesne. Doktryna, teksty (1964-1994)*. Warszawa: Civitas Christiana, 1995. 494 s.
34. KUBA, Jaroslav: *Filozofie lidských práv a právo*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999. 146 s.
35. KUZMÁNY, Karl: *Urkundenbuch zum Oesterreichisch-Evangelischen Kirchenrecht*. Wien, Wilhelm Braumüller 1856. 464 s.
36. LESZCZYŃSKI, Paweł A.: *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa: Semper, 2001. 100 s.
37. LERNER, Natan: *Group Rights and Discrimination in International Law*. 2. vyd. Hague: Kluwer Law International, 2003. 224 s.
38. LERNER, Natan: *Religion, Beliefs, and International Human Rights*. Maryknoll: Orbis Books, 2000. 183 s.
39. MALENOVSKÝ, Jiří: *Mezinárodní právo veřejné. Obecná část*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita a Doplněk, 2002. 252 s.
40. MIK, Cezary: *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1992. 270 s.
41. MORAVČÍKOVÁ, Michaela: *Církev a ľudské práva*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2002. 203 s.
42. MURDOCH, Jim: *Freedom of thought, conscience and religion. A guide to the implementation of Article 9 of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, 2007. 61 s.
43. NMEHIELLE, Vincent Obisienunwo Orlu: *The African Human Rights System. Its Laws, Practice, and Institutions*. Hague: Kluwer Law International, 2001. 453 s.
44. PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Ústava a ústavní řád ČR*. 2. díl. *Práva a svobody*. Praha: Linde, 1996. 871 s.
45. POTOČNÝ, Miroslav – ONDŘEJ, Jan: *Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2002. 416 s.
46. RYNKOWSKI, Michał: *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2004. 221 s.

Seznam pramenů a literatury

47. SCHEU, Harald Christian: *Lidská dimenze OBSE a současné mezinárodní právo*. Praha: Karolinum, 2000. 148 s.
48. SCHEU, Harald Christian: *Ochrana národnostních menšin podle mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 1998. 100 s.
49. SCHEU, Harald Christian: *Problematika judičiálních mechanismů v současném mezinárodním právu*. Praha: Eurolex Bohemia 2005. 213 s.
50. SIEGHART, Paul: *The International Law of Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1983. 569 s.
51. SIMON, Denys: *Komunitární právní řád*. Praha: ASPI, 2005. 820 s.
52. SUDRE, Frédéric: *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita 1997. 364 s.
53. ŠTURMA, Pavel: *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003. x+144 s.
54. ŠTURMA, Pavel: *Úvod do Evropského práva ochrany lidských práv*. Praha: Karolinum, 1994. 130 s.
55. ŠTURMA, Pavel et al. (ed.): *Výběr smluv Rady Evropy*. Praha: Prospektum, 2001. 496 s.
56. TAYLOR, Paul M.: *Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law*. New York: Cambridge University Press, 2005. 436 s.
57. TETER, Magda: *Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church in the Post-Reformation Era*. New York: Cambridge University Press, 2006. 308 s.
58. THIO, Li-ann: *Managing Babel: the international legal protection of minorities in the twentieth century*. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005. xxxiii+360 s.
59. TICHÝ, Luboš a kol.: *Dokumenty ke studiu evropského práva*. 2. vyd. Praha: Linde, 2002. 944 s.
60. TICHÝ, Luboš a kol.: *Evropské právo*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006. xlviii+880 s.
61. TÖRNUDD, Klaus: *Finland and the International Norms of Human Rights*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986. 350 s.
62. TRETERA, Jiří Rajmund – PŘIBYL, Stanislav: *Konfesní právo a církevní právo*. Praha: Jan Krigl, 1997. 336 s.

Seznam pramenů a literatury

63. TRETERA, Jiří Rajmund: *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. 156 s.
64. TSCHENTSCHER, Axel: *Examenskurs Grundrechte*. Würzburg: Jurisprudencia Verlag, 2002. 216 s.
65. VARENNES, Ferdinand de: *Asia-Pacific Human Rights Documents and Resources. Volume 1*. Hague: Kluwer Law International, 1998. 320 s.
66. WARCHAŁOWSKI, Krzysztof: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004. 388 s.
67. WEISSENBORN, Thomas: *Religionsfreiheit. Christliche Wahrheit und menschliche Würde im Konflikt?* Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung, 2003. 343 s.
68. WUTHE, Paul: *Für Menschenrechte und Religionsfreiheit in Europa. Die Politik des Heiligen Stuhls in der KSZE/OSZE*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2002. 242 s.
69. ZIELIŃSKI, Tadeusz J.: *Roger Williams. Twórca nowoczesnych stosunków Państwo-Kościół*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997. 285 s.

E. Literatura – Články

1. AL-JAZY, Ibrahim: *The Arab League and Human Rights Protection*. In: *Democracy, the Rule of Law and Islam*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 211-220.
2. AN-NA'IM, Abdullah Ahmed: *Human Rights in the Muslim World*. IN: *International Human Rights in Context Law, Politics, Morals*. Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 210-219
3. ARNOLD, Rainer: *Evropská ústava: základní dokument pro budoucnost*. *Právní rozhledy*, 2004, roč. 12, č. 9, s. 313-321.
4. BAINTON, Roland H.: *The Anabaptist Contribution to History*. IN: *The Recovery of Anabaptist Vision*. Scottdale: Herald Press 1957, s. 317-326.
5. BARINKA, Roman: *Evropská úmluva o lidských právech a doktrína margin of appreciation: případ svobody projevu*. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 3, s. 241-273.

6. BARINKA, Roman: Evropská úmluva o lidských právech a doktrína margin of appreciation: Teoretické dimenze problému. *Právník*, 2005, roč. 144, č. 10, s. 1073-1121.
7. BARINKA, Roman: Svoboda projevu versus náboženský sentiment druhých aneb co vlastně znamená slovo „tolerance“? *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2007, roč. 15, č. 1, s. 13-21.
8. BEDERMAN, David J.: Religion and the Sources of International Law in Antiquity. IN: *Religion and International Law*. Leiden - Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s. 1-26.
9. BOKOR-SZEGÖ, Hanna a WELLER, Monika: Hungary. IN: *Fundamental Rights in Europe: The ECHR and Its Member States, 1950-2000*. Oxford - New York: Oxford University Press, 2001, s. 383-398.
10. BOVEN, Theo van: The United Nations Commission on Human Rights and Freedom of Religion or Belief. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 173-188.
11. BRIBOSIA, Emmanuelle a RORIVE, Isabelle: Le voile à l'école: Une Europe divisée. *Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme*, 2004, č. 60, s. 951-983.
12. CANER, Emir: Shrnutí Hubmaierových nejvýznamnějších prací. IN: *RegioM 2005*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově, 2005, s. 88-115.
13. COLEMAN, Alexis Irénée du Pont: Worship. IN: *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Volume XII*. Grand Rapids: Baker Book House, 1950, s. 433-440.
14. COLLANGE, Jean-François: La liberté de croyance dans la pensée religieuse. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 1-13.
15. DINSTEIN, Yoram: Freedom of Religion and the Protection of Religious Minorities. *Israel Yearbook on Human Rights*, 1990, sv. 20, s. 155-180.
16. DUNSTAN, John: Soviet schools, atheism and religion. IN: *Religious Policy in the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 158-186.
17. DURHAM, W. Cole: Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 1-44.

18. EHRLICH, Howard J.: The Swastika Epidemic of 1959-1960: Anti-Semitism and Community Characteristics. *Social Problems*, 1962, roč. 9, č. 3, s. 264-272.
19. ELSSNER, Thomas R.: Náboženství bez nátlaku. Poznámky k pojetí tolerance. *Teologické texty*, 2003, roč. 14, č. 4, s. 135-138.
20. EVANS, Carolyn: Religious Freedom in European Human Rights Law: The Search for a Guiding Conception. IN: *Religion and International Law*. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s.385-400.
21. EVANS, Malcolm D.: Historical Analysis of Freedom of Religion or Belief as a Technique for Resolving Religious Conflict. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 1-17.
22. EVANS, Malcolm D.: Religious Liberty and Non-Discrimination. IN: *Non-Discrimination Law: Comparative Perspectives*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 119-132.
23. EVANS, Malcolm D.: The Evolution of Religious Freedom in International Law: Present State and perspectives. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse – International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 15-56.
24. FROWEIN, Jochen A.: Výklad Evropské úmluvy o lidských právech. *Právník*, 1996, roč. 135, č. 6, s. 502-510.
25. GIBSON, Urban a LORD, Karen S.: Advancements in Standard Setting: Religious Liberty and OSCE Commitments. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 239-254.
26. GUGGISBERG, Hans R.: The Secular State of the Reformation Period and the Beginnings of the Debate on Religious Toleration. IN: *The Individual in Political Theory and Practice*. Oxford – New York: Clarendon Press – Oxford University Press, 1996, s. 79-98.
27. GUNN, Jeremy T.: Religious Freedom and *Laïcité*: A Comparison of the United States and France. *Brigham Young University Law Review*, 2004, č. 2, s. 419-506.
28. GUNN, Jeremy T.: The Complexity of Religion and the Definition of "Religion" in International Law. *Harvard Human Rights Journal*, 2003, roč. 16, s. 189-215.

29. HAGGENMACHER, Peter: Grotius and Gentili: A Reassessment of Thomas E. Holland's Inaugural Lecture. IN: *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press, 1992, s. 133-176.
30. HAZEWINDEL, Harm J.: Religious freedom in the CSCE/OSCE process. *Helsinki Monitor*, 1998, roč. 9, č. 3, s. 9-16.
31. HEYNS, Christof: Civil and political rights in the African Charter. IN: *The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice, 1986-2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 137-177.
32. HARTMANN, Angelika: Pluralismus und Toleranz aus der Sicht des Islam. In: *Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa*. Wiesbaden: VS Verlag, 2006, s. 123-186.
33. HEINIG, Hans Michael: Die Religion, die Kirchen und die europäische Grundrechtscharta. *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, 2001, roč. 46, seš. 4, s. 440-461.
34. HERCZEG, Jiří: K trestnímu postihu blasfemie. *Trestní právo*, 2007, roč. 12, č. 4 (136), s. 24-28.
35. HUBER, Wolfgang: Human Rights and Biblical Legal Thought. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 47-63.
36. HŮLKA, Štěpán: O potřebě právní dogmatiky ochrany lidských práv v české právní teorii a praxi (na příkladu čl. 13 Listiny základních práv a svobod. *Právník*, 2004, roč. 134, č. 3, s. 233-243.
37. JOHNSON, Luke Timothy: Religious Rights and Christian Texts. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 65-95.
38. KOHOUT, Jan: Evropská ústavní smlouva v Konventu a na Mezivládní konferenci. *EMP*, 2004, roč. 13, č. 3-4, s. 6-11.
39. KOSAŘ, David: Zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitní půdě ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva. *Právní fórum*, 2005, roč. 2, č. 3, s. 108-112.
40. KROPÁČEK, Luboš: Co je a co není šari'a. *Dingir*, 2000, roč. 3, č. 3, s. 2-4.

41. KRUKOWSKI Józef: Aktuální problémy polského konfesního práva. *Revue církevního práva*, 1998, č. 3 (11), s. 149-174.
42. KRUKOWSKI, Józef: Kościelne prawo publiczne w Europie. *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, 2004, roč. 14, č. 17, s. 50-62.
43. KRUKOWSKI, Józef: Kościół a Unia Europejska. *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, 2003, roč. 13, č. 16, s. 34-40.
44. KRUKOWSKI, Józef: Unia Europejska a Kościół katolicki. *Roczniki nauk prawnych*, 2003, roč. 13, seš. 1, s. 199-218.
45. KÜHN, Zdeněk: Diskriminace v teoretickém a srovnávacím kontextu. *Právní fórum*, 2007, roč. 4, č. 4 (příloha), s. 53-68.
46. KUMADO, Kofi: Africa and Human Rights since Karel Vasak's Three Generation. IN: *Karel Vasak Amicorum Liber*. Bruxelles: Bruylant, 1999, s. 273-287.
47. KYRIAZOPOULOS, Kyriakos N.: The "Prevailing Religion" in Greece: Its Meaning and Implications. *Journal of Church and State*, 2001, roč. 43, č. 3, s. 511-538.
48. LAMPARTER, Michal: Význam studia problematiky svobody náboženského vyznání. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 1997, roč. 5, č. 1, s. 63-68.
49. LEHNHOF, Lance S.: Freedom of religious association: The right of religious organizations to obtain legal entity status under European convention. *Brigham Young University Law Review*, 2002, č. 2, s. 561-609.
50. LERNER, Natan: Religious Human Rights Under The United Nations. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 79-134.
51. LERNER, Natan: The Nature and Minimum Standards of Freedom of Religion or Belief. *Brigham Young University Law Review*, 2000, č. 3, s. 905-932.
52. LERNER, Natan: Toward a Draft Declaration against Religious Intolerance and Discrimination. *Israel Yearbook on Human Rights*, 1981, sv. 11, s. 82-105.
53. LINDHOLM, Tore: Philosophical and Religious Justifications of Freedom of Religion or Belief. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 19-61.
54. MAHLMANN, Matthias: Religious Tolerance, Pluralist Society and the Neutrality of the State: The Federal Constitutional Court's Decision in the Headscarf Case. *German Law Journal*, 2003, roč. 4, č. 11, s. 1099-1116.

55. MALÍŘ, Jan: Slučitelnost Smlouvy o Ústavě pro Evropu s Ústavou Francouzské republiky. *Právní rozhledy*, 2005, roč. 13, č. 9, s. 319-326.
56. MAOZ, Asher: Religious Human Rights in the State of Israel. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 349-389.
57. MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier a NAVARRO-VALLS, Rafael: The Protection of Religious Freedom in the System of the Council of Europe. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 209-238.
58. MATLARY, Janne Haaland: Implementing Freedom of Religion in the OSCE: Experiences from the Norwegian Chairmanship. IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 255-271.
59. MOJZES, Paul: Religious Human Rights in Post-Communist Balkan Countries. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 1. Legal Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 263-284.
60. MØSE, Erik: Norway. IN: *Fundamental Rights in Europe: The ECHR and Its Member States, 1950-2000*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2001, s. 625-656.
61. MRÁZEK, Josef: Ochrana menšin z hlediska mezinárodního práva. *Právník*, 1993, roč. 132, č. 6, s. 478-497.
62. MUCHA, Jiří: Článek 14 Evropské úmluvy o lidských právech – zákaz diskriminace. IN: *Evropská úmluva o lidských právech a další mezinárodní ochranné mechanismy*. Praha: Informační a dokumentační středisko rady Evropy, 1997, s. 50-54.
63. MUCHA, Jiří: Významná judikatura. Evropský soud pro lidská práva. *Evropské právo*, 1998, roč. 2, č. 4, s. 8-11.
64. PAPASTHATIS, Charalambos: Changes in Greek law on worship places. *European Consortium for Church and State Newsletter*, 2007, roč. 7, č. 7, s. 6.
65. PEJCHALOVÁ GRÜNVALDOVÁ, Vladimíra: Diskriminace z pohledu Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. *Bulletin advokacie*, 2006, č. 4, s. 18-28.
66. PELC, Bogdan: Náboženské prvky v politických systémech. Pokus o systematizaci. *Teologické texty*, 2003, roč. 14, č. 4, s. 141-145.
67. PIPKOVÁ, Hana: Právo shromažďovací a judikatura ESLP. *Právní zpravodaj*, 2002, roč. 3, č. 2, s. 9-10.

Seznam pramenů a literatury

68. PIVOŇKA, Josef: Ideální souběh zločinů podle mezinárodního práva v praxi mezinárodních trestních tribunálů. *Právník*, 2006, roč. 145, č. 4, s. 405-433.
69. PŘIBYL, Stanislav: Etické souvislosti uznání náboženské společnosti Svědkové Jehovovi v ČR. IN: *Konfesněprávní studie*. Brno: L. Marek, 2007, s. 125-155.
70. PŘIBYL, Stanislav: Pojetí tzv. „zvláštních práv“ církví a náboženských společností podle zákona č. 3/2002 Sb. *Právník*, 2003, roč. 142, č. 7, s. 711-722. (Vyšlo též v: *Konfesněprávní studie*. Brno: L. Marek, 2007, s. 86-99.)
71. PŘIBYL, Stanislav: Vládní návrh Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem a české konfesní právo. *Theologická revue*, 2004, roč. 75, č. 1, s. 34-50.
72. REPÍK, Bohumil: Z rozhodnutí Evropského soudu lidských práv. (K principu *nullum crimen sine lege* a ke svobodě náboženského vyznání.) *Právní praxe*, 1993, roč. 41, č. 10, s. 587-592.
73. ROBBERS, Gerhard: Stát a církve v Evropském společenství. In: *Stát a církve v zemích EU*. Praha: Academia, 2001, s. 355-366.
74. ROBBERS, Gerhard: Vztah státu a církve v Evropě. *Revue církevního práva*, 2000, č. 2 (16), s. 77-90.
75. RŮŽIČKA, Miroslav: Zákaz diskriminace podle Evropské úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod. *Právník*, 2007, roč. 146, č. 6, s. 627-662.
76. RYNKOWSKI, Michał: Remarks on Art. I-52 of the Constitutional Treaty: New Aspects of the European Ecclesiastical Law? *German Law Journal*, 2005, roč. 6, č. 11, s. 1719-1729. (Článek byl spolu s překladem do běloruštiny přetištěn v: *Pravník*, 2006, č. 1 (2), s. 10-21.)
77. SHAW, Malcom N.: Freedom of thought, conscience and religion. IN: *The European System for the protection of Human Rights*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, s. 445-463.
78. SCHANDA, Balázs: Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-Covenantal Cooperation of State and Religions in Hungary. In: *Religion and law in dialogue: covenantal and non-covenantal cooperation between state and religion in Europe. - Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre état et religion en Europe*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 2006, s. 79-92.

79. SCHOEN, Brigitte: *New Religions in Germany*. In: *New Religious Movements in the Twenty-First Century*. London: Routledge, 2004, s. 85-95.
80. SKOGLY, Sigrun: Article 2. IN: *The Universal Declaration of Human Rights: a common standard of achievement*. Hague: Kluwer Law International, 1999, s. 75-88.
81. SPRATEK, Daniel: Mezinárodní společenství a svoboda náboženského vyznání. *Theologická revue*, 2001, roč. 72, č. 4, s. 400-412.
82. SPRATEK, Daniel: Možnosti a meze zjišťování znalostí o náboženské věrouce v řízení o udělení azylu. *Jurisprudence*, 2006, roč. 15, č. 8, s. 42-44.
83. SPRATEK, Daniel: Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709-1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl). *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2002, č. 1 (21), s. 17-50.
84. SPRATEK, Daniel: Právo církví a náboženských společností na subjektivitu. Na okraj rozsudků Evropského soudu pro lidská práva ve věcech Hasan a Chaush proti Bulharsku a Metropolitní církve Besarábie a další proti Moldávii. *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2003, č. 3 (26), s. 189-199.
85. STAHNKE, Ted: Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law. *Brigham Young University Law Review*, 1999, č. 1, s. 251-350.
86. STANISZ, Piotr: Wspólnotowy zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu ze względu na religię lub światopogląd. *Przeгляд Sejmowy*, 2005, roč. 13, č. 1 (66), s. 43-56.
87. STRÁŽNICKÁ, Viera: Ochrana lidských práv u Evropského soudu pro lidská práva. *Mezinárodní a srovnávací právní revue*, 2002, roč. 2, seš. 5, s. 83-89.
88. STROMŠÍKOVÁ, Veronika: Změny v systému ochrany základních práv v Evropě - směrem k chaosu nebo ve prospěch jednotlivce? (K článku 7 návrhu ústavní smlouvy EU). *Právník*, 2004, roč. 143, č. 6, s. 537-570.
89. ŠTEFKO, Martin: Právo zaměstnance projevovat své náboženské vyznání nebo přesvědčení. *Právo pro podnikání a zaměstnání*, 2006, roč. 15, č. 3, s. 10-15.
90. ŠTURMA, Pavel: Vztah Charty základních práv EU k dosavadnímu systému ochrany lidských práv v Evropě. *Právní rozhledy*, 2004, roč. 12, č. 9, s. 321-328.
91. TAHZIB-LIE, Bahia: The European Definition of Freedom of Religion or Belief. *Helsinki Monitor*, 1998, roč. 9, č. 3, s. 17-24.

92. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *Human Rights Quarterly*, 1985, roč. 7, č. 1, s. 3-14.
93. TIERNEY, Brian: Religious Rights: An Historical Perspective. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 17-45.
94. TORFS, Rik: Relationship Between the State and Religious Groups. IN: *La protection internationale de la liberté religieuse - International Protection of Religious Freedom*. Bruxelles: Bruylant, 2002, s. 131-152.
95. TORFS, Rik: Warum das EU-Recht für Kirchenjuristen immer wichtiger wird. *Österreichisches Archiv für Recht & Religion*, 2003, roč. 50, seš. 1, s.21-42.
96. TRECHSEL, Stefan: Überlegungen zum Verhältnis zwischen Art. 14 EMRK und dem 12. Zusatzprotokoll. IN: *Gleichheit und Nichtdiskriminierung im nationalen und internationalen Menschenrechtsschutz*. Heidelberg: Springer Verlag, 2003, s. 119-134.
97. TRETERA, Jiří Rajmund: K problematice mezinárodních smluv mezi státy a Apoštolským stolcem. *Revue církevního práva - Church Law Review*, 2003, č. 2 (25), s. 69-76.
98. United Nations Human Rights Committee General Comment No. 22 (48). IN: *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Koninklijke Brill, 2004, s. 911-914.
99. VENTURA, Marco: Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-Covenantal Cooperation of State and Religions in Italy. In: *Religion and law in dialogue: covenantal and non-covenantal cooperation between state and religion in Europe. - Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre état et religion en Europe*. Leuven: Uitgeverij Peeters, 2006, s. 115-130.
100. VLČKOVÁ, Veronika: Svoboda projevu v USA. *Právník*, 2004, roč. 143, č. 3, s. 262-284.
101. WILDHABER, Luzius: Dynamika orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. *Ius et lex*, 2002, roč. 1, č. 1, s. 225-235.

102. WOOD, James E., jr.: An Apologia For Religious Human Rights. IN: *Religious Human Rights in Global Perspective. Vol. 2. Religious Perspectives*. Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996, s. 455-483.
103. WOOD, James E., jr.: Religious Human Rights and a Democratic State. *Journal of Church and State*, 2004, roč. 46, č. 4, s. 739-765.

F. Elektronické zdroje

1. African Youth Charter. African Union. Dostupné na www: http://www.africanunion.org/root/au/Documents/Treaties/Text/African_Youth_Charter.pdf [cit. 10. 4. 2007]
2. AL-MIDANI, Mohammed Amin: *The League of Arab States and the Arab Charter on Human Rights*. [online] Arab Center for International Humanitarian Law and Human Rights Education (ACIHL). 2005. Dostupné na www: <http://www.acihl.org/content/view/64/52/> [cit. 10. 4. 2007]
3. Analýza Závěrečného dokumentu Vídeňské následné schůzky – 1989. I. správa a KBSE. Dokumenty. I-badatelna. Úřad pro zahraniční styky a informace. 2001-2007. Dostupné na www: <http://static.uzsi.cz/docs/15/10187-SF/10187-SF.pdf> [cit. 10. 9. 2007]
4. Corporal punishment. No violence against children is justifiable. Council of Europe. 2004-2007. Dostupné na www: http://www.coe.int/t/transversalprojects/children/violence/corporalPunishment_en.asp [cit. 13. 8. 2007]
5. Council of Europe. 2004-2007. Dostupné na www: <http://www.coe.int> [cit. 30. 4. 2007]
6. Deklarace o náboženské svobodě *Dignitatis humanae*. Documents of the II Vatican Council. Archive. Dostupná na www: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_cs.html
7. „Draft Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community“ ze dne 23. července 2007, č. j. CIG 1/07. Conference of the Representatives of the Governments of the Member States.

Seznam pramenů a literatury

- Mezivládní konference 2007. Mezivládní konference. Rada Evropské unie. EUROPA. 1995-2007. Dostupné na [www](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00001.en07.pdf):
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00001.en07.pdf> [cit. 13. 9. 2007]
8. DUDA, Ján: Miesto Svätej stolice v medzinárodnom práve. *Tribunál* [online], 2003, č. 2. Dostupný na [www](http://tribunal.kapitula.sk/tribunal_2_2003/tribunal_2_2003_4.htm):
http://tribunal.kapitula.sk/tribunal_2_2003/tribunal_2_2003_4.htm. [cit. 1. 5. 2007]
9. Eur-Lex. (Přístup k právu Evropské unie.) EUROPA. 1995-2007. Dostupné na [www](http://eur-lex.europa.eu/cs/index.htm): <http://eur-lex.europa.eu/cs/index.htm> [cit. 13. 9. 2007]
10. European Court of Human Rights. Council of Europe. 2004-2007. Dostupné na [www](http://www.echr.coe.int): <http://www.echr.coe.int> [cit. 23. 5. 2007]
11. Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief. Publications. Resources. OSCE. 1995-2007. Dostupné na [www](http://www.osce.org/item/13600.html):
<http://www.osce.org/item/13600.html> [cit. 10. 9. 2007]
12. Human Dimension. Activities. OSCE. 1995-2007. Dostupné na [www](http://www.osce.org/activities/18805.html):
<http://www.osce.org/activities/18805.html> [cit. 10. 9. 2007]
13. Chart of signatures and ratifications. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. 2004-2007. Dostupné na [www](http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=5/25/2007&CL=ENG):
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=5/25/2007&CL=ENG> [cit. 20. 7. 2007]
14. ILOLEX (databáze mezinárodních pracovních standardů). International Labour Organization. 1996-2007. Dostupné na [www](http://www.ilo.org/ilolex): <http://www.ilo.org/ilolex>. [cit. 20. 6. 2007]
15. Informační kancelář Rady Evropy. Dostupné na [www](http://www.radaevropy.cz):
<http://www.radaevropy.cz> [cit. 30. 4. 2007]
16. Judgment issued in Stockholm on 29 November 2005, case No. 1050-05. The Supreme Court of Sweden. Domstolsverket. Dostupné na [www](http://www.domstol.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2005/Dom_pa_engelska_B_1050-05.pdf):
http://www.domstol.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2005/Dom_pa_engelska_B_1050-05.pdf [cit. 19. 6. 2007]

Seznam pramenů a literatury

17. Kopftuchverbot für Lehrkräfte in Deutschland. Arbeitsmaterialien zum Staatskirchenrecht. Instituts für europäisches Verfassungsrecht (IEVR). Universität Trier. Dostupné na www:
http://www_neu.uni-trier.de/index.php?id=7524#c8468 [cit. 7. 7. 2007]
18. List of declarations made with respect to treaty No. 009. Council of Europe Treaties. 2004-2007. Dostupné na www:
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=009&CM=8&DF=5/24/2007&CL=ENG&VL=1> [cit. 24. 5. 2007]
19. Maritime Labour Convention 2006. ILO, International labour Standards. Dostupné na www:
<http://www.ilo.org/public/english/standards/norm/mlc2006/index.htm> [cit. 27. 3. 2007]
20. Organization for Security and Co-operation in Europe. 1995-2007. Dostupné na www: <http://www.osce.org> [cit. 10. 9. 2007]
21. Ratifications and Reservations. International Covenant on Civil and Political Rights. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Dostupné na www:
<http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4.htm#N1> [cit. 20. 7. 2007]
22. Mandát pro mezivládní konferenci v roce 2007 ze dne 26. června 2007, č. j. 11218/07. Mezivládní konference 2007. Mezivládní konference. Rada Evropské unie. EUROPA. 1995-2007. Dostupné na www:
<http://register.consilium.europa.eu/pdf/cs/07/st11/st11218.cs07.pdf> [cit. 13. 9. 2007]
23. Rozsudky historické judikatury v jazycích členských států, které přistoupily k EU v roce 2004. Judikatura. CVRIA. EUROPA. 1995-2007. Dostupné na www:
<http://curia.europa.eu/cs/content/juris/data57/liste.htm> [cit. 13. 9. 2007]
24. Treaty Body Database. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 1996-2001. Dostupné na www:
<http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf> [cit. 19. 6. 2007]
25. United Nations Treaty Collection (UNTC). United Nations. 2000-2007. Dostupné na www: <http://untreaty.un.org/English/access.asp> [cit. 19. 6. 2007]

Seznam pramenů a literatury

26. Vanneste: les textes officiels de la jurisprudence. Act Up-Paris. Dostupné na www: <http://www.actupparis.org/article2955.html> [cit. 1. 9. 2007]
27. 90 Prozent Märtyrer sind Christen. 5. 11. 2006. Radio Vatikan. Radio Vaticana. 1999-2007. Dostupné na www: <http://www.radiovaticana.org/ted/Articolo.asp?c=102357> [cit. 1. 9. 2007]

Seznam zkratk

angl.	anglicky
CETS	Council of Europe Treaty Series
Cf.	confer (srovnej)
ČR	Česká republika
Deklarace (1981)	Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře (1981)
EKLP	Evropská komise pro lidská práva
ESD	Evropský soudní dvůr
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
EU	Evropská unie
EÚLP	Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
franc.	francouzsky
ibid.	ibidem (tamtéž)
J	Evangelium podle Jana
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
L	Evangelium podle Lukáše
Mt	Evangelium podle Matouše
MOP	Mezinárodní organizace práce
MPOPP	Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (1966)
OAJ	Organizace africké jednoty
OASTS	Organization of American States Treaty Series
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OSN	Organizace spojených národů
RE	Rada Evropy
Sb.	Sbírka zákonů (československá, resp. česká; od r. 1948)
Sb. m. s.	Sbírka mezinárodních smluv
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení státu československého

Seznam zkratok

SRN	Spolková republika Německo
USA	Spojené státy americké
UNTS	United Nations Treaty Series
VLP	Výbor pro lidská práva (OSN)
Z. z.	Zbierka zákonov Slovenskej republiky